KA INDIRA GANDHI

Da

U PASCAL MALNGIANG

Ka Indira Gandhi

da

U PASCAL MALNGIANG

La pynmih da

U Bah W. Rossman Nongkynrih

Kharmalki

Shillong - 793001

1985

Ia ka hok longtrai la tyngkai

"Lada nga ïap noh mynta ka sngi,
Man i synjaw snam jong nga
In sa aibor aisor shuh shuh
Ïa ka Ri"
—Indira Gandhi.

U PASCAL MALNGIANG (26), u Samla ba dang pule u la lum thup ïa ka kot *Rwai ko paid u Blei* (1978), u ïa noh synñiang ïa ki jingrwai jong u sha ka *Jam sur ka Ri* Volume I-III (1980-82), *Ka Lynti Bneng* 1980), *Sing a New song*, Bombay (1980-83), *Sing Jor Joy* (1980)

U la thoh ïa *Ki nongmait shrah* (1983), *Wat khum ïa u paid jong nga* - ka jingim u Martin Luther King (1983).

Ha une u snem rakhe burom ïa ki samla u la pynmih ïa *U Apostol ki Khasi-Pnar* ka jingim u Rev. Vendrame (1985), *Ban ieid ka pynmong* (1985), *Ka ieid ka ban da blej* ka jingim ka Mother Teresa (1985), *u Pope John Paul II* (1985) bad kiwei.

Shen yn sa pyllait paidbah ruh ïa ka kot jingrwai ba ïa thoh hi ma u : *Jesus Lord, The Healer* (Kevin Mayhew Ltd, London), *Ka Snap ki longshuwa*, *U Khun ka Ri* bad kiwei.

(Ïa kine ki kot lah ban ïoh na u Nongthoh hi)

BAN PYRTO IEID

Ka Indira Gandhi ka la long ka Myntri Rangbahduh ka Ri India naduh ka 24 tarik u kyllalyngkot 1966, haduh ka 22 tarik u Iber 1977 nangta pat naduh ka 14 tarik u kyllalyngkot 1980 haduh ba kan da khlad noh ha ki kuli bakthang jong ki lehnoh bad ki thrang snam kiba kwah ban pynpait pynpra ïa ka Ri ha ki lyngkhot lyngkhai. Ka Indira Gandhi ka la aiti ïa la ka jingim na ka bynta la ka jong ka Ri, dei namar kane ka daw ba mangi ki khun samla ka Ri ngi sngewdei ban pyrto ieid ïa ka.

Hashuwa, nga la thoh ruh shaphang ka Jingim jong u Rev. Martin Luther King (Wat khum ïa u paid jong nga), Ka Jingim jong u Rev. Constantine Vendrame (U Apostol ki Khasi-Pnar) ka jingim u Pope John Paul II bad ka jingim jong ka Mother Teresa (Ka Ieid haban da Biej), mynta pat ngi ïoh sa kane kawei ka thup jingïathuhkhana bashisha shaphang ka Jingim jong ka Indira Gandhi. Ha kaba thoh ïa kine ki biography, nga don ïa ka jingangnud ba ki parari kin ïoh ïa ki jingtip bad kin lah ban sot ïa ka jingpyrsad mynsiem na ki ha kaba shakri ïa ka Ri bad ka Jaitbynriew. Ka jingkylli kaba dei ban ktik ïa ngi katba ngi dang pule ïa kine ki biography ka long : "Lada ma ki ki lah, balei ngi ngim lah !" Nga kyrmen ba kine ki jingïathuhkhana bashisha kin pynmyntoi ïa ki nongpule baroh.

Ka pateng bynriew jong ngi ka don ïa ka jingbahkhlieh kaba khia na ka bynta ka Ri bad ka jaitbynriew. Ngi ki samla ngi long ka lashai jong ka Ri. Nga kyrmen ba kane ka jingim shaphang ka Indira Gandhi kan ai mynsiem khamtam eh ïa ki samla samhoi ha Ri.

Ha kaba thoh ïa kane ka thup jingïathuhkhana nga la ïoh ïa ki jingpynshlur na ki dong bapher, na ki rangbah rangsan bad ki para samla samhoi. Nga sngewdei ban da pynpaw paidbah hangne ïa ka jingsngewnguh kaba khraw ïa i Kong Margarette Mawlong, Director of Public Instruction, Shillong, iba la pule ïa ka typescript bad iba la kynthoh sngewtynnat ruh halor kane ka kot. Nga sngewnguh ruh ïa u Prof. J.K. Tariang bad u Rangbah L.H. Pde,

M.C.S., kiba la pule bad kiba la ïa pynnoh lem ïa u synñiang ha kaba pynbeit bad pynbiang ïa kane ka jingthoh. Ka jingpynshlur lem jong u Rangbah Peter Marbaniang M.D.C, Chairman ka East Khasi Hills District Council, u Rangbah Billy P. Domes bad ka jingkloi ban ïarap lem jong u Rangbah Hughlet Warjri bad u Rangbah Kosterwell Majaw ka la ïarap ïa kane ka kot ba kan mih bad paw pyrthei ha ka por kaba biang eh. Nga sngewnguh ruh ïa u Dr B.B. Dutta, u General Secretary ka M.P C.C (I) na ka bynta ka jingïarap ha kaba pynmih ïa kane ka kot.

Nga sngewdei ban ai ka jingkhublei kaba kyrpang ïa u Rangbah T. Marbañiang, u trai ka Scorpio Press, Mawkhar, uba la leh shitom katlah katïai ban pynïoh ïa ka dur jong ka Indira ha ka sop hakhmat, bad uba la ai jingmut lem ïa nga ha ki liang bapher. Kane ka jingsbun jong u ka la aimynsiem shikatdei eh ïa nga. Khublei shibun eh ïa phi Bah Ther bad ïa ki nongtrei jong phi. Ha kaba phai sha ki proof sheets pat, i Kong Rosa D. Pathaw i la pynpeit pynjngoh lem da ka jingminot. Khublei shibun eh ïa phi !

Khatduh ïawai, nga pynpaw ïa ka jingsngewnguh ïa i Pa bad i Mei jong nga kiba la buddien ïa kane ka kot naduh ba nga dang sdang ban thoh haduh ba kan da mih na Press. Ka bor mynsiem kaba ki la bsiap ha nga, ka long kaba nga da tyngkai eh. Ki hynmen ki para jong nga baroh ruh ki la noh lem la i buit i bor ha kaba wanlam ïa kane ka kot. Khublei shihajar nguh ïa phi baroh !

Nga pdiang sngewbha ïa kino kino ki jingai jingmut na phi ki nongpule ban nang kham pynbiang shuh shuh ïa kiei kiei kiba duna.

KHUBLEI

Kharmalki,
Shillong 793001
11-11-1985.

Pascal Malngiang

"SHIKYNTIEN"

Da ka jingsngewburom ia ka jingtrei minot I Bah Pascal Malngiang nga kwah ban buh ia kine ki kyntien harum halor ka kot "Ka Indira Gandhi" kaba ma i i la thoh.

1. I Bah Pascal Malngiang i la lum thikna ia ki jingtip baroh shaphang ka Indira Gandhi naduh ka longing longsem jong ka bad ki 'pa kulong kumah jong ka. I la pyni ba ban synshar kat ia ka ri imat donkam hi da ki nongsynshar ia kiba la kha la pun bad la pynheh pynsan hapdeng ki nongsynshar khadar.

2. Ki kpa tymmen ha ïing ha sem ki Nehru pateng la pateng ki la long kiba iadei kti bad ki kam hima sima naduh ka por ki syiem Mughul. Haba ka Kamala Nehru ka la kha da i khun kynthei, ka kiaw jong ka ka la diaw namar ha kum ka ïing jong ki, ka Kamala ka la dei ban kha da u khun shynrang na ka bynta u lok jong ka, U Jawaharlal Nehru. U kparad pat U Motilal Nehru u la kdup hun ia ita i khunlung kynthei bad kum uba la iohi lypa ia kaba shadien u la ong "kane ka khun kynthei u Nehru kan palat ia ki shihajar ngut ki rangbah". Ka la jia shisha kumta. Tang khyndiat ngut ki nongsynshar ha ka pyrthei kaba mynta ki lah ban iakot dor bad ka jingkhraw ka Indira.

3. Ka rukom pynheh pynsan bad ka jingsaindur ia ka pule ka dangle jong ka Indira ka pyni ba haduh katno naduh u kparad haduh u kpa bad ka kmie ki da ia tai bad buh jingmut.

4. Naduh ba ka Indira ka dang khunlung, ka mynsiem ieid ri bad ka mynsiem ieid ia ka jinglaitluid ka ri ka la ngam jylliew ha ka. Ki ktien bakhatduh ha Bhubaneswar shuwa ka jingshahsiat ki la long kiba pynwan dur thik ia u jylli ka jingim uba sdang bad uba kut ha ka jingieid ri haba ka la ong "Ngam tip kaei ka ban jia ia nga hynrei nga tip ba nga thrang ba man la ka syrwet snam na ka met jong nga kan long namar ka ri".

5. Ka rukom thoh ia ka jingiathuhkhana ka long kaba iaid shar shar bad ka pynskuin ia ki nongpule ba kin pule ha ban da kut khlem sangeh.

6. Ka style thoh ka long kaba sngewthuh suk ïa ka jingïathuhkhana ha ki nongpule wat kito ki bym shym pat da ïaid shaphrang ha ki kyrdan kiba kham shajrong ha ka pule ka dangle. Khlem pep ki khynnah ne kiba la rangbah kin sngewtynnat kumjuh ïa kane ka kot.

7. Kawei pat ka kot kaba i Bah Pascal Malngiang i la thoh ka long shaphang ka Jingim U Martin Luther King, ka kot kaba ai mynsiem ia ki nongpule ba kin sngewthuh ka mut aïu ban ieng skhem namar ka hok.

8. Kawei de na ki kot jong i kaba kyrteng "Ban ieid ka Pynmong" ka bthah bad pyni ïa ka rukom pynheh pynsan ïa ki khun lyngba ka khana bashoh mynmynsiem. Wat lada kaei kaei kaba dei ban jia kan pynmong ïa ka dohnud ki kmie ki kpa hynrei na ka bynta ka jingbit ki khun ki kyan tiaw bad leh ïa ka.

9. Ki Kot i Bah Pascal Malngiang khamtam leilei ka kot shaphang ka Jingim jong ka Indira Gandhi, khlem pep kan bsut ha ngi kiba long ki Nong India ïa ka mynsiem ban trei bad kyrshan tyngeh namar la ka Ri. Ki jingtrei jong i ki long halor ki nongrim baskhem kiba ka jaitbynriew kaba dei ban roi ka dei ban ieng.

10. Haba nga iathuhkhana bad ine i nongthoh nga shem ba i long iba minot i ba bad ieid shibun ïa ka thoh bad ka pule bad iba lah ban mutdur ïa ka lawei. I long iba sbun mynsiem shikatdei eh naba i ai ïa ki jingtip bastad ba i lum ïa la ka jaitbynriew lyngba ki kot kiba i pynmih. Ngi dang donkam shibun ki kot kiba bha ban pynroi ruh ïa ka ktien khasi bad ban rah ia ka sha ki kyrdan kiba kham shalor na ka bynta ki nongpule ha Meghalaya. Nga ai khublei ïa i Bah Pascal Malngiang. Khlem pep in sa nang pynmih shuh ki kot kiba kum kine.

Khublei

Dated Shillong
12-11-1985

Mrs. M.R. Mawlong
Director of Public Instruction Meghalaya.

KI SKER

LYNNONG

I

HA DUWAN KNIA JONG KA RI

Ka la long kaba pynkyndit ïa ki briew baroh naduh ki babu phabu haduh ki nongbylla nongsngi, haba ka khubor ka la saphriang kylleng ba ka Myntri Rangbahduh jong ka Ri, ka Indira Gandhi, ka la shah siat ha ïa ka jong ka kompon-ïing ha ka step 31 tarik u Risaw 1984, ha ka por 9.30 kiew sngi.

Sha kat ba ïaid ba ïeng, ïohsngew tang ïa ka khana shaphang kane ka briew kaba la aiti ïalade na ka bynta la ka jong ka Ri. Ka hamsaïa ka la ïaid sawdong, ba ka la shah siat haduh 32 kuli bad don pat ruh kiba la pynksan ba dei tang 8 kuli.

Ka khubor na ka All India Radio, Delhi, ha kata ka sngi por shibaje nohphai sngi, ka la shu pynbna ba ka Myntri Rangbahduh ka shitom jur. Hynrei haba ïohsngew ïa kat kita ki kuli kiba la rung ha ka met jong ka, baroh baroh ki la shu ïa kyrngah la ki khlieh ban ong ba katto te ka Myntri Rangbahduh kam don shuh.

Ka step 31 tarik u 1984, ka la long kaba jai jai. Kumba ju long ha kiwei pat ki step ha kata ka step ruh ka la mih na 1, Safdarjang

Road ban leit sha ka ophis jong ka kaba don ha Akbar Road, ka ïing kaba don marjan hi. Ha kata ka step ka la dei ban ïakynduh ïa kawei ka kynhun ki nongring phlim Television kiba nabar ri, haba kyndit kynsan ka la shah kynshait kuli bad hadien shikhyllipmat hi ka la kyllon khram da kaba lynñiar.

Mar ïa ïohsngew ïa ka jingbthei jong ki suloi, ka Sonia Gandhi, ka lok u Rajiv, ka la mih bra nbran na la ka kamra bad ka la mareh sha ka jaka ba shah siat ka kiaw jong ka da kaba ïam lynñiar artat. La rah ïa ka Indira mar mar sha ka All India Institute of Medical Sciences ban shah sumar.

Ki kuli baroh kiba la rung ha ka met jong ka ki la long 16 tylli. Ka la mynsaw jur na skhep bad na shadem. Hadien san kynta ba ki doktor radbah ka Ri ki la pyrshang katlah katïai ban pyllait im ïa ka, ki la pynbna ba kam don shuh.

La don kiba la mut ban pynduh noh ïa ka la arsien shuwa. Ka sien kaba nyngkong ka la long ha u ïaïong 14 tarik 1980, haba u Ram Balchand, u briew uba dang 37 snem ka rta na Baroda (Gujarat) u la pyrshang ban siat ïa ka ha Parliament House. Hynrei u la shah kem shuwa ba un leh ïa kata ka kam bynman. Ka ba ar pat, ka la long ha u nohprah 30 tarik 1981, ha ba uwei pat u samla uba dang 24 snem, ka rta u la pyrshang ban siat ïap ïa ka da ka suloi thaw tuh ha Tanda (Uttar Pradesh) shuwa ba kan kren ha ka jingïalang paidbah.

Ha kane ka step 31 tarik, kiba la siat ïa ka ki long ki briew kiba dei ban pahara bad ban ïada ïa ka wat da kaba pha ïa la ka jingim ruh. Kita ki arngut ki long u Sub-Inspector Beant Singh, uba dang 34 snem ka rta, uba la shah siat kylla ha kata ka jing-kynshait kuli jong u ha ka met kynthei jong ka Indira. Uba ar pat u long u Satwan Singh u khynnah samla uba dang 21 snem ka rta. Une u la pynsuda ïa ïa ka jong ka sten gun ha ka met jong ka Indira na ka jaka kaba tang laiphut jingjngai. U Satwan Singh u la mynsaw jur ha kane ka jingïaleh bad la rah ïa u sba Lohia Hospital ban shah sumar. Dei da ka jingaibuit bad ka jingkynshoit jong u Beant Singh ba u Satwan u la leh ïa kane ka kam beaiñ, da ka jingthmu ban pynbiar kput halor ka Myntri Rangbahduh, ba ka phah ïa ki shipai ki swar sha ka Golden Temple, ban ïaleh pyrshah ïa ki lehnoh kiba kwah ban seng ïa ka state thymmai jong ki punjabi kaba ki la jer kyrteng ka Khalistan.

U Satwan bad u Beant Singh ki la bam smai bam spot ban pynduh noh ïa ka Indira ha kawei ka Gurdwara (ka ïingmane ki sikh). Ka jingangnud jong ki ka la urlong ha ka step 31 tarik. Ha kata ka jingïaleh kaba bud u Beant Singh u la ïap ha shen, kumjuh ruh u Harnam Singh uwei pat u shipai Komando u bym don jingïadei kti satia bad kine ki arngut. U la ïap na ka daw ka jingdei ki kuli kaba ki dang ïasiat.

Mar ïa poi ha Hospital, ki doktor ki la ïaleh katlah katïai wat ban pynim jubor ruh ïa ka Indira lada lah. Ki la pyntied ïa u klongsnam jong ka da ki kor ki bor, hynrei phewse khlem phoïda eiei. Napdeng kita ki doktor kiba la sumar ïa ka, la don ruh u Dr. P.N. Tandon, u Dr. D.R. Nandi, u Dr. L.K. Dhawan bad u Dr. Venugopal.

Haba ki la sdang ban puïd ban sei ïa ki kuli na ka met jong ka, la don ka Sonia Gandhi, u M. Fohtedar, u R.K. Dhawan bad u Arun Nehru ha ka kamra kaba marsyndah bad kata ka kamra puïd, katba u païdbah babun u sdang ban ïalum lymbung hakhmat ka phalor jong ka Hospital ba ki kwah tip eh, ka Myntri rangbahduh ka la long kumno.

U Rajiv, u khun jong ka, u la ïoh ïa kane ka khubor basngewsih bad bashyrkhei na ka All India Radio, katba u dang sngap ïa ka jingïaleh kirkit hapdeng ka India bad ka Pakistan. Ha kata ka por u dang don ha ka kali kaba rah ïa u na Contai sha Mahishadal ban leit artat sha Kolaghat (West Bengal). Shen ki pulit lyngba ka wireless ki la pyntip ïa u shaphang kata ka khubor basngewsih. Na Kolaghat u Rajiv u la kiew da ka Helicopter ban leit sha Calcutta bad na Calcutta sha Delhi da ka liengsuïñ bakyrpang jong ka Indian Airlines, lang bad u Myntri tyngka-pisa u Pranab Mukherjee bad u Lat ka West Bengal, u Umashankar Dikshit.

U Rajiv, mar ïa poi ha Palam Airport (Delhi), u la leit beit beit sha ka hospital. U President Zail Singh ruh u la poi sha Delhi na North Yemen ka ka por 5.30 janmiet. Na Kad liengsuiñ u la leit beit beit sha ka All India Institute of Medical Sciences ban jngoh ïa ka met bathylli jong ka Indira.

Hadien ba u President u la leit noh, ki kur ki kha kynthei jong ka Indira ki la pynsum pynsait ïa ka bad ki la pynphong ïa ka da ka sari rong tama. Bad ha ka por 9.15 mynmiet ki la rah ïa ka met jong ka na Hospital sha ka I, Safdarjang Road, katba ki briew babun ki dang ïa peit ieid ïa ka, da ka jingsngew shempap bad ka jingsngewlanot kaba khraw ban ym ïohi shuh ïa la ka nongïalam.

Ha ka shitarik, u Naiwieng por 7.50 kiewsngi, ki la rah ïa ka met jong ka na ka ïing jong ka na I, Safdarjang Road sha ka Teen Murti House, ban pdiang ïa ki jingkhublei khatduh na ki khun ka Ri bad ki nongïalam pyrthei. Da ki hajar ngut ki briew ki la pyndap ïa ka surok baroh arliang ban khmih ïa ka kali kaba kit ïa ka met jong ka briew kaba la long ka bor bad ka buit jong ki da bun bun snem. Hadien kata ka kali, la bud u Rajiv ïa uba la pynsmai Myntri Rangbahduh ha ka miet ba la lah, ka lok bad ki khun jong u: ka Sonia, ka Priyanka bad u Rahul. Hadien jong ki, ha kawei pat ka kali la don u Amitabh Bachaan bad ka lok jong u, ka Jaya. La pynthiah ïa ka met jong ka hajan jong ka dwar

bah ka Teen Murti House. Da ki hajar khlieh ki la ïeng laiñ dangngir dangngab tang ban shu ïohi khatduh liak ïa ka briew kaba ki da burom-ieid.

U President ka Ri, u Giani Zail Singh bad u Vice President, u R. Venkataraman ki la leit jngoh bad buh syntiew halor ka met jong ka. Kumjuh ruh u Nongbishar baheh duh ka Ri, u Chief Justice Y.V. Chandrachud bad ki 17 ngut ki Nongbishar ka Supreme Court ki la poi ban khublei khatduh ïa ka. Ki Myntri Rangbahduh bad ki Lat jong ki jylla bapher ki la leit ban pynpaw ïa ka jingsngewnguh ïa kane ka Nongïalam bakhraw da kaba leit buh syntiew halor ka met jong ka, na ka bynta ïalade hi shimet bad na ka bynta ki briew, kiba ma ki ki ïeng mihkhmat.

Ka Jingshahsiat ïap jong ka Indira Gandhi, ka la long ka khubor kaba dungkura ym tang ïa ka Ri India, hynrei wat ïa ka pyrthei baroh kawei ruh. Ki Nongïalam na ki Ri bapher ki la pynrem ïa ka jingïaleh be-aiñ da ka sum ka wait. Ki da burom ieid ïa ka kum kawei na ki nongïalam bym riej jong ka Non-Aligned Movement (ki ri ki bym ïa shah liang), bad ka briew kaba ïmsngi ban trei tang na ka bynta ka jingsuk jingsaiñ ha ka pyrthei.

U President Chernenko jong ka *Soviet* Russia, uba long ha ka ka juh ka por u General Secretary jong ka Soviet Communist Party, u la ong da ka khmat sngewsih, "Ka kyrteng jong ka Indira kan ïai neh sah ha ka jingpyrto ieid jong

ki Nong Russia". Ka Cabinet bad ka Presidium jong ka juh ka Ri, ki la phah ïa u kyrwoh sngewsih sha u Zail Singh da kine ki kyntien: "Ka kyrteng badonburom jong ka Indira Gandhi kan neh sah ha ka histori".

Ha Washington, ka nongbah jong ka America, u President Ronald Reagan u la ïoh ïa kane ka khubor batriem bad basngewsih ha ka por 3 baje mynstep haba la shu pynkyndit ïa u na bathiah. U la phah ïa u kyrwoh sngewsih da kaba pyrto ïa ka jinglah bad ka jingtbit, ka jingïar jingmut bad ka jingsngewthuh bashemphang jong ka, kum ka nongïalam. Kiwei pat kiba la phah ïa u kyrwoh sngewlem ki la long ka Syiem Elisabeth bad ka Myntri Rangbahduh ka Margarette Thatcher jong ka England, u President Fidel Castro jong ka Cuba, u General Figueredo u President jong ka Brazil, u President ka France u Francois Mitterrand, u President ka Germany ha Mihngi u E. Honecker, u Emir ka Kuwait, u Shongknor ka Palestinian Liberation Organisation (PLO) u Yesser Arafat, u President Zia ul Hag ka Pakistan, u President Ershad ka Bangladesh, u President Jayawerdane ka Sri Lanka bad ki nongïalam jong kiwei pat ki ri babun,

Ha ka 3 tarik u Naiwieng, la rah khatduh ïawai ïa ka met jong ka Indira lyngba ki surok jong ka Delhi sha Shanti Vana, ka rynsan thang ba la shna kyrkieh bad kyrpang na ka bynta jong ka, kaba don hapdeng ka rynsan thang jong u Mahatma Gandhi, ka Rajghat bad ka rynsan thang jong u Nehru, ka Shanti Vana.

La kit ïa ka met jong ka na Teen murti House ha ka por 12.30 mynsngi ha ka kali ba la shu tan da ki shipai ba la jied na ka kynhun ki shipai madan, ki shipai suiñ bad ki shipai duriaw. Ka jingleit on thang ka la long ka lynti kaba jlan bad kaba ishongkun shibun eh. Da ki hajar ngut ki briew ki la ïa jngoh ieid ïa ka lyngba ki surok baïar jong ka Delhi, bad da ki milion ngut ki la ïa shong sawdong ki television ban jngoh bad ban sakhi ïa kane ka jingleit on thang da ka mynsiem kaba raikut ban aiti ïalade ha ka duwan jong ka Ri.

Ki heh ki haiñ, ki kynrem ki lyndan na satlak ka pyrthei ki la poi ban leit on khatduh khatwai ïawai ïa ka sha ka jingsuk jai, sha ka jaka ha kaba yn ym don shuh ki kuli ban pynmynsaw, ne ki tari ban pynmong. Hapdeng jong ki la don ki nongmihkhmat na Soviet Russia ha ka jingïalam u Myntri Rangbahduh u Nikolai Tikhonov, u Vice Premier ka China u Yao Yilin, U President Jayewardane ka Sri Lanka, u President Zia Ul Hag ka Pakistan, U General Ershad ka Bangladesh, u Secretary General ka Common Wealth u Sridath Ramphal, u Secretary General ka United Nations u Perez de ceuller, U Secretary of States ka America, u George Schultz bad kiwei de. ka Makasin Competition Success ka la ong : "Palat ïa ka 60 ngut ki nongïalam na kylleng ka pyrthei ki la ïa poi sha India ban leit on thang ïa ka Indira. Hapdeng jong ki la don 14 ngut ki President, 25 ngut ki Myntri Rangbahduh (Prime

Minister), Uwei u Syiem, uwei u Governor General, 2 ngut ki Syiem khynnah, 7 ngut ki Vice President bad 7 ngut ki Deputy Premier".

Katkum ki dustur ki riti niam, u Rajiv, u khun jong ka, u la ai ding ïa ki dong baroh jong ka met jong ka ba la kynton da ki diengiwbih, katba ki lyngdoh ka Niam Hindu ki nang duwai jam ïa ki jingduwai kiba ïadei bad kane ka khep. Ka met ka la shim por da ki kynta ban ing. Ki la theh bun tin ka khi, bad ki la bret shuh shuh ïa ki kyndok iwbih, ba kan ïa mir lang bad ka tdem kaba kiew sha sahit na ka duwan kñia jong ka Ri.

Ha ka step kaba bud, u Rajiv bad kiba ha ïing ha sem jong u, ki la leit lum ïa ki dpei jong ka ha ki khiew rnong bad la phah ïa ki sha man ki jylla jong ka Ri India, ha kaba u babun u balang u bym ïoh lad ban leit pynpaw ïa la ka jingsngewieid, sngewburom bad ka jingpyrto, ki la ïalum ha man ki nongbah ban peit bad ban ai khublei leit suk ïa kata ka snap dpei. Hadien khyndiat sngi ba kine ki dpei ki la sah ha ki nongbah bapher jong ka Ri, la rah biang ïa ki sha Delhi, bad ha ka step II tarik, la ber ïa uta u dpei ha kliar jong ki lum Mangkashang, ki lum shong blei, kiba ka Indira Gandhi ka da ieid eh haduh katta katta.

Nadeh ka sngi ba ka khubor ka la paw ba ka Myntri Rangbahduh, ka Indira Gandhi kam don shuh, u paid byllien jong ka Ri, u la sngew ïalade ba u don ha ka dum dngiem, ka biej bad

ka rangli. Na ka mynsiem kaba sngewsih la mih ki jingsngew kiba harrukom, haduh ba ka Ri baroh kawei ka la shong syier ha thmit jong ka jingïa umsnam paramarjan marpa, ka jingïuh roit ïa kawei ka jaitbynriew da kawei pat, khlem pyrkhat ïa ki jor tynrai kiba kham kongsan shuh shuh. Katkum ki khubor, ha ki 80 tylli ki nongbah la pynjari ïa ka curfew, naba ha kita ki laisngi jan haduh 500 ngut ki briew ki la ïap bad da ki hajar, khamtam eh kito kiba dei na ka jait Sikh, ki la duh noh ïa la ki ïing shong, ki mar ki mata, ki jingdon jingem, bad ka jingim jong ki ruh ka shu syier miet-sngi. La khot ïa ki shipai ban pynthanda ïa ki nongrit bad ki nongbah babun jong ka Ri, ban ïarap ïa ki bor synshar ban pynïaid ïa ka Ri.

Ka jingshemphang jong u Myntri Rangbah, duh bakhynnah tam, u Rajiv, uba la duh noh ymtang ïa ka nongïalam hynrei ïa ka kmie la jong, ka la pynlong ba yn burom ïa u ym namarba u dei u khun ka kmie jong u, hynrei u briew uba lah uba ïai hi dalade. Une u nongïalam bathymmai jong ka Ri, u la phah noh ïa ki Lat bad ki Myntri rangbah jong ki jylla sha la ki jong ki nongbah, ban pyntngen bad ban peit ban jngoh ba yn ym don jingthut ha ki jylla jong ki.

Da ka jingkhlad noh jong kane ka Riewradbah, ka Ri India ka la duh noh ïa ka-spahbah, ka nongïalam batbit, kaba ïohi jngai, kaba am sia tang ïa ka jingpahuh pahai, ka jingsuk jingsain bad ka jingkiew ïrat ha ki phang babun.

Ka Ïndira ka long ka briew kaba la aiti ïalade met bad mynsiem na ka bynta ka Ri kaba ka da ieid eh.

Ha ka jingkren lyngba ka All India Radio bad ka Doordashan ha ka miet 31 tarik, hadien ba la pynsmai ïa u, kum u Myntri Rangbahduh da u President, u Rajiv Gandhi u la ong: "Ka Ïndira ka la long ka kmie ym tang ïa nga hynrei ïa ka Ri baroh kawei. Ka la shakri ïa ki nong India haduh ban da pjiar lut ïa la ka snam. Ka Ri ka tip shai, kumno ba ka la trei dohim doh-ïap da ka mynsiem kaba aiti hun ïalade na ka bynta ka jingïaid shaphrang jong ka Ri India. Phi tip ïa ka jingangnud bajylliew tam ba ka don bad ïa ka jingphohsniew jong ka, ba ka Ri India kan long kaba tylli mlon kawei, kaba pahuh pahai bad kaba suk ba saiñ - Ka India ha kaba baroh ki nong India kin ym kheiñ ïa ka jingïapher ha ka niam ka rukom, ka ktien ka thylliej, ne ha ki khep ka saiñ hima sima, kin im kum shi ïing shi sem da kaba laitluid na ki jingïakob bad ki jingïa mutsniew"

Kane ka long ka pasoh jong ka jingim jong ka Indira Gandhi, naduh ki por ba ka la sdang ban plie ïa ki irmat tat haduh ba ynda khang khyrdep ïa ki jubor justi da ki kuli bakthang jong ki lehnoh kiba kwah ban pynduh pyndam, kiba pyrkhat ba ka bor ka long ka hok.

****

LYNNONG

2

DEI KA KHUN KYNTHEI

La kha ïa ka Indira ha ka 19 tarik u Naïwieng 1917, ha ka nongbah Allahabad (Kaba mut ka nongbah jong u Allah-u Blei jong ki Musulman), ha ka ïing ka sem kaba don ba em jong ki jait Nehru, kiba long da ki pateng ki riewstad-aiñ ha ka Iingdulan jong ki Patsha Mughal. Ka jait Nehru ka la wan mih na ka thaiñ Kashmir, Ki dei ki Kashmiri Brahmin. U Patsha Mughal uba kyrteng u Farrukhsiyar, u la dawot ïa u kpa kulong jong ki sha ka nongbah jong u ka Delhi, ha ka spah snem kaba khathynriew. Kumta pateng la pateng ki la long ki briew kiba ïa don kti don kjat ha man la ki khep jingim jong ka synshar ka khadar ki Patsha Mughal. Hadien habud haba la rah noh ïa ka Iingshari sha Allahabad, ki Nehru ruh ki la ïa leit noh shata. Dei ha kane ka nongbah ba la kha ïa u Myntri Rangbahduh banyngkong jong ka ri, u Jawaharlal Nehru, u Myntri Rangbahduh ba-ar, u Lal Bahadur Shastri bad ïa ka Myntri Rangbahduh balai, ka Indira Gandhi.

"Dei ka khun kynthei", la ïathuh u doktor ha ki ba ha ïing ha sem katba ki dang ïa ap ha ki kamra basawang jong ka ïing u Nehru, ha Anand Bhawan.

"Hynrei, ka Kamala ka la dei ban kha da u khun shynrang!" la kren diaw ka Swarup Rani, ka kmie kha jong ka Indira.

"Kawei ka khun kynthei jong u Nehru, phi lah ban mutdur hi, kan kham lah ma ka ban ïa shihajar ngut ki khun shynrang", la kren u Motilal, u paieid jong ka Indira, kum uba ïohi lupa ïa ka lawei jong ka.

Ka Swarup Rani da ka bym shym pynleit jingmut ïa kaei kaba u ong, ka la shu kohnguh la ka khlieh, khlem da pynpaw shuh ia la ka jong ka jingsngew.

U Motilal Nehru (U kpa jong u Jawaharlal) u la jer ïa ka ksiew jong u, da ka kyrteng jong ka kmie-rad jong u, Ka INDIRA; bad ki kmie ki kpa jong ka pat, u Jawaharlal Nehru bad ka Kamala Nehru ki la bnoh sa kawei pat ka kyrteng pynbud da ka 'PRIYADARSHINI', kaba mut kaba i ieid ïa ki khmat. Kumta la jer ïa kane ka khun phrangsngi: INDIRA PRIYADARSHINI katkum ki riti niam Hindu.

Ka Sarojini Naidu, kawei na ki kynrem ki lyndan ka seng Congress, kaba long ruh teng ka Lat (Governor) bad ka myllung ba paw khmat ha ka Ri, ka la phah ïa u kyrwoh ïaroh sha u Jawaharlal, haba u la ïoh ïa kane ka khun kynthei bad ka la pynkut ïa u kyrwoh jong ka da kaba ban, ba kata ka khun jong u ka long "Ka mynsiem bathymmai jong ka Ri India". Kane ka la long kum ka jingïathuh lupa ïa ka jingkit jingbah, ba kane ka briew ka dei ban tyrpeng shisien ka singi na ka bynta la ka jong ka Ri.

Ka Anand Bhawan ka long ka rympei ha kaba ka Indira kum ka khynnah ka da juh bad sngewtynnad eh. Ka Indira hi hadien habud ka kynmawieid ïa kita ki sngi da kaba ong: "Ka long kaba pynkmen ïa ngi ki khynnah, namar ba ka jaka ka byllai ba ngin ïaleh ïarieh." Ym ju duh briew ba wan ba leit ha Anand Bhawan, kaba long ka lympung, ka mynshem ha kaba ki kynrem ki lyndan, Ki iarmangkalai na kylleng sawdong ki ïa wan ban ïa mir jingmut bad ban ïa kren bad u Paieid jong ka, u Motilal ne bad u kpa jong ka, u Jawaharlal Nehru.

Dei ha ki snem ba la kha ïa ka Indira, ba ka jingkhihwin ban pynïoh ïa ka India kaba laitluid na ka jingsynshar ki Dohlieh, ka la sdang ban ïoh bor na ki kyndong kynshrot bapher jong ka Ri. u Motilal bad u Jawaharlal Nehru ki la long kum ki rishot blei ha kane ka jingïakhih, hapoh ka jingïalam bariewblei jong u Mohandas Karimchand Gandhi.

U Motilal, u Paieid jong ka, u ju sngewsarong ban btin lang ïa ka ksiew jong u, ka Indira sha ka lympung ki heh ki haiñ kiba wan rung sha ka ïing jong ki. Ka Indira ruh ka la ieid ïa la u jong u Paieid shisur mynsiem. Hadien, ka la thoh kumne shaphang jong u: "Nga ju ïaroh ieid ïa i Paieid jong nga kum u briew uba khlaiñ bad nga la ieid ïa ka jingim bym ju tyngkai jong i, kaba i Papa i la ïoh hadien habud. Nga la sngewshoh mynsiem khamtam eh da ka jingheh briew jong i—Ngam mut ka jingheh tang ha ka met ka phad....I kumba i lah ban piam ïa ka pyrthei baroh kawei"

Ym dei tang u Motilal uba ju pynkjeh ïa ka Indira, hynrei baroh baroh hi naduh ki kha kï man, ki kur ki jait, haduh ki paralok parajor jong u kpa jong ka. Wat ka Swarup Rani ruh, kaba la kren bynñiaw haba ïohsngew ba ka Kamala ka la kha ym da u khun shynrang hynrei da ka kynthei, mynta ka la klet lut ïa kita ki jingbynñiaw baroh, bad wat ma ka ruh, ka ju pynkjeh bha ïa ka Indira da ki jingbam bang bam thiang kiba ym ithuh ithaw. Haba peit ïa ka jingïoh mon ïohli jong ka, baroh ki shu kyrngah la ki khlieh da kaba ong 'tip kan long kumno ynda ka la heh la san".

Hapdeng kat kita ki jingïohli ïohmon, ka Indira ka la don ïa kawei ka nonghikai kaba thikna, kaba long ka kmie jong ka—ka Kamala Nehru. ka Kamala ka pynsum pynsleh, ka aibam aidih bad ka hikai ïa ka, ïa ki riti ki dustur jong ka niam ka rukom ki Hindu. Ka kmie jong ka ruh ka dei ka nong kashmir, ka la ïa poikha poiman bad u Jawaharlal katkum ka rukom hindu da kaba shu pynïabuh ki kmie ki kpa jong ki. Ka Indira ka la ieid ïa ka kmie jong ka palat ban ïa kino ma ki briew ha pyrthei. Ma ka hi ka la ïathuh, "Ngi la ïajan bha iwei ïa kiwei pat. Nga la ieid jylliew bha ïa i mei, bad haba nga tip ba don ba pynmong ïa i, nga ju ïaleh pyrshah bad nga da ïa kajia ruh bad kita ki briew."

Haba ka Indira ka dang dap kumba shisnem shiteng eiei. kata, ha u Lber 1919, ka Sorkar Phareng ka la pynlong aiñ ïa ka Rowlatt Act. Da kane ka aiñ la pynpyrkhing

shibun ïa ka saiñ hima sima ki nong India. Ka la mana ïa ka jinglaitluid, ha ka kren ka thylliej bad da kane aiñ la ñiew ïa ki nongïaleh ban ïoh ïa ka jinglaitluid kum ki nongleh be-aiñ. Ha ka 6 tarik u Iaiong, u Gandhiji u la sangot ban long ka hartal (Ka khang shnong) ha ka ri baroh kawei kum ka jingleh pyrshah ïa kane ka aiñ. Dei ha kane ka sngi ba la mih bun jait ki jingkulmar. Ha Amritsar (Punjab), ki jingjia ki la nang sniew shuh shuh haduh ba kawei ka nonghikai skul dohlieh ka la shu lait da ka said na ki tyrsim jong ki nong India. Ha ka 11 tarik, u Brigedier General Reginald Edward Harry Dyer, uba dang shu poi shen ha Amritsar, u la khang ïa kino ma ki jingïalang paidbah bad ki jingïaleh pyrshah sorkar. Ha ka 13 tarik u Iaiong, palat ïa ka san hajar ngut ki nongshongshnong ka Amritsar, da kaba mut pyrshah ïa kata ka adong, ki la ïalum paidbah ha Jallianwalla Bagh, ka kynja madan ba la ker kut da ki kynroh ïing. U General Dyer, u la khang kdong ïa ka phalor bah bad u la hukum ïa ki shipai ban siat. Ki paidbah ba kulmar jingmut da ka jingtieng, khlem tiar ïaleh, ki la phet ruma rutit sha ki kyndong kynshrot baroh. Ha ka shiphew minit, ym duna ïa ka 400 ngut ki briew ki la ïap bad kumba 1200 ngut kiba la mynsaw bad dkoh. Ha ka sngi kaba bud, u General Dyer u la mana ba baroh ki nong India kiba ïa ïaid na kata ka surok ha kaba ka nonghikai dohlieh ka la shah shoh, ki dei ban par na ki kti bad ki khohsiew kum ka jingpynshitom ïa ka jingleh jong ki. U la mana

shuh shuh ba uno uno u Nong India, u bym pynpaw ïa ka jinglehburom ïa ki phareng da kaba hiar na ki kali kulai ban khublei ïa u phareng uba ïaid, un shah sympat paidbah.

Kane ka jingleh jong ki phareng ka la pyn-ïngkhong khait ïa ki nong India baroh. Ban pyr-shah ïa kane ka jingleh, la pynlong ïa ka jingïa-lang paidbah jong ka Seng Congress ha Calcutta ha u snem 1920 hapoh ka jingïalam jong u Gandhiji. Ha kata ka jingïalang ki la rai shisur ban sdang ïa ka jingkhihwin da kaba khlem phlei snam (Non violent), khlem ïa ksoh kti bad ka sorkar (Non Cooperation), da kaba kyntu ïa ki nong India baroh ban weng noh ïalade na ki dorbar thaw aiñ, ki ïingshari, ki skul bah ki skul rit sorkar bad da kaba kyntait ïa ki mar ki mata ba wanrah da ki mynder. Ki nongïashim bynta ha kata ka lympung ki la ïa rai jingmut ban phong da ki jaïñ ba shu thaiñ hi ha ïing. Kumta ka seng Indian National Congress ba la seng ha u 1885, da ka jingai jingmut jong uwei u dohlieh hi, u A.O. Hume kum ka kynhun ai jingmut ïa ka sorkar Phareng, ka la kylla long ka seng saiñhima sima kaba pyrshah thlong mluh thlong sying ïa ka sorkar bad kaba kwah ban pda ruh ïa ka na ka khyndew ka shyiap jong ka ri India.

Ka ïing ka sem jong u Nehru da kaba bud ïa ka rai jong ka Seng Congress, ki la sdang ban phong ban beit tang da ki mar thaiñ hi. U Nehru u la pynduna ïa ka jingdon ki shakri shakor. bad u la weng ïa ki mar ki mata kiba

pynpaw ba u long uba don ba em. Ïalade hi, u Nehru u la weng ïa ki patlun, ki jingkyrdoh ryndang bad u la pien da ka jaiñboh bad u la phong da ka kurta. U la sei ïa ki jaiñ khor jaiñ khriam nongwei baroh shabar bad u la wiang ding ïa ki baroh khoit ha phyllaw. Ha kata ka por ka Indira ka dang dap tang kumba saw snem ka rta. Ka la long ka jingkmen na ka bynta jong ka ban ïohi ïa kaei kaba ma ka, kum ka khynnah ka sngew ba ka long ka jinglehkmen lehsngewbha suda.

Khyndiat por hadien kata ka jinglehkmen lehsngewbha sawdong ka ding. Ka Indira ka la dei ban ïakynduh marmet ïa ka jingdawa bad ka jingïatiplem kaba ïadei bad ka Ri ba ma ka, ka ieid ka thoiñ. Kane ka la jia haba kawei ka kur jong ka kaba dang shu wan phai shen na Paris (France), ka la wan sha Anand Bhawan, ka da wanrah artat ïa kawei ka sopti ba la suh ohshrong ohshrup bha, kum ka jingaisngewbha na ka bynta ka Indira. Ka Kamala, ka kmie jong ka Indira, ka la kyntait ieid ïa kata ka jingaisngewbha da ka jingdonakor, da kaba batai ba ka ïing ka sem jong ka baroh kawei hi, ki la rai ban phong tang da ki jaiñ ba shu thaiñ hi ha India.

"Nga tharai ba phi la ïa khleh biej baroh baroh", la kren dom kata ka briew, "Hynrei phi la ïa san ïa rangbah, bad lada phi kwah ban ïa pang ïa shitom—kata phi la tip hi maphi. Hynrei phim don hok ban pynpang pynshitom ïa

kane ka khynnah bapli. Dei na ka bynta jong ka ba nga la thied ïa kane ka jingaisngewbha".

Ka Kamala ka la khot ïa ka Indira kaba dang ïalehkai hajan hangta bad ka la ong: "I nahnah i la wanrah na ka bynta jong phi kawei ka phrok na ri bajngai. Ka long kaba itynnat bad phi lah ban phong ïa ka lada phi kwah, hynrei nyngkong pyrkhat shaphang kato ka miet ba ngi la thang ïa ki jaiñ baitynnat baroh".

Ka Indira kum ka khynnah ka la i kwah eh ïa kata ka sopti, ka la kner ïa la ki kti ban shim, haba kyndit kynsan ka la sangeh da kaba ong, "shim, shim noh, ngam kwah ban phong !"

"To, to Hep riewkhuid," la kren dom kata ka briew ka peit artat ïa ka Indira ba ka kdup ïa uwei u khunbynriew, "Kumno pat ba phi nud ban kdup ïa uto u khunbynriew ba la wanrah nabar ri ?"

'Nga la ieid bha ïa ita i khunbynriew', la kren bynñiaw ka Indira hadien habud, da ka ba sngew khuslai sat. Ka mynsiem jong ka, ka don ha ka lyngkhyrwiang kaba triem, naba ka jingieid jong ka ïa ita i khunbynriew ka long kaba palat bad ha ka juh ka por ka sngewthuh ïa ka kamram jong na ka bynta la ka ri. Da ka mynsiem kaba khia ka la bret ïa ita i khunbynriew ha ding. Ka Ri ka wan nyngkong barabor, ka la sngewthuh.

LYNNONG

3

MARWEI HA LA RYMPEI

Ki sngi shuwa ka jinglaitluid ka Ri India ki la long ki sngi kiba dum ngiew da ki jingbanbeiñ kiba harrukum. Ka jingshahset phatok hakdak khlem daw ïa kino ma kiba kren pyrshah ïa ka sorkar, ki jingbom beiñ da ki pulit ki la long ki jingjia kiba ju jia man la ka sngi.

Ki sngi jong ka jingïalehlaitluid ki la long ki sngi kiba pynkulmar thlim ïa ki rympei ieid ri babun bad wat ïa ka ïing ka sem jong u Nehru ruh.

Ka Indira ka la sngewtmang ha bun ki khep ha kaba ka la dei ban sah ha ïing tang bad la ki jong ki kmienah kmiesan, khlem la ki jong ki kmie ki kpa kiba bunsien ki don ha phatok. Kane ka jingkynjah, ka jingsngewtmang ka la dei ban kham sting lada ka don ïa ki hynmen ne ki para ban ïalehkai lang. Sniewbok ba ka long ka khun phrangsngi marwei. Ka Indira ka la pynpaw ïa kata ka jingsngewtmang khlem la ki kmie ki kpa haba ka la ong, "Ha kata ka por nga la sngew atnud khait ba i mei, i pa jong nga kim don bad nga, katba kiwei pat ki khynnah ki don ïa la ki kmie ki kpa hajan jong ki barabor."

Haba ki briew ki wan wad ïa ki kmie ki kpa jong ka, ka Indira ka ju plie ïa ka jingkhangbah da kaba ong artat ïa kita ki briew ba baroh arngut ki ïa don ha phatok. "I kumba i mei bad i papa jong nga ki ïa juh bha ha phatok" ka la ong.

Ha ïing ha sem, ka Indira ka la sdang ban heh ban san kum u khynnah shynrang ha ka rukom leh, ha ka riam ka beit bad ha ka dur ka dar ruh hi. Ka kmie jong ka, ka Kamala Nehru ka la pyrshang katlah katïai ban ym pynrieh ïa ka khun kynthei jong ka hadien ki pyrda kumba long ki kynthei hindu, hynrei ka la pynphong ïa ka da ki jaiñ shynrang, ka pynriam pynbeit ïa ka ha ki jaiñ uniphom jong ki nongtrei Congress da kaba pynteh bha ïa u shñiuh jong ka bad da kaba pynbuhrieh ïa uta u shñiuh ha ka tupia lieng kaba ju tip koit kum ka tupia Congress. Ha kane ka rukom ka ju ïaid ju ïeng hapdeng ki nongwan nongleit, bad kane ka jingriam jingbeit jong ka kumne ka ju pynkulmar kulwit ïa ki nongwan nongleit.

"U hynmen jong phi pat u don haei ?" ki ju kylli ïa ka Indira haba ka la kylla sha ki riam kynthei.

"Ngam don hynmen shynrang !" ka ju jubab.

"Ngi dang shu ïohi myntan da la ki jong ki khmat", ki shu kren da kaba tharai ba ka Indira ka shu kren thok ïa ki. Kane ka long ka khulpi kaba tang ka kmie jong ka bad ma ka ki tip.

Hadien ba ka Indira ka la dep pule shaphang ka Joan of Arc, ka nongïapom bashyrkhei jong ki phareng, ka la kwah ïalade ruh ban long kum kata ka briew baradbah. Marwei marwei ka ju kren kumne : "Ha kawei ka sngi nga ruh ngan sa ïalam ïa ki briew jong nga sha ka jinglaitluid kumba leh ka Joan of Arc."

Ka sien banyngkong ba ka Indira ka la dei ban ïakhlad na la ki jong ki kmie ki kpa, ka la long haba ka la dap saw snem ka rta. Ka la long ha u Naiwieng 1921, haba u Gandhiji u la pynbna ïa ka Khang shnong paidbah (Hartal) ha ka sngi ba u khun syiem ka Ri Bilat u la dei ban wan jngoh ïa ka Ri India. Ka sorkar phareng, haba ïohsngew ïa kata ka jingmut ban pynkhihwin, ka la bom syndon na tynrai. Ki Nehru ki la shah set phatok bad ki la dei ban hajir ha ki Ïingshari. Ka Indira ruh ka la shim bynta ha kine ki ïingbishar da kaba pynleit jingmut,

Ha u Iaiong 1922, u Nehru u la shah kem biang na ka daw ka jingïashim bynta jong u ha kaba pyrshah ïa ka jingdie ïa ki mar ba la wanrah na ri mynder. Ka kot khubor Independent ka la thoh kumne shaphang ka jingleit hajir jong ki Nehru sha Ïingshari halor kata ka kam :

"U Pandit Nehru bad ki khyndai ngut kiwei pat kiba long ka Jingsarong jong ka Allahabad, ki dang ïa leit sha ka jaka shong k koidi. U nongbishar u la shong ha ka khet bishar da ka main kaba i donburom. La pynbeit ïa ki jaka shong jong ki nongïasngap-kai ha ka rukom jong ka shiteng jylli ...."

"Ïa kata ka jingjarjar la pynkheiñ da kawei ka sur jong i khynnah rit, ka sur jong ka khun ba dang saw snem jong u Nehru kaba la ong : "Mei, kin ïa pyni baïoskop ne mynta ?"

Ka bapli ka Indira, khlem da sngewthuh ïa ki jingshitom, ki jinglanot jong ki kmie ki kpa jong ka na ka bynta ka jinglaitluid ka Ri India, ka la long ha ka rukom barit jong ka, ka nong-ïaleh na ka bynta ka jinglaitluid.

Katba ka Indira ka nang kham heh kham san, u Motilal, u Paieid jong ka u la pyrkhat ruh shaphang ka kot ka sla jong ka. Ka la long ka jingïaleh kaba shyrkhei na ka bynta u Motilal bad u Jawaharlal. Katkum ki aiñ ka saiñ pyrthei kim dei ban phah ïa ka sha kino kino ki skul ba pynïaid da ki dohlieh, bad katba ka jingïatiplem jong ki, khamtam ka jong u Motilal ka nang ktik ïa u, badei tang ki skul dohlieh kiba lah ban ai ïa ka jingnang jingtip kaba pura ïa ka ksiew jong u. Ma u hi u la long u briew uba la dihshngiam ïa ki um jingstad ka ri sepngi, kumta u la sngew ba ka pyrsa jong u, kum u khun jong u. u Jawaharlal, ka dei ban ïoh ïa ka edukashon kaba paka.

Ka Indira ka la leit shuwa ha kawei ka skul kindergarten ha Delhi, nangta la rah ïa ka sha ka Modern School ha Allahabad. Kane ka skul ka long kaba duna shibun ha ki liang bapher. Dei namar kane ka daw ba u Motilal u la pyn-kynriah noh ïa ka na kata ka skul sha ka Cecilia School ba la pynïaid da ki dohlieh. Ka jingthmu

jong u ka long ba ka Indira kan ym sngewtmang, hynrei kan ïoh ïa ki paralok kiba ïa biang snem ïa biang rta ban ïalehkai bad ban ïaleit ïa wan, U Jawaharlal u la pyrshah ïa kane ka jingleh jong u kpa jong u, kumta la sei noh ia ka Indira na katei ka skul bad la hikai ïa ka ha ïing. U Motilal u la sngewsih jur halor kane ka jingleh jong u khun jong u, hynrei hapoh ki krem doh-nud pat u la kubur ba ka ktien bad ka kam ki dei shan ïa hap tarajur, la dei ha ka saiñ hima sima, ka trei ka ktah, la dei ha babun briew ne haba don amarwei.

Ka jinghikai ha la ïing ka la long kaba paka bad kaba biang eh, hynrei na ka bynta ka Indira hi shimet, ka la long ki sngi jong ka jing-kynjah bad ki jingsngewtmang ban ym ïoh ïaleit ïawan, ïalehkai ïabiria bad ki para khynnah. Nalor, ka jingkynjah bym don paralok khynnah rit ba ïa biang rta, ka kmie jong ka ruh ka long ka briew kabym biang ha ka koit ka khiah. Dei namar kane ka daw ba la thut noh sa ki jingpun jingkha jong ka, tat haduh arsien.

LYNNONG

4

SHABAR NA LA RI

Naduh u snem 1919, ki doktor ki la suba ba ka kmie jong ka Indira ka la sdang ban ïoh ïa ka jingpang Tubercolosis (T. B.), bad dei tat ha u snem 1925 ba ki la kynpham ïa ka ba ka dei ban leit shong thait noh sha ki jaka kiba kham kynjah ban ïoh jingsumar. Kumta u Nehru u la mang ban phah ïa ka sha Switzerland.

Ha u Lber 1926, u Jawaharlal u la ïalam ïa ka Kamala bad ïa ka Indira ban leit noh sha Geneva da ka jhaid na Bombay. U Motilal u la maham jur ïa ka Kamala ba kam dei ban doh ïeid ïa la ka khun ha kane ka por ïoh ïabit, namarba ïa kane ka jingpang la rah na kawei ka met briew sha kawei pat da kaba ïadoh ïadait, da kaba ring mynsiem bad da ka hym sumar bha ïa ka kyrkhah jong u nongpang.

Ha Geneva, la phah ïa ka Indira sha kawei ka skul bapawnam ba kyrteng ka International school. Hadien khyndiat por ba ka la leit sha kane ka skul, ka Indira ka la nang ïa ka ktien French, bad ka la ïa muja eh ruh bad ki paralok parajor ha kaba ïalehkai lang bad ha kaba ïa leit kiew lum thah.

Ha ka synrai u snem 1927, haba ki doktor ki la ai kaiphot ba ka Kamala ka la koit la khiah na kata ka jingpang T.B., u Motilal u la leit shaw ïa ki dalade hi naduh na Geneva (Switzerland).

Ynda ka Indira ka la poi biang ha India ha u Nohprah 1927, ka la leit shong skul ha St. Mary's Convent ha Allahabad. Ynda ka poi ïing na skul pat, ka ju khreh ïa ka ktien Hindi dalade hi da ka jingïarap jong uwei u nonghikai uba u kpa jong ka u la buh kyrpang. Ha ka lyiur bashit lhop jong u snem 1928, ka Indira ka la leit sha *Musoorie*, bad dei ha une u snem ba la mih ki shithi balung mynsiem na u khulom ksiar jong u Nehru uba dang don ha phatok. Ïa kine ki shithi la lum lang bad la shon ha kawei ka thup ba la ai kyrteng *Letters from a Father to a Daughter*, kiba long ki shlem kiba phrang ïa ka jingthrang jong ka ban nang ban tip, bad ban kiew irat ha ka longbriew manbriew.

Arsnem hadien kata, u Jawaharlal Nehru u la kut jingmut ban thoh pat sa ïa ka histori ka pyrthei naduh ki por bamynkulong kumab haduh ki por jong u, na ka bynta la ka jong ka khun. Ïa kane u la thoh na ka phatok kaba kyrteng ka Naini Prison. Ïa kine ki shithi jong u la lum lang ha ka kot bapawnam pyrthei ba la jer kyrteng *Glimses of World History*, kaba u la thoh khlem don ki kot librari ba un ïoh ktait. Halor jong kine ki shithi u la kynthoh sha ka khun jong u, "Phim dei ban pyrkhat ba kiei kiei baroh kiba nga

thoh ki long kiba shongnia bad kiba dei lut. U Ïarmangkalai u ju kwah ban ong eiei ha man la ki phang, bad u ju leh mynleh ba u nang u tip barabor la ha ka jingshisha um bna eiei . . ." Ïa kine ki shithi kiba ïadei bad ka histori jong ka pyrthei, u Jawaharlal u la pynkut ha u Nailur 1933.

Kane ka jingai mynsiem jong u kpa, ka la ktik ïa ka, ba ka dei ban khreh sani bha bin pa bin ïa ka ktien Phareng, ka ktien Sanskrit bad ban pyntbit shuh ïalade ha ka ktien French. Ka Indira ka la long ka nongpule kaba nguid naphang lin. Ka ju sngewtynnat ban pule ïa ki kot Saïans, ki khana parom, ki jingïathuhkhana shaphang ki briew bakhraw batri kum ka Joan of Arc, u William Tell, u Garibaldi, u Juarez bad kiwei. Ka bang ruh ban pule ïa ki kot poitri jong u Oscar Wilde, u Victor Hugo bad kiwei. U kpa jong ka, u la mana ïa ka: "Ka long ka jingmlien kaba bha ban pule, hynrei nga suba ïa kito kiba pule bun tylli palat ha ka por kaba khyndiat. Nga suba ïa ki ba kim da pynleit jingmut ha kaei kaba ki pule, ba ki shu peit lyngba, bad ki kiet noh ïa kaei kaba ki la pule ha ki sngi kiba hashuwa."

Ka shitarik u Kyllalyngkot 1931, ka la long ka sngi kaba pher bad kaba phylla na ka bynta ka Indira, naba dei ha kata ka sngi ba ka Indira ka la ïa khlad noh shipor na ïa ka jong ka kmie kaba la dei ban leit sha phatok na ka daw ki kam ieid Ri.

Ha u snem 1928, haba ka Indira ka dang fang 12 snem ka rta, ka la kwah ban rung sha ka Seng Congress, hynrei ym shym la pdiang ïa ka namarba ka dang rit than. Khnang ba kan ïoh long riewdkhot jong ka Congress, ka la dei ban kot ïa ki 18 snem la kumno kumno. Haba kam shym ïohlad ban rung sha kane ka jylli ki nongieid ri, ka Indira ka la pyrkhat ban seng noh da kawei ka kynhun ki khynnah, kaba ka la ai kyrteng ka VANAR SENA-kaba mut ka *kynhun shipai jong ki shrieh.* Kane ka seng jong ki khynnah ka ïarap ïa ki nongtreikam ka seng Congress ha kaba leit sam ïa ki byrta, ha kaba rah kyrwoh na kawei ka jaka sha kawei pat, bad da kaba peit kmang ïa ka ïaid ka ïeng jong ki pulit kiba long ki diengsympat ba jubor tam ïa ki briew kiba ïaleh ban pynlaitluid ïa la ka Ri. Ha ka jingïalang banyngkong jong kata ka seng Vanar Sena, ka Indira kaba long ka shongknor, ka la ïeng ban kren. Namarba bun than ki khynnah, ka sur jong ka ka la shu jah rngai ha ka jinghumhum hamham, kumta da ka jingïarap jong uwei u riew rangbah la rah ïa ki ktien jong ka sha man la ki kyndong jong kata ka mynshem. Kane ka seng Vanar Sena jong ki khynnah ka la long ka jingkyrkhu kaba khraw ïa ki nongïaleh ban pynïoh ïa ka jinglaitluid.

Arsnem hadien, kata ha u Rymphang 6 tarik 1930, U briew uba ka da ïeid burom, u Motilal Nehru u la khlad noh na kane ka pyrthei. Ka jingkhlad noh jong u ka la long ka jingduh kaba khraw ïa ka ki shimet. Ka jingïeid

jong u ïa ka, ka la long kaba palat bad ma ka ruh ka la ieid tyngkai bha ïa u. Ka jingkhlad noh jong u Motilal ka la long ka jingduh kaba khraw ïa ka ri India baroh kawei ruh.

Ha u snem 1931, ka Indira ka la synran ïa u kpa bad ïa ka kmie jong ka sha Sri Lanka (Ka Ceylon bamynshuwa) ban shong pyngngad bad shongthait shipor arpor, ban weng noh ïa ki jingsngewsih kiba la mih na ka jingkhlad noh u Motilal. Ki Nong Sri Lanka ki la pdiang burom ïa ki, kum ki nongïaleh pyrshah ka jingbanbeiñ bad ka jingkhñiot bor ïa ka longbriew manbriew.

Ynda ki la wanphai na Sri Lanka, U Nehru da ka jingai jingmut jong u Gandhiji, u la phah skul noh ïa ka Indira sha Poona, ka skul ba la seng bad pynïaid da ki khynnah ba la pas na ka skulbah jong u Rabindranath Tagore. Kane ka skul ka la long ruh kum ka kynja ïingbasa na ka bynta ki khun jong kito kiba ïaleh ban pynïoh ïa ka jinglaitluid ka ri India. Ïa kane ka skul la pynïaid da u Jehangir Vakil bad ka lok jong u. Ka la long ka burom na ka bynta jong ki ban ai ïingbasa ïa ka khun jong u Nehru. Ka Indira ruh da ka jingsngewrit ka la bud thik ïa ki ain jong kata ka skul. Kane ka skul ka long kaba pher bak ly bak na ki skul ba pynïaid da ka sorkar ne ki dohlieh. Hangne, ki khynnah ki trei ki ktah da la ki jong ki kti, kim leh mem leh sahep, ki bud shlip ïa ki ain ka skul, ki ïaleh dril bad ki khublei ieid ïa ka

lama Congress (ka dak jong ka India balait-luid) man ka step da kaba rwai artat ïa ka jingrwai ieid ri VANDE MATARAM, kaba long ka kynja anthem jong ki riew ieid ri baroh naduh Makashang sha tduh ki krem ka Komorin. Ki Vakil ki la hikai ïa ki khynnah kumno ban len ïalade ; kumno ban ïarap kylliang ïa kiba donkam, kiba shitom, kiba kyrduh bad ba kin long ki khun bashisha jong ka Ri ym tang da ka ktien hynrei da ka kam kaba kren kham jam.

Ka Indira ka la kmen eh ha kane ka jylli ki nongieit-ri, hynrei la ka sngewsuk katno katno ruh, ka jingtmang bad ka jingtympang ki nang bam kruiñ ïa ka dohnud jong ka. Ka jingkynmawieid ïa u Motilal, bad ki khubor ba ka shu ïohsngew wurwur werwer ba ka kmie jong ka kam da shait da khlaiñ thikna, ki la pynlong ïa ka ban leit sha ki jaka kiba long kyndong ban ïam weibriew. Kito kiba ithuh ïa ka naduh mynba ka dangrit, ki ju ong, ba ka long ka khynnah kaba rangbah ha ka jingmut jingpyrkhat bad ka bym ju da sngewtynnat eh ïa ki biria ki birai.

Man man ba ka ïohlad, ka ju peit lyngba ki kot khubor ban tip shaphang la ki kmie ki kpa kiba long ki rishot bah jong ka jingïaleh ban pynïoh ïa ka India kaba laitluid. Ka la long ka burom bad ka jingsngewsarong jong ka ban ïohlad ban ïalapkhana shaphang ka jingïaleh jong ki kmie ki kpa jong ka ban wallam ïa ka jinglaitluid ha ka ri baroh kawei.

Ka Indira ka wan na ka ïing ka sem ka ba-đon baem, kaba bun ka kynshew ka kyndiap, hynrei ka long ka khynnah kaba phikir bha ïa la ki jong ki tiar ki tar. Ka da jngoh bha naduh u robal rit haduh u let rit ba kin ym sepei. Ka sumar tyngkai ha ka juh ka rukom naduh ki ksaï ki thyrnia haduh ki kot ki sla. Ka jingbym long thurmur jong ka, ka long kawei na ki hok kiba paw tyngkreiñ ha ka jingim jong ka.

La bun makna ki jingsngewsih, ki jingshipa bad ki jingbymbiang ha kata ka Ïingskul, ka Indira ka la pyrshang katlah katïai ban kmen bad ban ïa shim bynta ha ki kam ki jam ha kata ka skul da ka jingpalei mynsiem. Haba la dei ban rah noh ïa kata ka Ïingskul na Poona sha Bombay na ka daw ka khlam ka ngoh kaba sdang ban pawang lyngba ki shnong jong ka Poona, Ka Indira ka la shim ïa ka bhah kaba heh ha kaba ïarap ban lum pisa na ka bynta ki-to kiba shah khñiot ha kata ka khlam. Na ka daw ban ïoh jingïarap, ka la kiew sha ki rynsan ïalehkai ban shad ïa ka jingïalehkai ba la thoh da u Rabindranath Tagore kaba kyrteng ka *Ritu Raj*—kaba mut ka shalyntem jong ka syn-rai. Kane ka la long ka sien banyngkong bad bakhatduh ba ka Indira ka la kiew ïa ki rynsan ïalehkai.

Kawei na ki sap kiba paw shynna ha kane ka por, ka la long ka sap ban trei na ka bynta ka imlang sahlang. Kum kawei na ki khynnah kiba kham heh, ka Indira ka la long ka nongïa-

lam ha skul bad Ka ju shongknor ha ki jingïalang jong ki khynnah skul. Katba ka dang don ha kane ka skul, ka ju leit ruh sha ka phatok ka ba don ha Poona kaba kyrteng ka Yervada Jail ha kaba la set ia u Mahatma Gandhi Haba u Gandhiji u la rai ban shah jingit haduh ban da ïap na ka daw ba ka sorkar dohlieh ka kwah ban pynïapher hapdeng ki kor-jait bad ki pohjait, ka Indira ka la leh katba don ei la i buit i bor ban pynpaw ïa ka jingsngewlem jong ka ïa u. Ka skul jong ka baroh kawei hi ka la shah jingit sngewlem bad u Gandhiji shisngi, ki da mih na la ka Ïing skul ban aibam aidih, bad ban pynsum pynsleh ïa ki khunrit jong ki poh-jait. Kane ka la long kawei na ki daw kiba la pynkmen ïa u Gandhiji—ban ïohi ba ym tang ka sorkar, hynrei ba wat ki khunlung khynnah ruh ki sngewthuh bha ïa ka jingangnud jong u.

Ka Indira ka la pas ïa ka eksamin matrik ha u snem 1934. Hadien khyndiat por, ka Kmiekha jong ka, ka la pyrshang ban pynbeit ba ka Indira ka dei ban ïapoikha poiman noh. Ka kmie jong ka pat, ka Kamala, ka la pyrshah dohïm dohïap ïa kata ka jingangnud jong ka Kmiekha jong ka. Da ka jingai jingmut jong u Nehru, ki la phah noh ïa ka Indira sha ka Vishwa Bharati University ha Shantiniketan, ha kaba u Rabindranath Tagore, u myllung bapawnam jong ka Ri u long u nongseng bad u nongpynïaid.

Haba ka Kamala, ka la wan on ïa ka sha Shantiniketan ha u naïlar 1934, ka Indira ka la sngewphieng ban don hajan jong u briew ba la

bna nam pyrthei. Ka jaka ka long kaba lpher bak, kumjuh ruh ka ktien ka thylliej bad ka kolshor ; hynrei hangne ka Indira kam shym sngew nongwei, ka la sngewjuh shisyndon.

Ha ka hostel jong ka, kaba kyrteng ka Sri Bhawan, ka Indira ka la sah lang ha kawei ka kamra bad laingut kiwei pat ki khynnah kynthei. Ha kane ka hostel jong ka Shantiniketan ym don shakri shakor. Ki khynnah dalade hi ki shet ki tiew, ki sait ki khlieng, ki sar ïing sar sem bad ki pynkhuid ïa ka jaka ka puta. Ki khie thiah ha ka por 4.30 shuwa ban mihsngi bad dang 6.30 ki la poi ha ki kamra klas jong ki. Ha kata ka hostel ym don ilektrik, ym don kor pynkhluit pyndaitthah. Ki khynnah ki sum ki sleh da ka umpjah la dei hapdeng ka lyiur ne ha pneh ka tlang. Ka la long ka jingim kaba eh dashisha.

Ha Shantiniketan, ka jingpule jong ka Indira ka la long kham hakhmat barabor ban ïa ki paralok jong ka. Ka la ïoh ruh ïa ka nam "Ka Theisamla basaw jong ka Shantiniketan" na u Lat, u Sir John Anderson, haba u dang leit ban jngoh ïa kata ka skulbah ha u snem 1935. Kane ka kyrteng ka pynpaw ïa kawei ka jingshisha : ba ka Indira naduh kita ki por ha Kolej ka la sngewtynnat bha ban pule shaphang ka *socialism*-ka jingïabit ïabiang lang.

Ha Shantiniketan, ka Indira ka la nang ruh ban shad Manipur hapoh ka jingtbit jong u Naba Kumar. Ma ka hi ka la sngewtynnat ïa kane ka jingshad namarba ka jam klasikal.

Ha u Ïaïong 1935, katba ka dang ïa praktis ïa kane ka jingshad Manipuri, u Tagore u la khot ïa ka Indira bad u la ïathuh ïa ka ba ka kmie jong ka, ka la kem shitom kynsan. Ka Indira da kaba jaijai, khlem treh nongleit synran, ka la leit hi na Calcutta sha Allahabad—"I papa i la hikai ïa nga ban leit ban wan wat tang marwei ruh," ka la ong ha u Tagore. Hadien kane kam shym ïoh lad shuh ban leit biang sha Shantiniketan.

Ha u Jymmang 23 tarik 1935, ka Indira ka la synran ïa la ka kmie sha Europe ban shah sumar bad ban shongthait. Ha kane ka khep, u kpa jong ka um shym lah ban ïa don lang bad ki—naba u dang shahset ha phatok na ki daw ka jingïaleh laitluid kaba la sdang ban ih ha man la ki dong jong ka Ri. Ka Indira ka la poi bad la ka kmie ha Badenweiler. Hangne, ka jingkoit jingkhiah jong ka kmie jong ka, ka la nang troiñ shuh shuh. U Nehru u la poi sha kata ka jaka ha u Nailur 19 tarik. Kane ka jingleit poi jong u Nehru sha Badenweiler, ka la ai mynsiem shibun eh ïa ka Indira.

Dei ha Badenweiler ba ka Indira ka la ïakynduh ngung shi ngung bad u Feroze Gandhi, uwei na ki samla bashitrhem ieid Ri, uba ka Kamala ka da ieid eh. Une u samla u la ithuh ithaw bad u la sdang ban ieid tyngkai ïa ka Kamala naduh kawei ka sngi haba ka Kamala ka la leit ban kren paidbah ban kyrsiew ïa ka mynsiem ieid ri ha Bombay. Ha ka por ba ka Kamala ka dang shah sumar ha Badenweiler,

u Feroze u dang pule ha ka London School of Economics. Ka jingïaithuh ïthaw jong u bad ka Kamala ka la khring ïa u ba un ŋoi man ka teng shajan ka jingthiah pang jong ka. Dei hangne ba u la sdang ban ïakynduh bad ka Indira, kaba long ka nongsumar ba khlem tyngkai ïalade, ha kaba shakri synñia-sngi ïa ka ka jong ka kmie.

Ha u Kyllalyngkot 1936, la rah noh ïa ka Kamala na Badenweiler sha Lousanne ha Switzerland. Hangne ka Kamala ka la khlad noh ha u Rymphang 28 tarik, haba ka dang dap 36 snem ka rta. La ka jingim jong ka, ka la long kaba lyngkot, ka la noh ïa u synñiang uba radbah sha ka thiar jong ka jingïaleh laitluid. Ki pateng pakit babun hara kin nang ïai kynmaw ïeid ïa ka, kum kawei ka kongsan bad ka ksan-nam hapdeng ki nongïaleh laitluid.

Hadien ba la thang ïa ka met jong ka Kamala ha Lousanne, ka Indira bad u kpa jong ka ki la shu leit shongkai pynklet noh ïa ki jingsngewsih sharud ka pung Montreux. Khyndiat por hadien kane, u Nehru u la leit buh biang ïa ka Indira sha England ba kan pyndep ïa ki jingpule jong ka hapoh ka jingsumar sukher jong ka Agatha Harrison.

Ka la long ka sien banyngkong ba ka Indira ka la dei ban shong ban sah marwei ha Ri nongwei, khlem don la ka kmie ban synran ïa ka. Donbok ba don u Feroze uba la pyrshang katba don ei la i buit i bor ban pynbyrngia,

ban pynkmen bad ban pynklet ïa ki jingsngewsih kiba dang ban jur ha ka mynsiem jong ka. U Feroze u la long kum u khun na ka bynta ka Kamala katba ka dang im, mynta ynda ka la khlad noh na kane ka pyrthei u la ïohi ïa ka 'mat mihpli ha ka khun jong ka.

Na ka daw ki jingkynmaw tympang ïa la ka kmie kaba dang shu khlad dang shen, ka Indira ka khlem lah ban pass ïa ka Entrance Examination, ban ïoh rung sha ka Oxford University. Haba u Nehru u la ïoh ïa kata ka khubor u la pynshlur ïa la ka khun phrangsngi ba kam dei ban duh jingkyrmen; Kumba ma u hi u ong, ki eksamin hateng hateng kim da long ki diengkot kiba thikna haduh katta katta.

Ha ka synrai u snem 1937, ka Indira ka la wanphai sha India ban ïakynduh ïa la u kpa. Mar ïakynduh ïa ka, u Nehru u la ban jur ba ka dei ban leit ïaleh biang ïa kata ka eksamin kaba kam shym lait. Ha kita ki khyndiat bnai ba ka la sah ha India, u Nehru u la phah ïa ka ba kan leit ban pynjanai ïa ka sobjek Latin hapoh ka jingïarap jong u Phadar C.E. George uba don ha Allahabad. Hadien laibnai da ka jingminot, ka la lah ym tang ban thoh ne ban pule hynrei wat ban kren ruh shaid shaid ïa kata ka ktien.

Kum ka jingpynkhreh na ka bynta ka Eskamin ban ïoh rung sha ka Oxford University, U Nehru u la phah ïa ka Indira sha ka Badminton School kaba pajih na sor. Ha u rymphang 1938, ka la leit rung sha ka Somerville College jong ka Oxford University. Hangne ruh kam da angew-

suk eh, na ka daw ka jingtympang kaba shyit shi shyit ïa ka. Kumta, ka Indira ka la rai ban leit phai biang noh sha India.

Ha ka tlang jong uta u snem, ka Indira ka la wanphai sha India. Tang mar shu ïa ïuh kjat ha ka 'dewbah, ka la leit mar mar ban ai kyrteng ïalade ban long ka riewdkhot jong ka seng Congress, namarba ha kata ka por ka la kot sha ka 21 snem ka rta. Hynrei ka khlem tyrpeng kam tyrpeng jam namarba kam da koit da khlaiñ thikna.

Hadien san bnai ka la leit phai sha England ban pyndep ïa ka jingpule jong ka.

Ki snem kiba bud, kiba ka la pynleit ha England, ki la long ki snem kiba la phrang ïa ka ha man la ki dong. Dei hangne ba ka la ïoh lad ban ïashim bynta ha ka lympung ka Indian Student Union bad ban ïohrung ha ka mynshem jong ki nongïaleh laitluid.

Ha kawei ka sngi u Krishna Menon, u la phone sha ka ban wan khnang sha ka jingïalang ki Nong India bad ban pule ïa u kyrwoh na u kpa jong ka. Ka Indira da ka jingban eh jong u ka la leit, hynrei haba ka la poi hangta, ki la kyntu ïa ka ba ka dei ban kren ruh shikyntien arkyntien. Kane ka la pynkulmar jingmut ïa ka thlim, namarba kam pat ju mlien ban kren paidbah. Jait ba baroh baroh ki ïa pynbor eh, ka Indira ka la ïeng, hynrei khlem mih sur. Uwei u nongbuaid u la pyrta na ka

liang u paidbah—"ka kren ne ka pah khnai." Kata ka jingkren biria jong uta u briew ka la pynrkhie ïa baroh shaid. Da ka jingsngewlehraiñ ka Indira ka la shong noh pynkloi sbhek.

Ki sngi jong ka ha England, kin jin da long kiba tympang bad kiba pynpang mynsiem, lymda don u Feroze Gandhi uba ju synran ïa ka ha kti ha kjat ha ka leit ka wan, ka ïaid kai, ka peit kai, ka leit bam leit dih sngewbha bad kumta kumta ter ter. Ka jingieid jong ki ka la nang ih man la ka sngi, haduh ba ka thong jong ka jingïapyrkhat jong ki ka la long ka jingïapoikha poiman ha ka burom.

U Feroze, u long u samla briew uba shynrang bha. U la leit teng sha Spain bad sha Russia ha ki sngi shongskul jong u ha England. Shisien u la leit ruh sha Paris (France) kum u nongaikhubor na ka bynta ka National Herald. Dei hangne ba u la shah kem bad ba u la shahset shipor arpor ha ki pulit, ba ki suba ba u dei u dkhot jong ki seng pynkhih pyrthei.

Ha ki rengmat ka thma bah ba-ar, ka Indira ka la kut jingmut ban wan phai noh sha la Ri. Kumta, da ka jingsynran lem jong u Feroze, ki la mih da ka jhaid bad ki la poi ha ka kadlieng Bombay ha u Lber 1941 da ka basuk basaiñ. Ha kadlieng, ym shym don briew ban khublei wansuk ïa ka, namarba u kpa jong ka u don ha phatok na ka daw ka jingïakhih laitluid.

5

KA JINGIM KABA THYMMAI

"Haduh ba ngan da dap khatphra ne khatkhyndai snem ka rta, nga la raikut ba ngan ym shongkurim," ka la ong ha uwei u briew uba la interbiw ïa ka. Hynrei kat ban da poi u snem 1941 haba ka la wanphai hadien ka khrehkot khrebsla na England, ka la rai da kumwei pat, ban ïapoikha marmar noh bi bad u briew, uba ma ka ka mon bad ka ieid.

Ynda u Nehru u la lait na phatok, ka Indira ka la ïathuh ha u ïa la ka jong ka rai. U kpa jong ka u la pisa jingmut shibun haba u la ïoh ïa kata ka khubor, naba u la angnud ba ka Indira ka dei ban ïapoikha poiman bad u samla uba na ka ïing ka sem ki baheh bahaiñ, kiba don spah don hajar, ba kam dei ban shu jied khlem da pyrkhat bha. U Nehru u la sngewthut ruh namarba ma u bad ka ïing ka sem jong u ka wan na ka jait Brahmin katba u Feroze u dei u Parsi—ka jingïapher ha ka niam ka rukom. U Nehru u la ai jingmut ïa la ka khun ba ka dei ban ap shuwa shipor arpor, ba kan da peitthuh bha ïa kaei kaba ka mut bad ban shimti da kaba pyrkhat sani bha. Ka jingmut jong u ka long ba ha kata ka por, ka lah ban ïakynduh ïa kiwei pat ki samla India babun, kiba lah ban dei ka bhah jong ka.

Ka Indira ka la rai, bad haba ka la rai, ym don ba lah ban buh diengkhang diengpyngkiang ban khang lad khang lynti ïa ka. Ka la long kumjuh ha kane ka jhan (crisis) jong ka jingim jong ka. Wat la don bun kiba la kern pyrshah da ka jingtohmet, ka Indira kam shym pynsngap ïa ki, hynrei ka la ïaid shaphrang ban feid bad ban jied ïa u briew uba ka sngew ba u long ka bhah jong ka.

Ha ka 26 tarik u Lber 1942, ka sngi *Ram Navmi* (Ka sngi kha u Ram), kine ki arngut ki samla ki la ïa poikha poiman da ka burom katkum ka riti lehniam ki Hindu. Ym don ka leh rong leh tamasa, ka rong ka rup ne ka khawai dawai kaba palat. Ha kata ka sngi jingkmen la poi tang khyndiat ngut ki briew ba la dawot (invite) kyrpang. La ka long ka jingleh kaba ym da don rong don rup, hynrei ka la long ka sngi kaba dap da ka jingshongkun, ka jingdonburom bad ka jinghun.

Mar ïadep ka lehniam lehrukom jong ka poikha poiman, hadien khyndiat sngi, ka Indira bad u Feroze ki la leit kai sha ranab ki lum Kashmir tang arngut hi, ban plie ïa ka juk bathymmai jong ka jingim jong ki.

Ynda la dep ki sngi shuti halor ki lum pyngngad jong ka Kashmir, namarba don ki jingujor pyrshah ïa ka jingbit jingbiang, ka jingpura aiñ ka poikha poiman jong ki, kine arngut ki samla ki la leit ruh bakhmat ka bor sorkar na ka bynta ka *Civil Marriage*, khnang

ban khang khyrdep ïa ki jingpharep sniew jong ki briew kiba shu ap rhah tang kumno ban ïoh pynsniew ne ban pynjot pynpra. Ka Indira bad u Feroze ki la leit ïaid lyngba ïa kane ka Civil marriage khlem da len ïa la ka jong ka jingngeit. Ynda ki la poi ha Allahabad, ki la mih ïing noh na Anand Bhawan sha kawei ka ïing rit ba shu biang kaba don hajan.

Ha u snem 1942, Jymmang, u Mahatma Gandhi u la sangot : "Mih noh na India" (Quit India), ha kaba ma u lang bad ki nongieid ri baroh ki am ban ïoh noh hi ïa ka jinglaitluid ka Ri India na ka jingsynshar jong ki dohlieh. Ka Seng Congress ha ka jingïalang paidbah jong ka ha Bombay ha u Nailar 7 tarik, ka la pdiang ïa kane ka sangot jong u Gandhiji bad ka la rai ban ïaleh dohim dohïap ban kot sha kata ka thong. Ka Indira bad u Feroze ruh ki la ïa shim bynta ha kane ka jingïalang da ka jingkut jingmut ban trei bad ban imsngi na ka bynta la ka jong ka Ri.

Hadien kata ka jingïalang, ka Indira ka la leit phai noh sha Allahabad katba u Feroze bad ki lok jong u ki la sdang ban ïeng ïaleh. Kine ki la long ki sngi jong ki jingtieng jingsmiej baharrukom na ka bynta ka India baroh kawei, khamtam eh ïa ka ïing ka sem jong ki Nehru bad jong ki Gandhi. Ki pulit phareng ki la ap miet sngi ban pahara sawdong ka ïing jong ka Indira, ban jngoh ban syntiat ïa ki nongwan nongleit kiba rung ba mih nangta.

Haba ïohi ïa kine ki kynta bajawumat jong ka Ri, ka Indira ka la sngew ha lade ba ka dei ban shynrang mynsiem ban noh jynsur la i bor ha kaba ïeng syndah ka Ri kaba pisa lynga da ki jingbanbeiñ baharrukom. Ynda ka poi ha Allahabad, ka la shem ïalade ba ka long ka nongsumar ïa ka ïing ka sem kaba heh bad kaba thylli namarba ki kmienah kmiesan jong ka ruh ki la shah tan ha ki pulit. Dei ha kine ki sngi ba ka la pynrieh bad ka la ïada ïa u Lal Bahadur Shastri na ki pulit ha ka ïing jong ka. Ka la lah ban buhrieh ïa u ha la ïing da kaba ong ïa ki pulit haba ki wan jurib ki wan kylli, ba ha ïing jong ka don tang uwei u briew bad uta ruh uba pang khrew bad uba shu thiah.

U Feroze, da kaba riam kum u shipai, la u ñiuhmoh ñiuhmaiñ u la poi ha Allahabad khlem da hap ha kti ki pulit kiba amsia ban ïoh teh ïoh khum ïa ki nongïaleh laitluid kum ma u. Ynda u la poi ha Allahabad, u khlem ïoh ban leit ïasyllok lang bad ka lok jong u, namarba don bun ngut palat ki pulit kiba pahara ïa ka ïing ha kaba ka Indira ka sah. La ki kynroh ki jrong, wat la ym don jingkieng, la jynjar ka lynti, kumno re da kino ma ki lad, ki ju ïakynduh man ka teng.

Ka Indira ka la ïohmad nyngkong ïa u dieng pulit ha ka madan jong ka Erwin Christian College ha kaba ka la dei ban kren ïa u paid byllien. Mar ïa pynher ïa ka lama Congress, kaba long ka dak jong ka jaitbynriew balaitluid ha kata ka por, ki pulit ki la poi bad ki la bom naphang

kat ïa uba ki ïoh, la dei ki shynrang ne ki kynthei, ki rangbah, ki samla, ki tymmen ki kro ne wat ki khynnah ruh. Dei hadien ba ka la ïohmad ïa ka *jingbtiar* kita ki dieng pulit ba ka Indira ka la nang shynrang mynsiem shuh shuh ban aiti wat ïa la ka jingim na ka bynta la ka Ri.

Ym slem hadien kata ka jingjia, Ka Indira ka la 'sngew ïa ka hamsaïa ba ki pulit ki la ïoh ïa ka hukum na ki bahalor jong ki ban kem ïa ka. Da kaba lum kaba lang khyndiat tylli ki jaiñphong bad ki kot ki sla, ka la mih soit na Anand Bhawan bad ka la leit sha ka jaka shongrieh jong u Feroze bad u Malaviya. Kine ki laingut ki la sdang ïa kawei ka steshon wireless barit na Allhabad ban ai khubor ïa ki jingïaleh laitluid Ri. Kane ka jingshongrieh jong ka ka khlem neh slem, naba ha u Nailur 10 tarik 1942, ka la rai ban leit kren paidbah ha kawei ka lympung ba la pynbeit da ki Nongïaleh laitluid Ri, ha Allahabad. Ki briew ki la sdang ban ïa lum ha ka por 5 baje janmiet bad haba ka Indira ka dang shu kren shikyntien arkyntien, ki pulit phareng ki la poi da ki trok ban kem ïa ka bad ïa kita ki nongïeid Ri. U Feroze uba dang mut ban shu leit sngap kai na kawei ka ïing bamarkhap, haba ïohi ïa uwei u pulit ba u pynap da ka suloi na ka maloi khlieh jong ka, u la mareh ban ïada ïa la ka lok. Shen ki pulit, da ka jingsngewkmen bad ka jingsngewbun jrut ki la rah ïa ki baroh arngut sha phatok.

Ka jingim hapoh phatok ha ki khyndai bnai kiba bud, ka la long kaba jynjar sat. Ka tnum

ka shu jaw um miet-sngi tang mar ïa hap slap malu mala ruh. ka sbor dewbilat kaba hap man ka teng na ka sad, ka la long kaba pynmynsaw hateng hateng ïa baroh kiba ïa don ha kata ka phatok. Mynsngi ki ïohlad ban leit rud ha kawei ka jaka hapoh kompon, hynrei mynmiet ki hap leit hi ha ïing naba ym shah ïa ki ban mih na ïing shabar. Kaba kham pyntriem ha kine ki phatok ka la long ki khñiang ki puit, ki jakoid, ki lambit, ki khnai bad wat ki bseiñ ruh hateng hateng. Ha phatok ki shet ïa ka bam ka dih la jong. U khaw u kba ki ïoh da thew khlieh, u khaw ba la khleh milai lang bad ka jakhlia jakhlaid bym ithuh ithaw; kaba kynthup ïa ki maw, ki shyiap, ki ñiut ki ñier, ki ksai byrni, bad kumta ter ter. Baroh ki la dei ban ïa sah lang lymbrum ha kawei ka kamra lynter, kaba la set op ym tang na ki khubor hynrei wat na ki jingdonkam kiba shimet ruh.

Ka phatok jong u Feroze, ka don hajan hangta bad da ka jingbit jong ka sorkar, ka Indira ka la ïohlad ban ïakynduh ïa u jan man la ka taïew. Ka la long kaba pyntriem khait ïa ki kynthei ha ka phatok jong ka Indira haba ki ju ïohsngew teng teng ïa ka jinglynñiar jong ki samla shynrang kiba shah bom, shah thab bad shah kynjat ha ki pulit bad ki nongap phatok.

Ha u Jymmang 5 tarik, ka Nongsumar phatok ka la phah khot ïa ka Indira bad ïa ka kmienah jong ka, kaba la shah set lang ha ka juh ka phatok sha ka kamra ophis jong ka. Ka la ïathuh ïa ki ïa ka rai ban pyllait noh ïa ki.

Kumta ha ka 13 tarik ki la ïoh ban ring mynsiem sa shisien ïa ka lyer khuid lyer pyngngad balaitluid kaba shlei ïa ka mariang jong ka Ri. Ha kito ki bnai kiba ka Indira ka la don ha phatok, ka la hikai ïa kiwei pat ki longkynthei ban nangban thoh ban tar bad ban pule. Nalor kata ka la pynlut ïa ka por jong ka, ha kaba pule bun tylli ki kot. Ngi lah ban kylli balei ba ka sorkar phareng ka da set slung sa ïa ki kynthei, bato kam biang ban set tang ïa ki shynrang ? Da kaba set ïa ki kynthei, ka sorkar phareng ka la kwah ban hikai ïa ki nong India, ba ki kynthei kim dei ban ïa tuklar ïa ki ka-n sorkar. Hynrei kane ka bym lah long, namarba ym dei tang ki shynrang hynrei wat ki khun kynthei ruh ki long ki Khun jong ka Ri, bad kum ki khun ki sngewdei bad ki shonghok ruh ban leh eiei na ka bynta la ka Ri.

Ha u Nailar 1943, la pyllait noh ïa u Feroze na phatok. Ka la long ka jingïasyllok shi ïng kaba shoh mynsiem. Kumta ki la leit shong leit sah ha Allahabad hangta ka Indira ka la kha ïa u Rajiv shisnem hadien, kata ha u Nailar 20 tarik u snem 1944. "Na ka bynta kano kano ka kynthei briew ka jinglong kmie ka long ka jinghun kaba khraw tam." la ong ka Indira, "Ban wanlam sha ka pyrthei ïa ka jingim bathymmai, ban ïohi ïa ita i jingjanai barit, bad ban phohsniew shaphang ka jingkhraw jong i lashai lashisngi, ka long ka jingpyrkhat kaba pyndap ïa ka mynsiem da ka jinglyngngoh bad ka jingkmen."

Ym slem hadien ba ka la kha ïa u Rajiv, la khie buk ka jingphlei snam kaba shyrkhei hapdeng ki Musulman bad ki Hindu. Ka Indira ka la tur sha kata ka lympung ban tem ïa kata ka ding-bah da ka mynsiem kaba shynrang. Ka jingpyrshang jong ka ban wanlam biang ïa ka jingsuk bad ka jingïasngewthuh jingmut kam shym pulom ei, hynrei ka la sei ïa ki soh kiba bang bad ki bathiang. "Nga tip ba ka edukeshon kaba phi la ïoh bad ki snem kiba phi la don shajngai na la ka Ri kin ym long kiba lehnohei," la kren ïaroh u Gandhiji.

Ha u snem 1946, u Nehru u la leit noh na Allahabad sha Delhi. Dei ha Delhi ba ka la kha shwa-bnai ïa u khun ba ar jong ka, u Sanjay. Mar ïa kha ïa une u khun ba ar, la mih biang ka jingïashrut bad ka jingïa um-snam ha Delhi. Ka Indira sa shisien ka la trei jynsur mynsiem ban wanlam ïa ka jingïasuk ïasaiñ bad ka jingïasngewthuh jingmut hapdeng ki khun ka Ri.

LYNNONG

6

KA INDIRA HA KA INDIA BALAITLUID

Ha ka 15 tarik u Nailar, ka India ka la ïoh ïa ka jinglaitluid, bad la jied ïa u Jawaharlal Nehru kum u Myntri Rangbahduh (Prime Minister) banyngkong jong kane ka Republic. Ka la long ka jingkmen kaba khraw ïa ka Indira ban ïohi ïa la u jong u kpa ba u ïeng ha ka kyrteng bad ka nam jong u babun u balang ban shimti noh ïa ka bor synshar khadar na ka kti ki dohlieh, hadien ka jingïaleh kaba la neh da ki phew snem. Ka jingïaumsnam ha ki sngi kiba bud hapdeng ki musulman bad ki Hindu ka la khring biang ia ka ban leit long ka nongpynïasuk. Haba u Gandhiji u la poi marmet sha Delhi ban pynsuk-pynsaiñ bad ban sop ban spaiñ ïa ka jinglhieh ka jingïashun ïapen hapdeng kine ki ar kynhun, u la ong : "Nga la kyrpad ïa ki babun kiwei pat bad ki la ïa jubab 'Hooid Bapu', hynrei nga tip ba ki artatien." Da kaba shaniah ha ka bor jinglah jong ka, u la phah ïa ka ba kan long ka nongpynsuk pynsaiñ bad ka nongpynshngaiñ ha ki jaka kiba jyllei da ka ïashun ïapen.

Ha u kyllalyngkot 29 tarik 1948, ka Indira lang bad ka kmienah jong ka, da kaba ïalam lang ïa u Rajiv, ki la leit ban ïakynduh ïa u

Gandhiji ha Bengal. Ka la long shisngi shuwa ba u Gandhi, u Rishot-blei ka Ri un shah siat ïap ha u Nathuram Godse, ha ka sngi kaba bud. Ma ka, bad u khun jong ka, ki la ïoh ïa ka jingkyrkhu kyrdoh na u Gandhiji. Ka jingkyrkhu kyrdoh khatduh shuwa ba un leit phai noh sha ka mei ka ïaw, u ñi u kong la jong.

Haba u Nehru u la shimti ïa ka kam Myntri Rangbahduh, la rai ba u dei ban leit shong leit sah noh ha Teen Murti House, kaba long ha shuwa, ka ïingshong jong u Commander-in-chief jong ki British-Indian Armed Forces. Ka la long ka ïing kaba heh bad kaba itynnat, kaba long thik kum ka ïing paki dulan. Ynda u Nehru u la shimti ïa kata ka ïing, ka Indira kum ka nongsumar ïing sumar sem jong u Nehru, ka la weng lut ïa kita ki durmot bad ki jingsah kynmaw barher jong ka sorkar Bilat kiba dang dap ïa ka ïing ka sem. Ynda la weng ïa kita kiei kiei baroh, ka Indira ka la pyndap ïa kata ka ïing kaba la ithylli lyngkrang da ki sim ki doh bad ki mrad ki mreng ba laiphew jait. Ka la long ka jingieid jong u Nehru ïa ki mrad ki mreng kaba la pynlong ïa ka khun jong u ba kan ieid ïa ki kham palat.

Ha Teen Murti House, ka Indira ka la dei ban peit ban jngoh ïa ki kamra ba kin beit kin biang, ka da phikir ban pynkhreh ïa ki jingbam kiba bang bad ha ka juh ka por da kaba pyrkhat ïa ki nongwan nongleit la ki dei kiba bit ban bam doh, ne la ki pang ki shitom bad ki donkam ka bam kaba kyrpang.

Ha ka por ba ka long ka nongsumar ïing ha Teen Murti House, ka Indira ka la synran ïa u kpa jong ka ha kaba leit jngoh ïa ki dong ka pyrthei baïar. Ka Indira ka la leit lang bad u Nehru sha ka General Assembly jong ka United Nations ha u Naiwieng 1948, ha kaba u la kren pyrshah ïa ka jinglehbeiñ na ka daw ka rong snieh doh. Dei hangne ba u la kren kyntu ba dei ban pynwai noh ïa ka mynsiem kob ki nongbuhai shnong. Ha u snem 1948-49, ka la synran ïa u sha ka Common wealth Prime Minister's Conference. Ha u snem 1949 ka la synran ïa u sha America, ha u Ïaiong 1950 sha Pakistan, ha u snem 1954 sha China bad ha u snem 1955 sha ka Bangdung Conference bad sha Russia.

Ka sien banyngkong ba ka Indira ka la leit jngoh pyrthei marwei khlem la u kpa, ka la long ha u snem 1953, haba ka la leit sha Russia bad kiwei de ki jaka bamarkhap. Ka Indira ka la khring ïa ki matïong jong ki Nong Russia baroh kiba la ñiew ïa ka kum kawei ka riewkhraw. Kane ka la paw shynna na ki shithi kyrpad jong ki longkmie ka Russia ban shah ba kin pynkyrteng ïa ki khun jong ki da ka kyrteng jong ka.

La ka Indira ka bunkam ha ïing bad habar kam ju ïeh pat ïa la u kpa bad ïa ki arngut ki khun kiba dang khie dang san. Ka hi ka ong kumne : "... Ym pher la nga bunkam katno katno ruh, ne nga thait nga sngewshitom katno katno ruh, nga ju ïoh por ban ïalehkai bad ban pule ïa ki kot jingïathuhkhana ha ki khun jong nga".

Ha u snem 1950, la jied ïa u Feroze kum u dkhot jong ka Dorbar Thawaiñ (Parliament). U la poi sha Delhi bad u la shong la sah bad ka ha Teen Murti House. Shuwa kata, u Feroze u la kyntait ban leit shong noh sha Delhi bad u la ban ruh ïa ka Indira ba ka dei ban sah ha Allahabad ym ha Delhi. Ka Indira kaba la kham ieid ïa u kpa, ka la kwah ban synran ïa u-u bapli uba sah marwei khlem paralok, khlem nongsynran naduh ba la khlad noh ka kmie jong ka, ka Kamala Nehru. Kumta ka jingleit shong leit sah jong ka sha Delhi bad u Nehru ka la long kaba u Feroze u la pyrshah eh ha kaba sdang. Bun kiba la kylli, Balei haba kumta kam shym la kohnguh ïa u ? Don ki kritik kiba ong ba ha kata ka por ka la khuslai eh ïa ka jingkoit jingkhiah bad ka jingbunkam jong u kpa jong ka. Ka la sngew ba ka dei ka kamram jong ka kum ka khun phrangsngi ban don ha kti ha kjat jong u bad ban aibor ïa u. Ka la sngewthuh shai ruh ba un ym lah ban im slem lymda don bakyrshan namarba u la noh ka met ka phad. Don pat kiba tynruh ïa kane ka jingkylli: Hato kam ieid ïa u Feroze, u tnga jong ka uba ka-ïa jied mon ban ïa long kawei shi jingim ? Ka Indira ka jubab ba ka ieid tyngkai eh ïa u. Ka lah ban long ba ka la kham jan sha u kpa ban sha u tnga jong ka, da ka jingpyrkhat ba u kpa jong ka u kham donkam ïa ka ha kata ka khyllipmat ban ïa u tnga jong ka, bad shisien ba u la leit noh na kane ka pyrthei - kan im ban shakri junom tang ïa ïa u tnga.

U Feroze, u la ehuh jied sha ka Dorbar thawaiñ (Parliament) ar synshong mar bud, kaba

ha u snem 1952 bad 1957. U la long uwei na ki rishot ki tympha jong ka Congress Socialist Forum. U Feroze u la long u borbah. U la ïoh ïa ka jingïaroh na man ki dong ki liang, khamtam eh na ka daw ka jingpynpaw paidbah ïa ka jingsniew kaba kbih ïa ka Bharat Insurance Company bad dei ma u uba la trei shitom ban wanlam ïa ka aiñ ban *nationalise* ïa ka. Kumta naduh u snem 1955, u la kylla long uwei na ki heh ki haiñ ka India ba la ithuh paidbah, na ka daw ka jingtbit bad ka jingbymriej jong u ban ïeng na ka bynta ka jingshisha. U Feroze u la ieid burom ïa u Nehru, hynrei um ju sngap jar haba um ïahap jingmut bad ki rukom pynïaid kam pynïaid jam jong u. Na kata ka daw, u la shem jingeh shibun ban shong ban sah ha Teen Murti House lang bad u kthaw jong u

Ban shu kren lyngkot, ka jingim jong u Feroze kam shym long kaba suk kaba saiñ, teng teng u la dei ban mad ruh ïa ki jingmong kiba kthang. Kane ka ju jia khamtam eh ha ki khawai ki dawai, ha kiba ka lok jong u, ka Indira, ka ju shah khot katba ma u pat um ju ïoh wat shikyntien ruh na la u jong u kthaw. Don ki por haba ma u ruh u poi sha ki khawaî dawai, ba katba ka tnga jong u ka ïoh ïa ka jaka kaba kham bit kham biang, ma u pat u hap shong ha kyndong. Kumta ban lait na ka kajia majia, u Feroze u la leit shong noh ha ka ïing ba la mang kyrpang na ka bynta ki M.P. Dei hangta ba u ju khot ïa ki jingïalang bad ba u ïakynduh briew da kaba suk mynsiem.

LYNNONG

7

KI KJAT SNGI PHYRNGAB

Ha u snem 1955 katba ka India ka dang don ha la ka kamra thiah na ka daw ka jingpang baïong khlieh, U U.N. Dhebar uba long u President jong ka Indian National Congress bad u Lal Bahadur Shastri ki la wan tyrwa ha ka, la ka mon bad ka kloi ne em ban long ka riewdkhot jong ka Congress Working Committee. Da ka jingban eh jong ki, ka Indira ka la mynjur. Da kaba shimti ïa kane ka kyrdon jingim bathymmai, ka Indira ka la sdang ban shat phyrnai ha ka dongdit jong ka saiñ hima sima. Nangne ka la pynpaw ïalade kum ka briew kaba lah kaba ïai, kaba tbit bad kaba nang ban pynïaid kam pynïaid jam.

Shuwa kata, naduh u snem 1945, u Govind Ballabh Pant, u Nongïalam ka seng Congress na Uttar Pradesh, u la tyrwa ïa ka ban ïeng kum ka M.L.A., hadien pat kum ka M.P. na ka juh ka konstituwensi; hynrei ka Indira ka la kyntait.

Ha u snem 1951, ha ka General Election banyngkong jong ka India, Ka Indira ka la ïarap ïa la u kpa da kaba leit na kawei ka jaka sha kawei pat ban kyntu ïa ki briew ban jied ïa u. Kat ban da poi ki General Election u snem 1957

bad 1962, ma ka ka la don ha ki rynsan kren paidbah bapher ka seng Congress. Dang nyngkong eh, ki nongsngap ki la duna hynrei katba nang ïaid ki sngi ki ïa, ki briew ki la nang tuid ban sngap ïa ki ktien padiah jong ka.

Ka Indira ka la long ruh ka nongtreikam bashongshit bha jong ka Women's Department of the All India Congress Committee, bad ka ju pynleit la ka por ha kaba hikai ïa ki longkmie kumno ban lehkhuid lehsuba, ban nang ban aibam aidih ïa la ki khun ki kti, ban thung jhur thung jhep ha ka kper rit kper ria kaba don ha kyrpong ïing bad kumta ter ter.

Ha ki snem kiba bud, ka la long teng ruh ka President jong ka All India Youth Congress, ka dkhot jong ka Party Sub Committee on Economic Planning, Small savings bad ka Congress worker's training.

Ha u snem 1959, 2 tarik u Rymphang, katba ka Indira ka dang leit jngoh ïa ka konstituwensi jong u kpa jong ka ha Uttar Pradesh, ka la ïoh ïa ka khubor ba la jied paidbah ïa ka han long ka President jong ka Indian National Congress, hadien ba u U.N. Dhebar u la ieh kam noh. Kane ka la pyni ïa ka jingpaw khmat jong ka bad ka jinglah jong ka ban trei ban ktah ha ka rukom kaba u paidbah u sngewtynnat. Kumta, haba ka dang dap dang lang 41 snem ka rta, ka la long ka President jong kane ka Party balar ba la seng naduh u snem 1885. Ka Indira ka la

long ka kynthei kaba saw ban long ka shongknor bad ka nongïalam ha ka histori jong kane ka party. Ka la shimti ïa kane ka lyngkor bakhia na U.N. Dhebar ha Delhi ha u rymphang 1959.

Ka Indira ka la bat ïa kane ka kam President khatwei bnai. Haba ki la tyrwa ïa ka ban tyrpeng biang ïa kane ka juh ka kam hadien kita ki bnai, ka Indira ka la kyntait bad u Nehru ruh u khlem pynbor ïa ka ban shimti ïa kata ka jingbahkhlieh.

Ha kita ki khatwei bnai jong ka jinglong President, ka Indira ka la pynpaw ïa la ka jong ka jinglah ban pynïaid ïa ki kam ki jam da kaba ïohi jngai bad da ka bashlur ban kitkhlieh ïa ka bha ne ka sniew. Ha kane ka por la jia artylli kiei kiei kiba la pynpaw ïa ka rong bashisha jong ka. Kawei ka dei ka jingïakajia majia ha Bombay, kaba la mih na ka daw ka jingïathut ha ka ktien ka thylliej. La pynkhamti ha ka ba kan leit jngoh bad ban ai ïa ka kaiphot halor kata ka jingshem jong ka. Ha kaba leit marmet sha Bombay ban thew ban woh hi dalade ïa kita ki jingjia, ka Indira ka la kren paidbah ha palat 150 tylli ki jingïalang. Dei ma ka, kaba la trei shitom da ka jingïohi jngai kum ka Iarmangkalai bashisha ban pynbor ïa ka Congress Working Committee ba dei ban phiah noh ïa ka Bombay ha ki ar tylli ki jylla, kata hapdeng kiba kren ïa ka ktien Marathi bad ka ktien Gujarati. Kumta la mih ki state Maharashtra bad Gujarat.

Nalor kane ka kynrum kynram, la mih sa ka jingïa thut ha Kerala hapdeng ki dkhot jong ka seng Congress hi. Ka la long kaba pynpisa mynsiem ïa ka seng Congress, haba ka Communist Party of India ka la ïoh 35% ha ka Kerala Assembly bad da ka jingïarap jong ki dkhot bym don seng, ki la pynlong sorkar. Ka seng Congress ka la ïohi ïa kane ba ka long kum ka dak jong ka jingbymshaniah shuh ki briew ha ka jingïalam jong ka.

Ha ka Elekshon u snem 1959, ka seng Communist Party of India hapoh ka jingïalam jong u E.M.S. Namboodripad, ka la ïoh 43% (Kata 8% shuh ban ïa kaba ka la ïoh ha u snem 1957), da kaba pynbna ba ka suk ka saiñ ka lah ban mih tang na ka jingsynshar ka sorkar kaba bat ïa ki aiñ jong ka jinghikai komunist. Kane ka la long pyrshah ïa ka riti synshar (Constitution) jong ka ri India kaba la mynjur da baroh lang ban bud ïa ka *Socialistic pattern of society*. Haba ka Indira ka la leit jngoh ïa ka Kerala ha u snem 1959, ka la shem ba kane ka jylla ka la kylla bak ly bak. Ha ki skul, ha ka jaka jong ki kot kiba ïadei shaphang ki nongïaleh laiteluid Ri la pynmih bujli pynban da ki kot kiba dei shaphang u Lenin, u Stalin, u Mao Tse Tung; da kaba pyni ba kine ki long ki nongpynim ïa ki briew kiba shah ïuh roit ha kiba donbor. Kaba la kham ma shuh shuh ban ïa kata, ka la long ka jinghikai ba ki pashat ha ki rit ki ria, ha ki khynnah ki samla ba ka Ri kaba lah ban pylait ïm ïa ki Nongïaleh dei tang ka China. Kane ka long kaba ma bad kaba mynsaw eh ïa

ka India baroh kawei hi, kaba dang shu sdang ban khie ban san. Nalor kita ki jingbikai pynjem rngiew-Ri, ka sorkar Communist ha Kerala ka la leh thombor shaba palat halor ki briew jong ka jylla ha ki liang kiba bun. Ka Indira ka la kren kynthah ïa ka sorkar Kerala ha doh bad dei namar ka jingïohi jngai jong ka, ba la pynjari ïa ka jingsynshar da u President ha kata ka jylla ha u Naitung 31 tarik 1959.

Haba ka Indira ka la wanphai na Kerala, mar ïa ïuh kjat ha Delhi ha ka por II baje mynmiet, ka la ioh ïa ka khubor basngewsih ba la rah noh ïa u Feroze Gandhi, u lok jong ka sha hospital namar ba sangeh kynsan u klong-snam. Na ka kadlieng suiñ ha Delhi, ka Indira ka la leit beit beit sha ka jynthiah pang jong u bad ka la shong marsyndah bad u baroh shimiet. Dangstep phyrngab ha ka step kaba bud, u Feroze u la khlad noh ha ki ksangkti jong ka. U Feroze u la long u samla uba jubor—ba la bna nam kylleng na ka bynta ka jingshida bad ka jingïaleh jong u pyrshah ïa ka bam sap bam pap. U la long u sangot baradbah ha kaba weng noh ïa ki jingjynsieh na ka Ri. Sniewbok ba u la khlad noh dang samla—shuwa ba un lah ban leh kham bun shuh shuh kiei kiei na ka bynta ïa ka jong ka Ri. U Feroze u la ïap kum u khun bashisha jong ka Ri, ha ka madan ïaleh ban da ïa ka burom bad ïa ka maiñ bakhraw jong ka.

"Ka la long kum ba don ba pom ïa nga arliang wak", la ong ka Indira haba don ba kylli ïa ka kumno ka la sngew. La thang ïa u Feroze katkum ka riti niam Hindu bad Parsi. Ka

jingleit on thang ïa u lyngba ki surok jong ka nongbah Delhi ka la long kaba khapngiah bad kaba shlei da ki briew. Hapdeng kita ki briew babun, la don ruh u Myntri Rangbahduh, u President ka Ri bad kiwei pat ki kynrem ki lyndan.

Ha u snem 1961, ka Indira ka la rung biang sha ka jylli jong ka saiñ hima sima. Ka la ïeng ha ka elekshon sha ka Congress Working Committee. Ka la ïoh 331 vote bad tang saw ngut kiba khlem vote na ka bynta jong ka. Ha u snem uba bud ka la ïohrung sha ka jinglong dkhot ka Congress Central Election Committee. Shuwa kata, ka la ïoh ïa ka khusnam na ka Yale University na ka bynta ka jinglah jingiai jong ka ha ka liang ka saiñ hima sima. Ha u juh hi u snem, ka la long ka dkhot mihkhmat jong ka India sha UNESCO, ka la long ka nongkitkam jong kane ka seng, bad la jied ïa ka kum kawei na ki nongïalam ha ka jingïalang ha Paris.

Ka Indira ha kane ka por, ka la leit jngoh pyrthei sawdong kum ka nongmihkhmat jong u kpa jong ka sha Kenya bad Zanzibar. Ka la leit sha America man la u snem namar kino ma ki jingdonkam.

Ha u snem 1962, la thung ïa ka kum ka Chairperson jong ka Citizen's Central Council, ban lum ban lang ïa ki bor jong ka ri, hadien ka jingshah ïuhroit jong ka India ha ka China ha ka thma ba la long ha uta hi u snem. Ka

Indira ka la ai mynsiem ïa ki shipai bad ka ju leit wat shapdeng ki jingïaleh ban aibor ïa ki nongïada-ri. Ka la pyrshang katba lah ei ban kyntu ïa ki briew ba kim dei ban sheptieng ïa kino kino ki bor kiba na shabar, da kaba kyntu ïa ki ba kin ïeng tylli mlon kawei ha kino kino ki jingdonkam. Ka la lum ïa ka bai bei na kylleng ka Ri. Ka Indira ha kata ka por ka la long ka rishot bah jong u kpa jong ka uba la shah shukor khamakha ha ki ktien bang ktien thiang jong ka China.

U Nehru u la khlad noh ha ka 27 tarik u Jymmang 1964, namar ka jingsangeh syndet u klongsnam. Ha kane ka khep ruh ka Indira ka la pyneh ïa la ka rngiew ha kaba peit ba jngoh hi dalade ïa ki kam ki jam baroh kiba ïadei bad ki riti niam khatduh jong u kpa jong ka. Bun bun ngut ki kynrem ki lyndan na satlak ka pyrthei ki la ïa poi sha Delhi ban ïa jngoh khatduh ïa u Nehru, u Myntri Rangbahduh banyngkong jong ka India balaitluid. Hapdeng jong ki la don u Lord Mountbatten bad u Douglas Home, u Myntri Rangbahduh ka Britain, u Kosygin ka Russia, u Dean Husk ka America bad kiwei kiwei da bun hara. La thang ïa ka met jong u Nehru katkum ki riti niam Hindu da kaba kynud artat ïa ki jingduwai Vedic ha Shantivan. Khatlai sngi hadien, la rah ïa u dpei jong u na Delhi sha Allahabad ban bret ha ka Wahblei jong ki Hindu—ka wah Ganga. Da ka jingpait dohnud ka Indira ka la shong baroh shimiet hajan ka met ïap jong u kpa jong ka, uba ka da ieid bad shakri tista man la ka sngi.

Ka Cabinet meeting kaba la ïakynduh hadien ka jingkhlad noh jong u Jawaharlal Nehru, ka la jied ïa u Gulzarilal Nanda kum u Myntri Rangbahduh na ka bynta shipor arpor, naba u Nanda u la long u Myntri uba Rangbahduh ha ka kynhun ki myntri ka Cabinet u Nehru.

LYNNONG

8

HA 'MATÏONG KA RI

Laibnai hadien ka jingkhlad noh jong u kpa jong ka, ka Indira ka la mih noh na Teen Murti House sha kawei ka ïing kaba kham rit, kaba la ai'ha ka kum kawei na ki Myntri ka Sorkar India. Dei ha u Naitung 2 tarik 1964 ba la kynthup ïa ka ha ka jylli ki Myntri ka Ri India. La ai ha ka ïa ka kam Information and Broadcasting. Hadien ka jingkhlad noh jong u Nehru, ka Indira kam shym la kwah ban rung shisyndon sha ka rynsan ka saiñ hima sima, hynrei u Lal Bahadur Shastri ia uba la jied kum u Myntri Rangbahduh ba ar jong ka Ri, u la kyrpad ïa ka ba kan ym kyntait, namarba u sngew ba ka jingdon jong ka ha ka lympung ki myntri kan nang pynphuh pynphieng ïa ka jylli ki Myntri jong u bad ban ïoh ïa ka jingshaniah jong ki briew. Da ka jingbymbanse ka la shimti ïa kata ka kam kaba la pynkhamti ha ka.

Man ka sngi hynriew baje ka ju khie na bathiah la thait la jrem katno katno ruh, Ka pyndep bak bak ïa ki kam jong ka ha ïing ha sem. Shuwa ban dihsha step, ka la da dep peit lyngba ïa ki kot khubor, bad tang mar dep dihsha ka la leit sha ophis ban ïakynduh ïa ki briew kiba wan donkam ïa ka.

Napdeng kita, don ki briew kiba na ka party jong ka, Ki Politician, ki kynrem ki lyndan napoh ri bad nabar ri, ki kynthei bad ki khynnah skul. Ka Indira kam ju kyntait ïano ïano ruh. Ka ïakynduh ïa kat kiba wan. Mynsngi pat ka dem diap ban peit ban jngoh ïa ki kam kiba ïadei bad ka department jong ka. Dei tang ha ka por janmiet ba ka ju ïoh por na ka bynta ïalade - kata ruh lada ymdon ba dawot ïa ka sha ki khawai ki dawai kiba kynrei na ka bynta ki briew kiba kum ma ka.

Ha u Nailar 21 tarik 1964, ka Indira ka la shah jied sha ka Rajya Sabha khlem don nong aireng pyrshah na ka Uttar Pradesh Vidhan Sabha Constituensi. Ka khlem treh ban ai kyrtong na ka bynta ka Lok Sabha, namarba kane, ka bam por bad bam bor palat. Kam shym kwah ban paw paidbah than namarba dang shu lah khlad noh u kpa jong ka. Ha ka Dorbar Rajya Sabha, ka Indira ka shu shong jarjar, kam ju heh nia. Wat ha ki jingïalang jong ka Cabinet ruh kam ju kren khlem da thew ïa ka jingdonkam ; hynrei ka kam ka kham sawa ban ïa ka ktien.

Ha u Nai risaw 1964, u Kosygin u la mihpli ïa u Khrushchov kum u President jong ka Russia. Ka Indira ka la leit jngoh ïa ka ri Russia da ka jingdawot sngewbha jong u Kosygin ban pynkhlaiñ shuh shuh ïa ka jingïadei bad ka jingïasngewthuh jingmut hapdeng kine ki artylli ki ri. Da ka jingshemphang jong ka ha ka jingïadei bad kiwei pat ki Ri, kumba ka la ïohlad

haba synran ïa u kpa jong ka, U Nehru, kumta ha u juh hi u snem 1964, ka la leit ban ïa shimbynta ha ka Commonwealth Prime Minister's Conference ha London kum ka nongmihkhmat jong u Lal Bahadur Shastri. Hadien kata, ha ki 17 bnai kiba bud, ka la leit jngoh sngewbha ïa ka France, ka Yugoslavia, ka Burma, ka Mongolia, ka America, ka Canada, ka Soviet Union bad ka Italy.

Katba ka Indira ka dang don sha jngai na la ri, ha la rympei ki jingjia kiba harrukom ki la sdang ban pynsynjor ïa ka sorkar bad ban pynpisa jingmut ïa ki nongsynshar ri. Ha u snem 1965, la mih ka jingkhihwin jong ki Madrasi pyrshah ïa ka jingbuh ïa ka ktien Hindi kum ka ktien ba la ithuh da ka sorkar. Ka jingïakhih ka la long kaba shyrkhei. Kaba la kham pynsynjor shuh shuh ïa ka sorkar-kmie ka long ka jingieh kam noh jong ki arngut ki Myntri kiba dei na kita ki thaiñ. Haba ka Indira ka la wanphai na Moscow ka la pynbor ïa ki nongpynïaid ka Seng Congress ban phah peit phah jngoh bad ban phah thew phah woh marmet ïa kita ki jingjia da ki dkhot jong ka Congress Working Committee bad ki dkhot jong ka sorkar, ym ban shu hun ha ki kaiphot ba la shu phah na ki jylla khlem don ba leit peit hi. Haba ym shym don ba kwah ban leit sha Madras, ka la tyrwa mon ïalade bad ka la leit ban peit ban jngoh ïa kita ki jingjia. Ka jingdon jong ka ha Madras, ka nongbah jong ka Tamil Nadu ka la pynjem jai ïa ki nongpynkhihwin baroh. Ka la kren sngewthuh ruh ïa ki, ba ka sorkar kan ym

pynbor halor jong ki ïa ka ktien Hindi. Kane ka long ka jingshlur kaba maïan na ka bynta ka kynthei briew.

Hadien kane ka jingïakajia majia ha la rympei halor ka phang ka ktien ka thylliej, la mih ruh sa ka thma Pakistan ha u juh hi u snem. Ha ka por ba sdang ka thma, ka Indira ka la don ha Srinagar ka nongbah jong ka Kashmir. Da ka jingshynrang mynsiem ka la kyntait ïa ka jingkyntu ba ka dei ban mih noh nangta marmar. Kum ka shipai bashlur ka la leit sha ki jaka ïaleh ba ih bha ban ai mynsiem ïa ki shipai India. Jngai na ka madan thma pat ka la kyntu ïa ki briew ba kin long kiba la khreh ban ïaleh na ka bynta la ka jong ka Ri da kaba ïa noh kylluid sha u synñiang ka Ri ne ban long kiba la kloi wat ban ïa mih madan ruh ha kaba ïada ïa ka.

Arphew ar sngi hadien, ki arliang mamla, ka India bad ka Pakistan, ki la pynbna ïa ka jingïasangeh thma, bad ki artylli ki ri ki la ïa buh sngi ha Tashken (Russia) ban soi ïa ki dulir ïasuk. Dei ha kane ka snem ba u Lal Bahadur Shastri u la shu ïap kyndit kynsan, hadien ba u la dep soi ïa kata ka dulir bad ka Pakistan. Kane ka la jia ha ka 10 tarik u Kyllalyngkot 1966. Haba la khlad noh sa une u rangkynsai, u Nanda u la kiew biang sashisien sha ka shuki Myntri Rangbahduh na ka bynta shipor arpor ban pyndap ïa ka jaka kaba thylli haduh ban da jied ïa u Nongïalam uba thymmai.

Kum ka myntri kaba dei peit ïa ka Department Broadcasting and Information, ka Indira ka la ailad ïa ki nongïalam ka liang pyrshah ban kren lem lyngba ka All India Radio, kaba long haduh kata ka por ka rynsan ba dei trai tang jong ka seng kaba synshar. Nalor kata, ka la pynshlur ïa ka jingpynmih phlim, bad dei da ka jingïarap basani jong ka ba la don ka III International Film Festival of India da ka jingshongkun bad ka jingjop kaba khraw. Kum ka Myntri nongpeit nongjngoh ïa kane ka kam, ka la leh katlah katïai ruh ban pynïar ïa ki kor ki bor jong ka radio ba kan poi sha man la ki nongkyndong jong ka Ri, kumba ka la pynpaw shai ïa kata, ha ki snem shuwa ba kan khlad noh, haba ka la pyrshang ban pynphriang ïa ki lad ka Communication kum kawei na ki mat treikam bakongsan tam ha kaba phrang ïa ka longbriew-manbriew ki khun ka ri, ba kin ym long tang kum ki jakoid ba shu hun ha kawei ka nan hynrei ba kin ïohi jngai bad ba kin lah ban kheiñ kor ïa la ka jong ka kolshor da kaba ïohi ïa kiwei ki jait kolshor sawdong kylleng ka pyrthei. Kane ka long kawei na ki lad bakongsan tam ha ka Edukeshon na ka bynta jong ki.

LYNNONG

9

KA NONGÏALAM JONG KA RI

Ha ka 19 tarik u Kyllalyngkot 1966, ka Congress Parliamentary Party ka la dei ban ïakynduh lang ha ka mynshem jong ka Parliamentary House ban jied ïa u Nongïalam bathymmai. Mar ïa khlad noh u Lal Bahadur Shastri hi, la sdang ka jing ïa aireng hapdeng ki kynhun bapher hapoh ka seng Congress, kaba kynthup ïa ki arliang mamla- kata : Ki Syndicate ba ïalam da u Morarji Desai bad kiwei pat kiba pyrshah ïa ka syndicate bad ïa ka jinglong nongïalam jong u. Na ka bynta ka shuki thylli jong u Shastri don tang arngut ki ban ïa aireng : u Morarji Desai bad ka Indira Gandhi.

Ha kata ka step jong ka jingïaleh, dangngir dang ngab, ka Indira ka la mih na ïing ban leit jngoh pan bor na ki rishot bah ka Ri kiba la thiah lyngngai hapneh ka mariang bakynjai. Ka la leit da ka kali sha ka jaka ba la thang ïa u Gandhi—ka Rajghat, bad sha ka jaka ba la thang ïa u kpa jong ka, u Nehru, ha Shantivana. Nangta ka la leit sha ka Museum jong u Nehru ha Teen Murti bad ka la ïeng jarjar khyndiat por hakhmat ka dur jong u kpa jong ka, kum ban pan bor ba un synran ïa ka

sha ka thong jong ka jingjop. Nangta ka la leit sha ka mynshcm jong ka Parliamentary House.

Ki briew, da ki hajar ngut ki la ïa ap habar da kaba pyrta "Lal Gulab Zindabad" katba ka dang mih na la ka kali. Hadien ba ka la ai khublei ïa kita kiba la ïa lum lang khrui rui rui ha kata ka mynshem, la sdang ka jingïathep vote. Kiba dei ban ïa thep vote ha kata ka sngi, ki la don 526 ngut, ki ba long tang ki dkhot Ka Dorbar Thawaiñ (Parliament). Kata ka jingïajied nongïalam ka la sdang ha ka por II baje kiewsngi bad ka la kut pat ha ka por 3 baje nohphai sngi. Hadien ba la ñiew ïa kita ki vote la shem ba ka Indira ka la jop ia u Morarji Desai 355 vote la 169. Hadien ba la pynbna ba ka la jop, Ka Indira ka la ïeng joit ban ainguh ïa kita kiba la jied ia ka bad kumjuh ruh ïa kito kiba khlem jied ïa ka.

Haba ka la mih na Parliament House, u Paid byllien u la dap ïa ka surok ka lynti ban khublei ïaroh ïa ka. Ka Indira ka la khublei kylliang ïa ki da ka khmat kaba phuhsamrkhie, bad nangta ka la leit beit beit sha ka Ïingdulan jong u President. U Radhakrishnan, uba long u President ha kata ka por, u la pdiang sngewbha ïa ka bad u la dawot ïa ka ba kan pynlong ïa ka sorkar.

Ka pyrthei baroh kawei, ka la pdiang sngewbha ïa ka khubor ba la jied Myntri Rangbah duh ïa ka. U President Lynden Johnson

jong ka America, u la phah kyrwoh khublei kumne: "Nga dang khmih lynti ba ngin nang lah ban pyniar bad ban pynjylliew shuh shuh ïa ka jingïalok bad ka jingïatreilang hapdeng jong ngi shaduh kaba kut". U Myntri Rangbahduh jong ka Russia ruh u la phah kyrwoh ai khublei kumne: "Ha Soviet Union la burom ieid ïa phi kum kawei na ki nongsaiñ hima sima bad ka statesman bapawkhmat duh jong ka ri India. Ngi kyrmen ba ka sorkar kaba phi phin ïalam kan ïai bud sani bha ïa ka lynti kaba u Jawaharlal Nehru u la prat lynti bad ban pynurlong ruh ïa ka jingangnud jang u". Ki kyrwoh khublei ki la tuid na u Harold Laski u Myntri Rangbahduh ka Britain, u Eisaku Sato u Myntri Rangbahduh ka Japan, u Syiem Mahendra jong ka Nepal, u President Ayub Khan jong ka Pakistan, u Pope Paul VI ka Vatican State, u Dudley Senanyake u Myntri Rangbahduh ka Sri Lanka, u President ka Tanzania u Julius Nyarere, u Lester Pearson u Myntri Rangbahduh ka Canada bad kiwei de ki nongïalam na ki ri babun.

Ha ka jingkren paidbah banyngkong jong ka lyngba ka All India Radio, ha ka 25 tarik u Kyllalyngkot 1966, hadien ba la pynsmai ïa ka kum ka Myntri Rangbahduh ha Asoka Hall, ka la ong: "Laiphew hynriew snem mynshuwa, ha kane ka juh hi ka sngi, ka sur jong nga ka la ïa mir lang bad ka jong ki hajar ngut ki briew, kiba ïa bud kynnoh ïa ki kyntien smai ïa ka jinglaitluid.

"Ha u snem 1947 ïa kata ka jingsmai la pynpura. Ka pyrthei ka la pynpaw ïa ka jingithuh ba ka bor thymmai kaba shongnongrim ha ka riti synshar paidbah bad ka jinglaitluid niam ka la ïoh ïa ka jinglaithuid. Ha ki Khathynñiew snem, ha kiba u Jawaharlal Nehru u la long u Myntri Rangbahduh, ka jingïatylli jong kane ka ri kaba dap maiñ da ki jingïapher ha ka niam, ka imlang shahlang bad ka ktien ka thylliej, ka la kylla long ka jingshisha. La kha ïa ka ri ba synshar-khadar paidbah, kaba don ruh ïa ki thied bad ki tnaw kiba jwat. Ngi la shim ïa ka kabu kaba nyngkong, ban pynbha bad ban pynbit pynbiang ïa ka jingim ki briew jong ngi da kaba saiñdur bha ïa ka jingroi spah ka Ri. Ka India ka la khyllie ïa ka sur ha kaba kren na ka bynta ka jinglaitluid kiba shahbanbeiñ bankhoh kylleng sawdong, ban wanrah ïa ka jingkyrmen bad ka jingshlur ïa ki babun. Lah ban ïohsngew ngai bah na u pud u sam jong ka, ïa ka sur jong ka jingsuk bad ka jingpyrkhat lem, kaba kyntiew ïa ka jingïalong lok bad ka jingïasuk ïasaiñ hapdeng ki jaitbynriew baroh . . . ."

Haba ka Indira ka la shimti ïa kane ka kam, ka Ri ka la long ka bym biang satia ha ki liang babun. Ka jingduh na ka thma pyrshah ïa ka China ha u snem 1962. Ka jingrkhiang ka mariang ha ki jylla babun jong ka Ri, ka jingïaksaid ha ka liang ka dap bam dap dih bad ka jingbym ïoh shuh ïa ki jingïarap nabar ri khamtam na ka America, ki la ïalam ïa ka ri sha ka lyngkhyrwiang jong ka jingïap-

thngan, ka ïaptyrsaw, ka sliang, ka lyngkhuit lymbiang bad ka jingïakhihwin baharrukom ha ki dong bapher jong ka Ri.

Ka jingdon jong ki Myntri kiba naduh ka por jong u kpa jong ka ha ka Cabinet, ka la long kaba teh ba khum ïa ka rukom pynïaid jong ka. Kine ki kti tymmen ki la pyrshang ban teh lakam ïa ka da ka mon jong ki; hynrei ka Indira ka dei ka Indira.

Mar ïa shimti ïa ka kam Myntri Rangbah-duh, ka la dei ban peit ban jngoh ïa ka jingpyn-khihwin ki Sikh, ban ïoh ïa ka jylla (state) la jong kaba ki khot, ka Punjab Suba—ka jylla ka ban kynthup tang ïa kito kiba dei na ka jait Sikh. Nalor kata ha mihngi pat sa ka jingïaleh pyrshah jong ki Naga bad ki Mizo Kaikhlaw ka la pynkordit jingmut ïa ka shibun. Ka jingsyier ka Kashmir na ka jingkhwan ka Pakistan, ka la long ka jingkit kaba khia ba ka Indira ka la dei ban kit ban bah.

Ha la rympei, ka la trei dohim dohïap khlem pyrwa ïa ki jingkren pyrshah kiba wan lyngshop wat na ki dkhot jong ka party jong ka. Da ka jingshynrang mynsiem ka ju pyndem ïa kita ki jingkren khohñioh baroh da kaba ong, "Ka Congress ka long ka pyrty kaba heh, hynrei ka India ka kham heh shuh shuh". Da kane ka jingthmu ka la sdang ban trei miet sngi ban wallam ïa ka jingsuk ha ka Ri.

Ïa ka Punjab, khnang ban ïoh ïa ka suk ka saiñ, ka la ïa bhah ïa ka ha ki 3 tylli ki jylla:

Ka Punjab, ka Haryana bad ka Himachal Pradesh. Dang nyngkong kane ka la wanlam ïa ka jingkren khñium na ki laiphew dong jong ka Ri, hynrei ym don lad shuh da kumwei. Ka Indira ka la leh ïa kaba dei hadien ba ka la pyrkhat sani bha ïa ki daw bathaiñ baroh.

Ha Nagaland ruh ka la ïaleh katlah katïai ban wanlam ïa ka jingsuk bad ka jingïasngew-thuh jingmut khlem da leh jem bad ha ka juh ka por khlem leh khor. Ka jingïaleh jong ki Naga Kaikhlaw ka la long kaba sat sia na ka bynta ka Ri, ymtang namar ka jingduh briew da ki bun khlieh kiba la kyllon ha kata ka dong khlem daw, hynrei na ki jingpynbudnam na ki Ri bamarkhap kiba ap kmang tang kumno ban pyn-heh ïa ka barit ba kin ïohnong myrsiang ma ki.

Khnang ban ïakynduh ïa ka jingïapthngan ïaptyrsaw kaba jan sar lin ïa ka Ri baroh kawei, ka Indira ka la duriap ïa ki saw mat treikam kiba long kine :

1. Ka jingpynhiar dor ïa ka tyngka kum ka lad ban pynshlur ïa ka jingshalan mar shabar Ri bad ban pynsuk pynsaiñ ïa ka khaïi ka pateng ha ka liang jong ka Ri, ha kaba ïadei ba kiwei pat ki Ri.

2. Ka jingïaleh ban kyntiew ïa ka thung ka tep (Green Revolution) ha ki jylla baroh jong ka Ri, lyngba ka jingïarap jong ki sorkar jylla.

3. Ka jingkyntu ban nang pynïaŧ ïa ka jingtrei bad ka jingplie ïa ki Karkhana rit (Small Indus ries)

4. Da kaba hikai bad kaba kyntu ïa ki briew ban saiñdur bha ïa la ka longïing longsem da kaba pyndonkam ïa ki lad ki lynti kiba ka sorkar ka ai lyngba ka Family Planning.

Ka Indira ka la leit sha America ban ïakynduh ïa u President Johnson uba la pdiang sngewbha ïa ka bad uba la sngewlem ïa ka jingud jingnam jong ka, ba duna bam duna dih ha India. Haba ïohsngew ïa kata, u President Johnson u la phah mar mar 3.5 million ton ka bam, da kaba kyntu artat ïa ka world Bank ba kan ïarap jynsur ïa ka India. Katba ka dang don ha America ka Indira ka la pynskhem ïa ka jingïateh lok hapdeng kine ki artylli ki Ri. Hadien ba ka la sah ha America laisngi, ha ka 30 tarik u Lber 1966, ka la leit pat sha England bad hangta ka la ïakynduh ïa u Myntri Rangbahduh, u Wilson, nangta ka la her sha Moscow ban ïakynduh ïa u President Kosygin.

"Lyngba ki shiphew sngi ba nga la poi ban leit jngoh ri, nga la shem ïa ka jingïalong lok kaba khlaiñ bha na ki ri bapher . . . .". Mar ïa poi na kane ka jingleit wad bam jong ka, ka Indira ka la peit la jngoh hi ïa ka jingsam bam ba kan dap kan biang ha ki jylla bapher baroh jong ka Ri.

La ki kam ha ïing ki tan ki khring ïa ka jingmut jingpyrkhat bad ïa ka bor jong ka, ka Indira ka ïoh por pat ruh ban ïashim bynta bad ban noh la u synñiang ha ki jingdonkam ka pyrthei. Ka la kren pyrshah ïa ka America,

kaba la ai jingïarap ïa ka India, ba ka dei ban weng noh ïa ki shipai jong ka na Vietnam; Ban pynkut noh ïa ka thma bam briew kaba shu pynjulor ïa ka pyrthei. Ka da ban artat ruh biang pa biang ïa ka jingkordor ka jingim briew.

Kawei na ki jingleh kiba la pynsniew dur ïa ka ha la Ri, dei ka jingpynhiar ïa ka dor jong ka tyngka. Ki riewdkhot jong ka Congress ki la pyrshah ïa ka bad ki briew ruh na kylleng ki la wohdong wohnia ïa ka ba ka mut ban pyndem ïa ka Ri ha ki sla kjat jong ka America. Ka Indira ka la leh ïa kaei kaba ka sngew ba ka long kaba dei. Ka Ri ka donkam ïa ka jingïarap ba nabar ri, bad khang ba kan roi ka khaïi ka pateng jong ki khun India, ka pisa kaba kin ïoh ka dei ban long kaba khambun. Kum ka nuksa, shuwa kata, shi dolar ka long tang 4 tyngka 76 naya katba hadien ka jingpynhiar shuh shuh ïa ka dor jong ka tyngka, shi dolar (Ka tyngka America) ka shong dor 7 tyngka 5 naya.

Kane ka jingpynhiar ïa ka dor jong ka tyngka ka la ktah shibun ïa ka sorkar baroh kawei. Kito kiba la kren tohhoh ïa ka napdeng ki heh ki haiñ ka seng Congress ki la long u Morarji Desai, u U. N. Dhebar, u Ram Subhag Singh bad kiwei. Kane ka long kawei na ki daw ka jingpait-jingpra ka seng Indian National Congress.

Ha ka jingkren paidbah jong ka lyngba ka All India Radio ha ka miet 12 tarik u Jylliew 1966 ka la ban jur ïa ka jingleh jong ka, ka

long ban pynroi ïa ka spah jong ka Ri ym ban khñiot ïa ka bad ban bret ïa ka ha ki nongwei. Ka la ong: "Shah ïa nga ba ngan ïathuh hok ïa phi. Ka jingrai ban pynhiar ïa ka dor jong ka tyngka kam shym long satia kaba suk. La shim ïa kane ka rai hadien ki jingpyrkhat kiba sani bha .... Mynta ngi dang ïaid lyngba ka por kaba khim bad kaba jynjar bha, kaba ym pat ju jia koit naduh ki snem ba ngi la ïoh ïa ka jinglaitluid. Da kaba leh ïa kane phi dei ban sngewthuh shai kdar ba ngim shym pulom ha ka jingleh jong ngi. Dei tang kito ki batieng kiba nud ban ong ba ngim lah ban jop ... Nga kwah ban ïathuh ïa phi, ba nga la leh ïa kane ym na ka daw ki bor mynder kiba patied ïa ngi ... Mynta ka miet ngam kular ei-ei; hynrei nga kwah ïa phi ba phin ïa pyrkhat ïa kaei kaba nga la ong. Ka jingpynhiar ïa ka dor jong ka tyngka ka long tang ka lad kam long ka kliar jong ka lynti jong ngi."

Ka General Election basaw sha ka Lok Sabha ka la long ka madan thma na ka bynta ka Indira. Ka la leit malu mala kumba 15,200 mer bad ka la kren paidbah palat 160 tylli ki jaka. Katba ka dang kren paidbah na ka rynsan ba la pynbeit itynnat bha ha Orissa, kyndit kynsan don ba kawang maw ïa ka na u paidbah, bad uta u maw u la dei na ka khmut jong ka. Ka snam ka la tuid na ki 'liewkhmut jong ka, hynrei ka khlem ran dien. Ka la sei ïa ka rumar bad ka la ñiad noh ïa kata ka snam kaba dang ïai tuid da kaba kyrhuh artat: "Kane ka long ka jingpynjah burom ïa ka Ri ym ïa nga,

namar kum ka Myntri Rangbahduh jong ka Ri India, nga mihkhmat ïa ka Ri." Ki briew na kylleng ki la pynrem ïa kata ka jingleh tohmet jong uta u briew ha Orissa. Kane ka jingjia ka khlem pynsangeh ïa ka ïaid ka ïeng jong ka, namar da ka khmut kaba shah sop ka la leit ban kren paidbah ha kiwei pat ki jaka babun jong ka Ri. "Mar ïa mih na ka kamra ba la suh ïa ka jingmong ha ka khmut", la ong ka Indira ha la ka kmienah, "nga la kylli ïa u doktor ïoh u la bujli da ka khmut thymmai kaba ıtynnat ha ka jaka jong ka khmut kaba rim. Phi tip ba ka khmut jong nga ka jrong than bad hangne ka don ka lad kaba biang tam ba un ai ha nga da ka khmut kaba itynnat".

Ka result jong kata ka Elekshon ba la pynlong ha u Rymphang 1967, ka la pynkyndıt ïa ki dkhot ka seng Congress baroh. Ka Congress ka la duh noh 83 khlieh bad ka shu long lahduh tang da 25 khlieh. Kiba kham pawkhmat na kıta kiba la shah rem ki long u Kamaraj, u S.K. Patil bad kiwei. Ïalade hi ka Indira ka la jop da kaba tam bun bun hajar khlieh.

Ha ka jingkren paidbah jong ka lyngba ka All India Radio hadien ba la pynbna ïa ki result jong ka Elekshon, ka Indira ka la ong: "Ka synshar paidbah ka mut, ba ka don ka jingjied. Ka jingjied ka mut ba dei ban don ki lad kiba da kumwei pat. Ka long ka dak ka shin kaba bha ba kita ki lad kiba da kumwei pat ki dang mih ir shi ir bad ki dang ïa aireng"

Ha ka step babud jong ka jingpynbna ïa ka result, ka Congress Parliamentary Party ka la ïakynduh ban jied ïa u Nongïalam. Ha kane ka sien la jied biang ïa ka Indira wat la ki syndicate ki da pyrshah eh. Da ka jingban ki nongïalam ka seng, ka la kynthup ïa u Morarji Desai kum u Myntri Rangbahduh-khynnah (Deputy Prime Minister), la ka Indira bad ki nongkyrshan jong ka ki da pyrshah jur eh ïa kane. Ha kata ka jhan jong ka jingïa-synrop lang bad u Morarji ha ka trei ka ktah, ka Indira ka la kut jingmut ba kan pyndep ïa kaba ka thmu wat lada don u khla ha shyngkup jong ka. Ha ka kynhun ki myntri jong ka, ka Indira ka la pynkiew kyrdan ïa u Jagivan Ram, u Maharaja Karan Singh bad u K.K. Shah namar ka jingshida jong ki ha kaba kyrshan ïa ka.

Ka jinglong Myntri Rangbahduh ha ka sien kaba ar, ka la long kaba pher bak ly bak na ka sien ka banyngkong ha kaba ka dang dei ban khreh ïa ki jnit ki jnat jong ka saiñ hima sima, ha kaba ka dang dei ban pyndem ïalade ha ka jingaibuit, ka jingsei nia ba kham ï.w jong ki myntri bakham tymmen. Mynta ha kane ka khyllipmat, ka Indira ka kwah ban pynpaw ïalade kumba ka long khlem da shah shet shalai shuh ha kito kiba la long myntri nduh ki por jong u kpa jong ka.

Haba la tyrwa ïa ka shuki Myntri Rang-bahduh - khynnah ha u Morarji, i kumba ki jingthut baroh kin shu jah rngai, ba la sop la spaiñ ïa ki jingmong baroh; hynrei, kane kam

shym long kaba shisha. Ka lhuh hapdeng ka kynhun jong ka Indira bad jong ki Syndicate ka la nang jylliew bad nang ïar shuh shuh. Kane ka la paw shai kdar ha ka jingjied President kaba la long ha u snem uba bud. Ki Nongïalam ka seng Congress, kaba kynthup ïa u Kamaraj, u Desai bad kiwei kiba la am sia tang kumno ban pyntroiñ ïa ka Indira, ki la pyrshang ban phrung ha ka shuki President da u briew uba nud ban ai nia bad ban leh pyrshah ïa ka, u briew uban ym shu shah jem ha ka. Kumta ki la sei ïa ka kyrteng jong u Radhakrishnan, ba ma u, u dei ban long biang u Kandidet jong ka seng Congress, katba ka Indira bad ka kynhun jong ka ki kwah ban pynïeng da u Zakir Hussain uba long u Muslim bad uba ïadei bad ka. Ki liang pyrshah pat ki la jied da u Subha Rao, u Nongbishar ka Supreme Court, u briew uba kwah ban ïeng ha la ki jong ki kjat, u bym aili ïano ïano ruh. Ha ka bakut ka Indira ka la ïoh ïa la ka mon bad u Zakir Hussain u la shah jied kum u President da kaba tam ïa u Subha Rao da 7% vote. Ka jingjop jong u Zakir Hussain ka la kyntiew ïa ka Indira bad ïa ka Seng Congress, katba ka liang pyrshah ka shu ksaid ha ka lanot bad ka jingshipa. La ka seng Congress ka la jop, don ki dkhot ki bym shym la sngewbha ïa kata ka jingjop. Kine ki la sdang ban kynnoh ïa ka Indira ba ka kwah ban leh mon palat eh wat halor ki kam kiba ïadei bad ka seng.

Ka jingïapher jingmut hapdeng ki dkhot jong ka Seng Congress ka la nang ïar shuh shuh

man la ka sngi. Kane ka la paw tyngkreiñ wat ha ka jingïadei jong ka Indira bad u Desai. Katba ka Indira ka kren da kumwei, u Morarji pat u ju kren da khongpong. Ka Indira ka la kham jan sha ka Soviet Union katba u Morarji pat sha America bad u kren pyrshah ïa ka Moscow man ba u ïoh lad. Bun bunsien ka Indira kaba bat ïa ka kam myntri bar-ri, ka la dei ban saw kyrang haba u Morarji u kren pyrshah ïa ki jingrai jong ka sorkar ha kaba ma u hi u long u nongïalam ba ar. Kane ka jingbym ïa sngewthuh jingmut hapdeng kine ki arngut ki nongïalam, ka la ïalam ïa ka Ri baroh kawei ban ngat sha ka 'liewlep jong ka dum dngiem.

Kane ka jingïakynad hapdeng ka Indira bad u Morarji ka la ïalam sha ka jingïakhlad lynti ha u Naitung 1969, haba ka la thoh sha u kumne "Nga la pyrkhat jylliew shaphang kane bad nga sngew ba katkum ka hok, ngam dei ban pynkhia shuh ïa phi da ka jingbah khlieh lang kum u Myntri uba dei peit ïa ka kam pisa tyngka. Ïa kane ka kam ngan sa tyrpeng bad peit noh hi dalade ..." Khlem da ap ïa ka jingjubab jong u Morarji, ka Indira ka la pynbna ïa kata, ha ka jingïalang ki nongthohkot khubor. U Morarji da ka jingsngewkthang u la iehnoh ruh wat ïa ka jinglong nongïalam ba-ar ha ka Cabinet.

Hadien laisngi ba u Morarji Desai u la iehkam noh, ka Indira ka la *Nationalise* ïa

ki Bank jong ka ri da ka bor jong u President. Kane ka long ka jingleh ba la pdiang sngewbha da ki seng saiñ hima bapher jong ka ri bad da ki dkhot babun jong ka seng Jait noh ki Syndicate. Da kane ka jingleh ka Indira ka la pynpaw paidbah ïa ka jingthrang jong ka sorkar ban pynwandur ïa ka jingïabit ïabiang paidbah ha ka Ri. Ka jingïaroh ba ka la ïoh na man ki dong ka la teh ïa ki thylliej jong ki Syndicate kiba la sngewrem ba ka la weng noh ia u Morarji na ka kam Myntri ba dei peit ia ka Pisa tyngka.

Ka 'liewlep jong kane ka jingbym ïa dei jingmut hapdeng kine ki arliang mamla ha ka seng Congress, ka la poi ha u Naitung, haba ka shuki President ka la thylli biang sa shisien. Ha kane ka khep, ka seng Congress ba pyrshah ïa ka Indira ka la wallam ïa ka kyrteng u Sanjiva Reddy, u briew uba pyrshah ïa ka, uba dei na ka liang ki syndicate kum u Kandidet jong ka Congress. Ka Indira pat ka la mang ïa u V.V. Giri ban pyndap ïa kata ka shuki. Da ka jingbymbanse, ka la hap kren na ka bynta u Reddy, hynrei ha bym dei na ka rynsan jong ka seng, ka Indira ka la kyntu ïa ki nongbud jong ka ban jied ïa u briew uba ki sngewdei ban kyrshan katkum ka jingïatiplem jong ki. Da kane ka jingleh ka pynpaw shai ïa ka jingkwah ba ki nongbud jong ka kim dei ban kyrshan ïa u Reddy hynrei ïa u Giri.

Ha ka 20 tarik u Nailar, la pynbna ïa ka result jong ka jingjied President ha kaba u V.V. Giri u la jop da ka jingkyrshan ki nongbud ka Indira. U President jong ka Congress Party u la sngewingkhong khait da kane ka jingleh jong ka Indira bad ki nongbud jong ka, bad u la pynbna ba yn sa sympat jur ïa ki kum ki nongïaleh pyrshah ïa ka party. Haleh, kane ka jingkynnoh ka khlem seisoh eiei namar ba u President ka seng ruh u la leh kumjuh ha kaba ïa teh lok bad kiwei ki liang pyrshah ban pynpulom ïa ka Indira khlem pynpaw. Kane ka jingleh jong u ruh ka la long pyrshah ïa ka party. Kumta baroh arliang ki la shu ïa sngap jar da kaba ing hapoh dohnud.

Ha u Naiwieng 12 tarik, ka jingphiah ïa ka party ka la urlong dashisha. Dei ha kane ka sngi ba ka Congress kaba shah ïalam ha ki syndicate, ha ki nongïalam kiba khwan bor, ka la beh party noh ïa ka Indira na ka daw ba ka la shu leh klep bad leh bymsuitñiew ïa ki jingpyni ki nongïalam ka seng. Ka Indira ka la ïoh ïa kane ka khubor basngewsih katba ka dang don ha Hungary. Haba ïoh ïa kane ka khubor, ka Indira ka la leh jai jai khlem pynpaw ïa kano kano ka jingsyier namarba ka tip thikna ba kin bun kiba dang bud ïa ka. Kata ka Congress kaba la beh party ïa ka, ka la khot ïalade : ka *Congress (O)* kaba mut Congress Organisation bad ïa ka party jong ka Indira pat ka *Congress (R)* ne Congress Ruling. 310 na ka 429 ngut ki MP

ki la ïakynduh lang ban pynpaw ïa ka jingkyrshan jong ki ïa ka Indira. Da ka jingïarap jong ka Party Communist, Ka Party Socialist, ka DMK bad ki MP bym don seng, ka Indira ka la lah ban bat ïa ka shuki Myntri Rangbahduh khlem synjor.

Ha ka 22 tarik u Naiwieng, ka Indira ka la khot ïa ka jingïalang pyllun jong ka A.I.C.C. Ka la long kaba lyngngoh ngaiñ ba na ka 750 ngut ki dkhot, 446 ngut ki la poi sha kata ka jingïalang ban kyrshan ïa ka kum ka nongïalam. Kane ka jingïaphiah bad ka jingïakhlad lynti ka la long ka pansngiat ba la thaiñ da ki 'tiew iwbih na ka bynta jong ka. Kumba ki ong ba kham lah u nongshun uba nabar ban ïa u nongshun napoh, ka Indira ka la shem ïa kata ba ka long kaba shisha. Mynta ba la ïakhlad lynti, ka Indira ka sngew ba wat la ka shuki jong ka kam da skhem kum mynshuwa, hynrei, ka long kaba kmen ba ka lah ban rai dalade hi ha ki kam ki duk katkum ka jingdonkam khlem da shah tynruh da kumwei pat ha ki briew kiba wad myntoi shimet.

Shisnem hadien kane ka jingkiew rasong jong ka ha kaba pynwandur ïa ka party kaba thymmai—ka Congress (R), ka Indira, ha ka 27 tarik u Nohprah 1970, ka la kyntu ïa u President ban pynlong elekshon noh shisyndon. U President u la mynjur ïa ka jingai jingmut jong ka khlem pyntud. Ka la long ka sien ka banyngkong naduh ba ka Ri ka la ïoh ïa ka jinglaitluid ba u President u' la pynlong ïa ka elekshon shuwa ban kut ka san snem.

LYNNONG

10

KA NONGÏALAM BYM RIEJ

Hadien ba la pynbna ïa ka jingpynwai noh ïa ka Dorbar Thawaiñ (Parliament), ka Congress (O), ka Swatantra, ka Jana Sangh bad ka Samyukta Socialist Party ki la pynlong ïa ka jingïateh lok ban ïaleh pyrshah ïa ka Congress (R). Ki la thaw da ka ktien phira "*Indira Hatao*" (Kaba mut Weng noh ïa ka Indira). Haba ka Indira ka la ïohsngew ïa kata ka ktien phira jong kita kiba ïa pyrshah ïa ka, ka la ai ha ki nongkyrshan jong ka da kawei pat ka ktien phira kaba ïa syriem "*Garibi Hatao*" (Kaba mut weng noh ïa ka jingduk). Kane ka la long ka jingpyrkhat kaba stad bad kaba dei por.

Ha ki jingkren ïalap Elekshon, ki liang pyrshah ki la kahait ïa ka ha doh, katba ka Indira pat ka shu sngap jar khlem kren tohmet ïano ïano ruh wat ïa kito kiba kren pyndait ïa ka. Ha ka jingleit sha Gujarat ha u Kyllalyngkot 1970, ka la biria kumne ïa kito kiba pyrshah ïa ka, kiba la ai nam ïa ka ba ka long ka Hitler, Ka Stalin, ka Mussolini bad kumta ter ter. Haba ïohsngew ïa kita ki kyrteng pynbudnam ïa ka, ka Indira, ka la pynbiria ïa la ki nongkyrshan da kaba ong ba kan bha lada ki-

ta kiba pyrshah ïa ka, ki la lah ban ïamir jingmut ban pynkup ha ka tang da kawei ka nam. Ban ïa kaba kren pyrshah ïa ka longbriew kiwei, ka Indira, ka sngewkmen eh ban kren shaphang ki jingeh bad ki jingdonkam jong ka Ri, jong u duk u rangli bad ka jingdonkam jong ka sorkar ban pyntreikam ïa ki mat kiba lah ban ïalam ïa ka Ri baroh kawei sha ka pahuh pahai bad ka jingdap ka jingbiang. Dashisha, kaba kren tohmet ïa ka longbriew kiwei kam myntoi eiei, namar haba ngi kawang ktieh ïa kiwei ngi klet ba dei ka kti jong ngi kaba jakhlia nyngkong nyngshap, kumba ong mano re. Kumta ka la ïaid la ïeng, ka la trei la ktah, bad ka la pyni ha ka rukom kren rukom khana jong ka ba kam dei ka briew ka bapoh. Ka jingbymkhuslai jong ka ïa ka jingkren tohhoh ki Nongïalam ka liang pyrshah ka pynpaw shai kdar ba ka Indira ka don ïa ka Thong kaba kham khraw ban ïa kino ma ki briew shimet, ba ka thong jong ka jingïaleh jong ka, ka dei ka jingdap ka jingbiang lang u paidbah babun.

Naduh u Kyllalyngkot haduh u Lber 5 tarik ka Indira ka la ïaid palat ïa ka 30,000 mer da ka liengsuiñ, 3,000 mer da ka kali bad da ka rel. Ka la kren paidbah ha ki 409 tylli ki lympung jingïalang paidbah. Ka la leit ban ïa shim bynta la kumno kumno ha ki 15 tylli ki jingïalang paidbah shisngi shisngi. Nalor kata ka la jngoh hi dalade ïa ki kot ki sla, ki dulir kiba ka dei ban peit ban jngoh kum ka Myntri ba ha khlieh duh jong ka Ri. Ïa kane baroh ka la leh khlem riej ha ka por ba ka jingïaleh ka dang shongshit bha pum.

Ha ka jingleit jong ka sawdong, ha kane ka khep, ka Indira ka khlem shah kawang maw, ka khlem mong khlem mynsaw hynrei la pdiang sngewbha ïa ka kylleng kum ka Riewsaiñ hima sima bapaka. Ka nam jong ka, ka la phriang kylleng na ka bynta ka *Natinalisation of Banks* bad ka jingweng noh ïa ki *Privy Purses*.

Ha ka result jong kata ka Elekshon, ka Indira ka la jop da kaba palat bun khlieh. Ka la ïoh 70 khlieh palat ban ïa ka jingïaleh haba ka Congress ba dang ïatylli ha u snem 1967. Ki liang pyrshah ki la shu ïa pulom khoit.

Ha ka 17 tarik u Lber 1971, la jied biang ïa ka kum Ka Nongïalam jong ka Congress Parliamentary Party. Ha ka jingkren jong ka ïa ki M.P. ka seng Congress ka la ong : "Ha ka jingsbun mynsiem jong phi, phi la ong ba ka jingjop ka long namar jong nga. Kata kam long kaba shisha. Kane ka long ka jingjop jong ngi baroh kiba la ïa treilang .... ban weng noh ïa ka jingduk ka long ka kam kaba radbah. Ngam tip la ngin lah ne em dashisha ban weng jynduh noh ïa ka. Ngi long tang ki briew, ngi lah ban bakla, ngi lah ban sahdien ; hynrei ngi dei ban pyni, long kat kaba long, ngin ïa buh lang ïa ka buit ka bor jong ngi baroh ban weng noh ïa ka jingduk khai .... Kane ka Elekshon ka long u shabi uba la plie ïa ka khyrdop, hynrei ka jingleit ka long kaba dang jngai hakhmat jong ngi. Ka long ka jingleit lynti kaba jngai bad kaba shitom eh ...."

Ka jingjia kaba khraw duh ha ki snem kiba bud ka la long ka jingïalam jong ka, ba ka Bangladesh kan ïoh ïa ka jinglaitluid bad ka jingithuh paidbah da ki Ri bapher satlak ka pyrthei. Kane ka la kynting ïa ka sha ki kliar ka jingphuhmut phuhmat bad ka jingskhem.

Ha u snem 1970, u Nai nohprah, ka Awami Leaque jong u Sheikh Mujibur Rahman, ka la jop da ka jingbun khlieh bapalat liam sha ka Pakistan National Assembly. Kane ka la long kum ka jingmynjur jong ki briew baroh kiba don ha ka Pakistan ha Mihngi ba ka por ka la ih ba kin weng noh ïalade na ka jingsynshar jong ka Pakistan na Sepngi. Haba ka Awami Leaque ka la jop kumne, ka Sorkar na ka Pakistan-Sepngi bad u Bhutto kum u nongïalam, ka la kyntait ban khot Dorbar ïa kata ka Assembly ba dang shu dep shah jied. Mar kumta hi, ka Awami Leaque ka la sdang ïa ka jingïakhih da kaba khot ïa ki Nongshongshnong baroh jong ka Pakistan-Mihngi ba kin ym ïa kohnguh sorkar shuh. Kane ka la wanlan ïa ka jingïaumsnam ha ki jaka bapher. Ha ka 25 tarik, ki shipai Pakistan-sepngi ki la sdang ban leh bor halor ki nongmihngi. Da ki hajar hajar ngut ki nongphetwir bym lah ñiew shuh ki bym sngew lah shah ïa ka jingbanbeiñ ki la poi sha India. Ïa u Mujibur la kem bad la rah sha ki phatok ka Pakistan-Sepngi. Haba ïohi ïa kata, ki nongbud jong u ki la pynbna ïa ka jingleh dohim dohïap ban ïoh ïa ka Ri la jong kaba laitluid, kaba ki sngewdei ban jer kyrteng, KA BANGLADESH. Haba ïohi ïa kane, ka Indira ka la

ñiew bha ïa ki kyrdon kiba kan shïm, ba ka Rï kan ym long kaba shah kynnoh ba ka leh ban bor halor ki kam ïing kam sem jong ka Pakistan, ha kajuh ka por ban jngoh ba ka bam ka dih ka biang ka dap nalor ba ka dei ban pyndap ïa kita ki nongwanwir wanhap.

Ban ïalehthma ha Bangladesh ha ka por lyiur ka long kaba ma, na ka daw ka jingshlei um bad na ka daw ki shipai ka China kiba lah ban hiar khlem jingeh na ki lum Makashang haba ka ïor ka duna. Ka Indira da ka jingai-jingmut lem jong ki nongïalam shipai baradbah, ka la mang ba ka por kaba bit babiang tam ban shoh ka long ha ka por tlang, haba ki shipai ka China kin ym lah ban sam lyngba ïa ki Makashang.

Da ka jingai jingmut ki proh jingmut, ka Indira ka khlem leh eiei ban khang ïa ka jingwanpoi ki shipai na Pakistan Sepngi, bad ka khlem khangduh ruh ïa u pud u sam jong ka na ki nongphetwir. Namar lada ka khang khyrdop sa ma ka, ki bapli, da ki milion kin hap ha ki tyrsim bym don dohnud jong ki shipai ka Pakistan Sepngi. Ka India ha ka juh ka por, ka la ïarap ban ai jinghikai ïa ki Mukti Bahini, ki shipai Kaikhlaw jong ka Awami Leaque da ki kynsai jong ka shipai India bad da ki B.S.F. Kumta ka jingïarap ïa ka Bangladesh ka la long da ka pisa, ki tiar bad da ka jingpyntbit ïa ki.

Man ka sngi ka jingwantuid jong ki nongphetwir ka la nang jur nang jur. Ki la poi

haduh 30,000 shisngi shisngi. Hadien phra bnai ki la poi kumba 10 Million ngut. Ka Indira ka la kyrpad kyrpon ïa ki Ri bapher jong ka pyrthei ban wan ïarap lem ha kaba bsa ïa uta u paid-wir babun da u synñiang ha ka bam ka dih, ki dawai dashin bad ki jaiñ ki nep. Ka da kyntu ruh ïa ki ban ïaleh katba lah ban pynsangeh noh ïa kata ka thma bambriew ha Bangladesh.

Dei ha kane ka por ba ka Indira ka la soi ïa ka soskular 20 snem ka *Treaty of Peace, Friendship and Cooperation* bad ka Soviet Union ha u Nailar 1971. Ka dei da ka jingbymbansc ba ka la pdiang ïa kane ka soskular kaba ka Russia ka la tyrwa ïa ka naduh u snem 1969. Dei ha kane ka por ruh ba ka jingïalong lok hapdeng ka Pakistan, ka China bad ka America ka la khlaiñ bha. Kumta ban pyllait ïalade na kane ka jingkhia shiliang ha ka jingïadei lok dei jor hapdeng ki Ri ka la soi ïa kata ka soskular. Ha u Nailur jong uta hi u snem ka Indira ka la leit jngoh hi ïa ka Moscow ban pynsngewthuh ïa ki Rangbah Nongïalam ka Russia ïa ka jingkhia ka jingïaleh ha ka Pakistan-Mihngi, da kaba ong: "Phi phin ym lah ban shongsuk kynjai, haba pluh ka ïing ha mar syndah ïing jong phi". Lang bad u Kosygin ka la pynrem ïa kata ka jingleh thombor jong ka Pakistan halor u khun u ksiar la jong.

Ha kat kine ki por, ka India ka la ïaleh katba lah ei ban ym leit tur da ki shipai sha ka madan thma pyrshah ïa ka Pakistan, hynrei ha

ka juh ka por ka la pynshrai ïa ka da kaba ïarap ïa ki nongïaleh Kaikhlaw da ki rukom bad ki lad kiba bun.

Ha u Risaw 24 tarik, ka la mih na la Ri ban leit jngoh 3 taïew ïa ki Ri kiba don ha Ri sepngi, ban ïoh ïa ka jingkubur bad ka jingpynrem jong ki pyrshah ïa ka jingleh sat jong ki shipai Pakistan ha Bangladesh. Ka la leit sha Belgium, France, Austria, Britain, West Germany bad America katba ka thma kaba jur ka dang klang ha tyngkong ïing jong ka Ri jong ka.

Ha ka por ba ka dang don shajngai na la rympei, ka la ïoh ïa ka khubor ba ki shipai Pakistan ki la sdang ban ïa lum ha ki bordar pyrshah ïa ka India. Da kane ka jingleit jngoh ïa ki ri sepngi ha ka por kaba thaiñ bha, ka Indira ka kwah ban pyni ïa ki ri ha ka pyrthei, ba ka Ri India ka long ka Ri kaba la khreh hynrei kaba ïaleh katlah katïai ban ym ïaleh da ka sum ka wait. Ha ki jingkren jong ka, ka ju ban ba ki jingjia ha Pakistan ki long ki jingjia jong kawei pat ka Rympei ïing bad ba ka India kam kwah ban ïatuklar; hynrei la kumno kumno ruh, ka India ka long kaba la shu khreh ban ïakynduh bad kino kino ki jhan.

Ha ka miet 3 tarik, katba ka Indira ka dang don ha Calcutta, ki lieng suiñ ka Pakistan-Sepngi ki la wan ther bom ïa ki phra tylli ki kadlieng suiñ jong ka Ri ha ka por 5.47 janmiet. Kane ka jingwan ther bom jong ka Pakistan ka la long ka bhah kaba biang bha ba ka India kan

pynbna ïa ka thma pyrshah ïa ka Pakistan. Mar ïa ïoh ïa kata ka khubor, ka la mih soit na Calcutta da ka liengsuiñ shipai sha Delhi da kaba shah synran ha ka kynhun ki liengsuiñ-thma. Mar ïa poi ha Delhi, ka la khot ïa ka jingïalang kyrkieh jong ka Cabinet bad ha ka step kaba bud, da ka jingïamynjur jong ki Nongïalam ka liang pyrshah, u President u la pynjari ïa ka *Internal Emergency*. Halor kane ka phang ka Indira ka la ong kumne ha ka Dorbar thawaiñ (Lok Sabha) : "Ki la pynbor ha ngi ïa ka thma, Ka thma kaba ngi ngim shym la kwah bad kaba ngi la ïaleh katlah katïai ban kiar . . . ngi dei ban long kiba la khreh na ka bynta ka jingïaleh kaba jlan . . ." Arsngi hadien kata, hapdeng ka jingkynhoi risa jong ki Nongïashong Dorbar, ka Indira ka la pynbna ba ka India ka kubur ban itñuh paidbah (recognise) ïa ka Pakistan-Mihngi kum ka *Bangladesh.*

Ka thma ha Bangladesh kam shym neh slem. Ka Indira ka la ai jingmut ïa ki shipai ba ki dei ban pyndep noh ïa ki kam ki jam ha Bangladesh hapoh ka 15 sngi, shuwa ba kiwei pat ki Ri kin ïa mushlia kam. Kane ka jingïaleh ka la ïaid beit ïaid biang hapoh ka jingïalam batbit eh jong u General Manekshaw, uba la ïoh ia ka nam *Field Marshal* banyngkong duh jong ka ri India. Ka jingïaleh ka la jur bha ha ka ka thaiñ mihngi kata ha Bangladesh. Ha Sepngi, ki shipai India ki la shu ïada ïa kaba 'dei ban ïada khlem leh palat. Kane ka thma ka la long kaba pher bak ly bak na ki thma ïaleh hashuwa ;

pyrshah ïa ka China (1962) bad pyrshah ka Pakistan (1965). Ha kane ka kynti, ki shipai India ki la pynpaw ïa la ka jong ka bor da ka jingsngewthuh jingmut kaba paka hapdeng ki shipai-khyndew, ki shipaisuiñ bad ki shipai-duriaw.

Mar ïa ïohsngew ïa ka jingpynbna thma jong ka India pyrshah ka Pakistan, ka America ka la phah ïa ki kor thma bakhlaiñ duh jong ka - *Ka Seventh Fleet* sha ka duriaw jong ka India ha ka 9 tarik. Ka America ka la phah ïa kane ka kynhun ïaleh da kaba pynpaw ïa ka jingthmu jong ka tang ban pyllait im ïa ki nongtrei ka America kiba don ha Bangladesh. Kata ka la shu long tang ka pushara ïa kaei kaba ka da mut jylliew—ban ïarap ïa ka Pakistan ban pynpait pynpra ïa ka India lada lah. Mar kumta hi, ka India ka la phai sha ka Soviet Union na ka bynta ka jingïarap. Ym slem ka Russia ruh ka la phah ïa ki Kor ki bor thma bakhlaiñ duh jong ka na Vladivastock ban buddien ïa kata ka kynhun ïa-leh ki nong America. Ha ka 12 tarik u Noh-prah, u Kuznetsov, u Deputy Premier jong ka Russia u la poi ha New Delhi ban shong pyn-shngaiñ ïa ka India. Ha ka jingïalang jong ka Security Council jong ka United Nations, ka Russia ka la ïada ïa jingleh jong ka India. Lada ym don sa ka Russia ban kyrshan ïa ka, ka jing-ïaleh jong ka India kan ym long kaba seisoh eh haduh katta katta.

Ha ka 13 tarik u Nohprah, ka kynhun shipai Pakistan hapoh ka jingïalam jong u General Niazi ka la pdiang ïa ka hukum raikut (Ultimatum) jong ka India, ba ki dei ban aiti noh ïalade bad ban sangeh thma la kumno kumno shuwa ka 16 tarik. Ha ka nohphai sngi jong ka 16 tarik, katba ka Indira ka dang don ha ka mynshem ringdur Television bad ki briew na Sweden, ka la ïoh ïa ka khubor ba u General Niazi u la kubur ban aiti noh ïalade bad ban sangeh thma noh shisyndon. Markumta hi, ka Indira ka la mih na kata ka kamra bad ka la leit beit sha ka Dorbar Thawaiñ (Parliament) ban pynbna ïa kata ka Khubor Babha hapdeng ka jingkynhoi risa jong ki dkhot baroh.

Ha kata ka sngi kaba u General Niazi u la aiti noh ïalade ha u General Aurora jong ka India, ka Seventh Fleet jong ka America ka la jngai tang kumba laiphew kynta na Bengal. Ban ym hap ha ki jingkynrum kynram, ka Indira ka la pynbna noh mar mar hi ïa ka jingsangeh thma ha ka thaiñ Pakistan-sepngi, kumban pyni ba ka India ka long ka Ri kaba ieid ïa ka jingsuk jingsaiñ bad ba ka la ïaleh thma tang namar bym banse.

Ka pyrthei baroh kawei ka la peitmat bad ñiewkor ïa ka jingkhlaiñ ki shipai India. Ka jingkynteit jong ka Indira ïa ki briew kiba ong ba ka India bad ka Pakistan ki ïa long kumjuh, ka la urlong dashisha mynta. Ki la peiphang ba kumba ka ong—"ka Ri India ka kham khlaiñ bunshah ban ïa ka Pakistan."

Ha kata ka thma, ka India ka la knieh noh na ka Pakistan 5,619 sq. miles ka jaka bad kum ba 90,000 ngut ki shipai. Ka Indira ka la ïaroh jynsur ïa ka jinglah jong ki shipai bad ka la pynkup ha u General Manekshaw ïa ka nam Field Marshal. Ma ka ruh ka la ïohpdiang na u President ka India ïa ka Khusnam Bharat Ratna na ka bynta ka jingnang jong ka ban pynïaid ïa ki kam ki jam kiba la wanlam ïa kata ka jingjop bakhraw. Na ka bynta kane ka juh hi ka daw ka la ïoh ruh ïa ka Mexican Academy Award.

Hadien ba u Mujibur Rahman, u la lait noh na ka phatok ha Pakistan-Sepngi, u la poi da ka liengsuiñ sha Delhi ban ainguh ïa ka Indira bad ïa ki Nong-India baroh hi kiba la ïarap kylluid mynsiem ba ka Ri jong u kan ïoh ïa ka Jinglaitluid.

Hadien ka thma, ka kyrteng bad ka nam jong ka Indira ka la saphriang kylleng ka pyrthei kum kawei na ki briew bapawkhmat duh ha ka pyrthei, katba ka nam jong ka Pakistan kum ka ri baiaryngkat bor bad ka India ka la nang synjor. Ka India ka la paw kum kawei na ki Ri bakhlaiñ duh ha Asia. Ka jingong jong ka, ka long dashisha kaba dei-ba ym lah ban buh ïa ka India bad ka Pakistan ha kajuh ka kyrdan, Ka India ka kham khraw bun bun shah ïa ka Pakistan.

Khnang ban pynbeit ïa ka jingpynphai noh ki shipai ba shah kem ha ka thma, ka Indira ka la dawot ïa u Bhutto, u Myntri Rangbahduh ka

Pakistan ban ïa kren sngewthuh jingmut halor kane ka kam ha Simla - kawei ka Ri lum jong ka India. Ha ka 28 tarik u Jylliew, u Bhutto, ba la synran da ka khun jong u ka Benazir bad kiwei pat ki kynrem ki lyndan ki la poi ha Simla da ka Helicopter. Hangne ruh ka Indira ka la pynpaw biang ïa ka jingstad bad ka jingshemphang jong ka kum ka Nongsaiñ hima sima ba la phrang.

Ha ka 17 tarik u Iber 1971, haba ki shipai India ki la mih lut na Bangladesh, ka Indira ka la leit jngoh ïa ka Dacca, ka Nongbah jong ka Bangladesh. Hangne ka la ïoh ïa ki jingïaroh kiba bun, kum ka nongbah tympha bad ka nongpynim ïa ki briew ka Bangladesh. Dei ha kata ka snem ba ka India bad ka Bangladesh ki la soi ïa ka soskular paralok kaba arphew snem kaba ïasyriem bad ka soskular ba la soi hapdeng ka India bad ka Soviet Union.

Naduh kane ka por, ka India ka la kham jan shuh shuh sha ka Soviet Union ban sha ka America. Ki snem ki la pynpaw ïa kane ka jingïatrei synrop lang ha ki liang kiba bun jong ka ïoh ka kot, ka Industry bad kiwei de ki phang. Dashisha ka jingong, ba u lok ha ka shipa dei u lok uba shisha, ka paw shynna ha kane ka khep.

Ka jinglah jingïai jong ka ha kane ka thma, ka la pynïoh na la ki jong ki parari ïa ka jingsngewieid sngewthoiñ bad ka jingsngewsarong ka ba palat liam. Kylleng, ki briew kim lah khlem

da nam ïa ka jinglah jingïai, ka jingshemphang bad ka jingstad jong ka, kumba ka la pynpaw ha ka por jong ka thma.

LYNNONG

11

KHLEM PYNKSAN, TANG KABA DEI

Ka I, Safdarjang Road, ka la kylla long ka ïing shong jong ka Indira naduh u snem 1964, haba la pynlong ïa ka ka Myntri ba dei peit ïa ka kam Broadcasting and Information hapoh ka jingïalam jong u Lal Bahadur Shastri kum u Myntri Rangbahduh. Kane ka la long ka ïing ka bym da heh than kum ka Teen Murti House. Ka don saw tylli ki kamra thiah. Katba dang ïaid ki sngi ki ïa, katba ki arngut ki khun shynrang jong ka ki nang ïa heh ïa san, ka la sngewdonkam ban pynheh ïa kata ka ïing khyndiat. Katkum ka jingong jong u Yashpal Kapur ha ka Saptahik Hindustan (5.3.73), ka Indira kam ju lah shah ban ïohi ïa kino kino ki jingjakhlia ha ïing ne ha phyllaw. Ka ju pynbeit pynriam dalade hi ïa ki miej ki shuki ha ïing bad ha ophis. Ka peit ka jngoh hi dalade ïa ka kper syntiew kaba don ha phyllaw. U mali u dei ban da kynjoh ktien ïa ka shuwa ban bet ne ban thung ïa uno uno u syntiew. Ha ïing ruh kumba la ong haneng, ka peit ka jngoh dalade hi ïa ka jingpynbeit ki miej ki shuki, ki almari, ki karpet bad ïa ka rong ha ïing ha sem. Ka jied hi ïa ki jaiñ pyrda, ki jaiñ sop shuki ba kin ïa mir bad ka rong jong ka kynroh. Ka nongshet ruh kam laitluid, ka hap twad jingmut

na ka ban shet aïu. Kumta la ka long ka briew kaba bunkam bunjam hynrei ka ïoh por pat rub ban peit ban jngoh ïa ki kam ïing kam sem bateh bad bathaiñ.

Kum ka Myntri Rangbahduh kaba tyrpeng ïa ki jingkit kiba khia, Ka Indira ka ju khie dang step man la ka sngi, wat la ka leit thiah ynda la synñia bha. Mar ïa khie ka leh ïa ki eksersais Yoga, nangta ka sum ka sait, ka sad ka khyllong, bad mar ïa dep dihsha step ka peit luk liak ïa ki kot khubor bad ki makasin bad nangta ka sa peit sa ïa ki kot ki sla kiba u Private Secretary jong ka u wanlam.

Ha ka por 8.30 kiewsngi ka mih na la ïing, na I, Safdarjang Road ban leit sha ka I, Akbar Road, kaba don markhap hi, ban ïakynduh ïa kito kiba kwah ban ïa kren bad ka. Napdeng kita, ju don ki Myntri jong ka, ki Nongïalam na ki jylla, ki briew na ka Seng *Congress*, ki Nongïalam ki liang pyrshah, ki riewniam na ki jingngeit bapher, ki nongrep, ki khynnah skul, ki nongwankai sngewbha na Ri bad nabar Ri, bad ki briew kiba shu kwah ban ïohi bad ban shu ïa shondur bad ka. Kumne man ka step ka ju ïakynduh ïa ki briew da bun hara. Ka hi ka batai : "Ha ka jingïadei jong nga bad kito kiba wan ban ïakynduh ïa nga, ngam ju leh khyllaiñ .... Ngam ju pynlut por ha kiei kiei ki bym donkam .... ha India", ka bteng, "ki briew ki pynlut ïa ka shiteng kynta kaba hashuwa, ha kaba kylli - kumno phi long ? ... Kumno ki khun ? .... la lang katno ngut ki ksiew ? ....

Ngam don por na ka bynta kine ki rukom bang ktien. Ymdei ba ngam ngeit ïa kita ki jingleh, hynrei nga sngew ba nga dei ban pyndep nyngkong nyngshap ïa ki jingtrei, hadien kata ban ïa shong bad ïathuhkhana".

Ha ka por 10 baje kiewsngi, ka ju poi ha ka ophis jong ka, kaba don ha South Block, ne haba ka Parliament ka shong ïatai, ka la poi sha Parliament ha kata ka por. Ha ka por shibaje ka ju leit bam ja sha ïing nangta ka shongthait shikynta bad ka leit biang sha ophis. Janmiet ka ju sngewtynnat eh ban shu ïoh shong ha ïing bad la ki khun. Hadien ba la dep bam dep dih ka shong biang ban trei ban ktah haduh ynda la jan dap shiteng synñia, nangta kan sa leit thiah. Ka Indira ka trei ym duna ïa ka 12 kynta shisngi. La ka bunkam bunjam, ka ju ïohpor pat ban ïa kren ïa khana bad ki ba ha ïing ha sem, ki khun bad ki pyrsa.

"Ym ju don shuti na ka bynta jong nga", la ju ud ka Indira, ki sngi kiba ka jup yrshang katlah katïai ban lait na ka ka trei ka ktah dei tang ki sngi u Trai. Ha ki sngikha jong ka ruh, ka ju pyrshang ban ym don ha Delhi, hynrei ban ïa kmen ïasngewbha tang shikhun shikmie ha kano kano ka kyndong bajaijai jong ka Ri.

Ha kat kane ka jingbunkam bunjam jong ka ha kaba ïalam ïa ka Ri synshar paidbah baheh tam ha pyrthei, ka Indira kam ju klet wat shikhyllipmat ruh ïa ka kamram jong ka jinglong kmie jong ka. Ka la phah ïa ki khun

baroh arngut sha ri nongwei ban khrehkot khrehsla bad ban pyntbit ïalade. Haba ki don ha ïing bad ka, ka Indira kam ju ïatai bad ki ïa ki nia saiñ hima sima, kumba ma ka hi ka ong: "Nga pyrshang katba lah ei ban pynjngai ïa ki na kata".

U Rajiv, u khun banyngkong jong ka, hadien ba u la pas na Cambridge, u la trei kum u nongñiah liengsuiñ ha ka Indian Airlines. U long u briew uba jaijai, bad u bym ju da kwah ban paw khmat palat. U para babud jong u, u Sanjay, u long uba pher bal ly bak na la u hynmen. Une u long u samla uba ieid ïa ka rong ka tamasa bad jan man ki thliew ïing ha Delhi ki ju don nia eiei ban ïatai shapbang ka longbriew jong u. Ka jingkiew skong jong u kynsan kynsan ha ka Elekshon ha u snem 1971, ka la pynlong ïa ki briew baroh ban pyrkhat ba la mang ïa u da ka kmie ban bteng ïa ka kam jong ka. Sniewbok ba kane ka jingangnud jong ka kmie, lada ka long kaba shisha, ka la shu pulom haba u la khlad noh na kane ka pyrthei, hiphew sngi hadien ba la thung kam ïa u kum uwei na ki *General Secretary* jong ka *Congress (I)*, ha ka aksiden ba la jia katba u dang shong ha ka liengsuiñ. Une u samla u la kwah ban seng ïa ka karkhana shna kali-rit-ka Maruti ha Delhi, kaba la long ka daw jong ki jingkren thut na ki liang pyrshah baroh ha ka ïing Dorbar *Parliament*.

Haba kine ki arngut ki khun jong ka, ki ju wan ïalam paralok sha ïing, ka Indira kam ju

ong eiei, ka sngap ïa ki jingïakren jong ki khlem leh btai ne salia. Ka Indira ka long ka kmie kaba shisha.

Ka Indira ka long ruh ka briew kaba sngewtynnat eh ban pule kot. La ka bunkam ha kaba ïakynduh ïa ki jingeh bapher jong ka ri, ka ju ïoh por pat ban pule ïa ki kot khubor, ki makasin, ki kot jingïathuhkhana bad ki poitri. Ha ka almari bub kot jong ka, ki don ki kot ba la thoh da u T. S. Eliot, u Jean Paul Sartre, u Albert Camus, u Andre Malraux, u Kingsley Amis, u J. Krishnamurti, bad ki kot shaphang ka Helen Keller, u Albert Schweitzer, u Paul Robeson uba ka ithuh, u Dylan Thomas, u Charlie Chaplin, u Mao Tsetung, u Tito bad kiwei. Ka don ruh ïa ki thup kot bakynsai kiba ïa dei shaphang ka *Anthropology* ka sobjek ba ka Indira ka ju sngewtynnat eh.

Man ka step ka Indira ka ju sngewtynnat ban leh ïa ki *Cross word Puzzle*, kiba ju don ha ki kot khubor. Ka ju smat ban pyndep ïa kane khamtam ha ka por ba ka dep dihsha mynstep. Ka ju sngewtynnat ruh ban leit peit kai phlim, haba kam ïohlad ban leit peit sha ki ïing sinema kiba don ha sor, ka ju phah pyni kyrpang ïa ki phlim kiba ka kwah peit ha ka Presidential Palace. Haba ka leit jingleit shajngai na la Ri, khamtam haba ka dangdei ban synran ïa la u kpa, ha ka por ba ka lait; ka ju sngewtynnat eh ruh ban leit peitkai, ban leit sha ki *opera*, ki *art galery* bad ban leit sha ki dukan die kot.

Ka Indira ka ju sngewieid eh ruh ïa ka shad ka mastieh kumba la pyni mynba ka dang don ha shantiniketan. Bunsien ha ki jingleit jngoh ïa ki kyntoit ri, ka ju ïa shim bynta ha ki jingshad kiba laiphew har.

Ka Indira ka nang shaid shaid bha artylli ki ktien : Ka Hindi bad ka English. Haba ka leit ban jngoh ïa ki kyntoit bapher jong ka Ri, ka pyrshang ruh ban nang shikyntien arkyntien ïa ka rukom kren jong kita ki kyntoit. U Myntri Rangbahduh jong ka Canada, u la lyngngoh ngaiñ haba u la ïohsngew ba ka kren ïa u da ka ktien French kaba paka ha u Naitung 1973 haba ka la leit jngoh ïa ka Ri Canada.

Ka Indira ka long ka briew kaba ieid ïa ki jingïalehkai bad ki sports. Da ka jingangnud ba ki khun ka Ri kin kiew irat ha kane ka liang, ka la pdiang ban pynlong ïa ka Asian Games ha Delhi ha u snem 1982. Ka jingpyndeng ha ka ïa ka medal ksiar *Gold Order Of the International Olympic Council* ha u snem 1983, ka la long ka dak ka shin kaba shai ban pynpaw ba wat ka pyrthei baroh kawei hi ka kubur ba ka long ka briew kaba ieid ïa ki sports bad ki jingïalehkai. Naduh ki Nongïalehkai Kirkit, ki Nongïaleh hoki, ki nongïalehkai tenis bad ki nongmareh ki nongkynthih, ki ieid ïa ka, naba ka long ka briew kaba sngewsarong lem bad ki ha ki jingjop jong ki.

Ha ka liang ka *Science* bad ka *technology* ruh ka India ka khlem sah dien na ka daw ka

jingkyrshan bad ka jingpynshlur jong ka Indira. Ha u Jymmang 1974, ka India ka la pynbthei ïa u bom nuclear banyngkong ha Pokharan, kaba don ha ka jylla Rajasthan. Dei da ka jingbuddien jong ka ba ha u Ïaïong 1975 u Aryabhatta u la kiew sha suiñ. Kane ka long ka sien banyngkong ba ka India ka la ïa shim bynta ha ki prokram ha haw haw. Marbud la pynkiew sa ïa u Bhaskara I, u Rohni I, u Rohni II, u APPLE, u Bhaskara II u INSAT-I (A) bad u INSAT-I (B) bad ka jingïashimbynta jong u Rakhesh Sharma ha kaba leit sha haw haw bad ki nong Russia ha u snem, 1984. Dei da ka jingïarap sbun bad ka jingkyntu jong ka, ba lai kynhun ki la leit sha ka Antartica. Ha ka jingïalam jong ka kum ka Myntri Rangbah duh, ka India ka la lah ban ïarap ïa ki 30 tylli ki Ri ha ka liang ki karkhana bad kiwei de ki technology.

Ym kum kiwei pat ki kynthei India, ka Indira kam ju deng ksiar, kam ju deng kpieng deng ksah, kam ju pyndonkam ruh ïa kino kino ki jingsleh bad ki jingtah iwbih kiba ki kynthei briew ki ju sngewtynnat. Ka long ka briew kaba lehkhuid. "Nga long kum kiwei pat ki briew," ka ju ong, "Ngam ju leh mynleh. Nga long barabor kumba nga long. Haba nga dom, nga pyni ba nga dom. Haba nga kmen nga pyni ruh shabar ba nga kmen".

Ha ka jingim barieh jong ka, ka Indira kam da long eh kum u kpa jong ka, uba kyntait ïa kino kino ki rukom ngeit blei baroh. Ka Indira

ka ngeit ha u Blei, ka sap tipnïam kaba ka la ïoh na la ka kmie. Ka burom ïa ki sadhu bad ki swami, khmtam ïa ka Anandmai-ka Kmie, kaba long ka lok jong u Aurobindo. Ka Indira ka ngeit ha u Blei, la ym ju da kham ïohi ïa ka ba kan duwai ne kan puson. Ka pule ïa ka Bhagavad Gita man la ka sngi, ka leit jngoh ruh ïa ki jaka kyntang jong ki niam baroh. Don kiba la kynnoh ïa ka, ba ka long kum kiwei pat ki Nong India kiba ngeit biej, kiba ngeit ha ki khlur, ki nongpeitkti bad ki nongpeitkot. Ha ka jingim jong ka, kam ju pynpaw shabar ïa ka jingngeit jong ka, namar kum ka khlieh duh jong ka Ri ka bym ïa shah ïa kano kano ka niam, ka sngewdei ba ka jingleh bad ka jingsngew jong ka shimet hi, kam dei ban pynthut ïa ka jingïaid beit ki kam ki jam ka Ri.

Ka wei kasap kaba paw shynna duh ha ka, dei ka jingbymshaniah jong ka ha ka jingaibuit tang jong uwei u ar. Bun kiba la ong, ba ha mynbasdang ka la dem kum u khah ha ka jingaibuit bashemphang jong u Ashoke Mehta, u Dinesh Singh bad kiwei ; hynrei hadien hadien pat ma ka hi ka la rai ïa kaba ka sngewdei. Haba don ba ong ba ma ka, kum ka Myntri Rangbahduh ka don ïa ka bor bamaïam, ka Indira ka ju phai ktien da kaba ong : "Ka Myntri Rangbahduh ha ka jingshisha kam don bor eiei, namarba la teh la khum ïa ka da ki aiñ ki kanun, da ka Parliament bad kiwei pat kiba kum kita. Ngam lah ban shu jied ïa uba nga mon . . ." ka la kren pynkut.

Ha ka jingpynïaid kam pynïaid jam ka Indira kam ju sngewtynnat ïa ka jingleh pathar ha ka liang ka pisa ka pilaiñ. Na ka bynta jong ka, kiei kiei baroh ki don la u pud u sam. Ka hi ka la thoh kumne sha u Myntri Rangbah ka Jylla Maharashtra ha u Jylliew 1971. "Kan ym myntoi eiei ïa ngi ban kren shaphang ka jingroi jingman ka ïoh ka kot paidbah, haba mangi ngi leh lutphut. Bunsien haba nga pdiang ïa ki jingkhot sngewbha ban ïa don lang ha ka jingïapoikha poiman ha ki ïing jong ki nongïatreilang jong nga, nga ju sngewlynga marwei marwei bad nga sngew kum ban shu mih noh hi soit. Nga tharai ba ngi dei ban pynlong ïa ka kum ka aiñ jingim jong ngi, ba ki jingïapoikha poiman ha ki ïing ki sem jong ngi, kin ym lehrong lehtamasa palat .... Ymdon kino kino ki ri kiba la ïaid shakhmat ba kin lut phut haduh katne katne ha ki khawai dawai kum ha ka Ri jong ngi."

Bun bun ngut, khamtam kito kiba pyrshah ïa ka, ki la suit rong ïa ka ba ka dei ka *Dictator*. Kane ka lah ban long kaba shisha hynrei ym ha baroh ki jingleh jong ka. Kum ka nuksa, da kaba sngap ïa ka jingud jingnam jong ki riewlum ka dong shatei lam mihngi ka ri, ka Indira ka la pynïoh ïa ki jylla bathymmai ha u snem 1971, ïa ka Meghalaya, ka Manipur bad ka Tripura da kaba thaw ïa ki artylli ki Union Territory ; ka Mizoram bad ka Arunachal Pradesh. Lada ka dei ka Dicta-

tor kan ym pynlong ïa ka Elekshon ha Nagaland ha u snem 1974, ka elekshon kaba nyngkong naduh ba ka Ri ka la ïoh ïa ka jinglaitluid.

Ka jingñiew ïa ki briew kiba lah kiba ïai kum ki blei, ka long kaba dang jia ha kane ka Ri India jong ngi baduh kine ki sngi ki ïa. Dei ïa kane, kaba ngi khot ka *Personality Cult* ba ka Indira ka la pyrshah eh. Ka jingñiew-blei, ka jingnguh jingdem ïa ki balah baïai ka la paw shynna ha bun ki khep jong ka jingim jong ka, ha kaba ki briew kiba kwah ban ïoh eiei na ka ki la pyrshang ban leh bad ban kyntu ruh ïa ki paidbah ban leh. Kane ka paw shai kdar ha kaba ki briew ki pyrshang ban ai kyrteng ïa ki nongbah bad ïa ki *Institution* da ka kyrteng jong ka. Kum ka Alexander Dock ha Bombay ban khot noh Indira Dock, ïa ka *Canal* ha Haryana ban khot da ka kyrteng jong ka. Kine ki jingai jingmut ki la mih ym na ka, hynrei kumba la pyni haneng, na kito kiba bud synran ïa ka. Haba ka *Women's wing* jong ka Congress ka la kwah ban pynlong ïa ka sngikha jong ka kum ka *Women's Day* (Ka sngi burom ki kynthei ka Ri), ka Indira ka la pyrshah. Kumjuh ruh, ka Sorkar kmie, da ka jingkyrpad jong ka sorkar Meghalaya ha u Naiwieng 1972, ka la pynrung ïa ka bill hapoh Parliament ban pynlong ïa ka skul-bah (University) ka ban kyrteng ka Indira Gandhi University. Kane ka kyrteng ka la pynlong ïa ki dkhot ka Dorbar thawaiñ, ban kyntait bad ban biria ruh ïa ka sorkar jylla Meghalaya.

Kane ka la wan khamtam eh na u Hiren Mukherjee, u MP Communist uba la ong ba ka jingpynkyrteng ïa ka University ha Meghalaya kum ka Indira Gandhi University, ka long kaba pyrshah ïa ka raïñ ka rem. U la pynrem ïa ka kum kawei na ki rukom jylliah poh'jat ban ïoh eiei shuh (an instant of Sychophantic adulation). Hadien, dei ka Indira hi kaba la kyntu jur ïa ka Cabinet ban pynkylla noh ïa kata ka kyrteng. Ka nongbah jong ka Arunachal ruh ka la dei ban shim ïa ka kyrteng jong ka, katkum ka jingïamir jingmut jong ki kynrem ki lyndan ka Arunachal, hangne ruh ka Indira ka la pynpaw ïa la ka jingpyrshah.

Ha ka jingim jong ka, ka Indira ka kham lah ïa ki jingïaroh ban ïa ki jingkynnoh ka da bishar sani bha ïa ki jingkynnoh shuwa ba kan pynnoh la ka raì. Ma ka hi ka la ong ïa kito kiba pyrshang ban jylliah kjat ïa ka khnang ba kin ïoh kiew skong: "Ym don kano kano kano ka Ri kaba dei ban pynshong nongrim ïalade tang ha uwei ne kawei ka briew....Lada ka Ri ka pynshong nongrim ïalade tang ha uwei ne kawei ka briew kata kam long kaba bha na ka bynta jong ka".

LYNNONG

12

KI SNGI BADUM NGIEW

Ha ka 12 tarik u Jylliew 1975, artylli ki jingjia ki la wan lyngshop lang ha ka juh ka sngi ban pynkyndeh dohnud bad ban pyn pisajingmut ïa ka Indira Gandhi. Dei ha kane ka sngi ba u Nongbishar jong ka Iingshari ha Allahabad (Uttar Pradesh), u Jagmohanlal Sinha u la rai pynrem ïa ka Indira, ba ka la leh palat ha ka Elekshon u snem 1971, da kaba pyndonkam ïa ki nongtrei sorkar na ka bynta ka konstituwensi jong ka. Ïa kane la tih bad la pynpaw pyrthei da u Raj Narain, u kyrtong uba la shah pynrem ha ka.

Ka Kashari ka la rai pynrem ïa ka, ba ka la leh be-aiñ hapoh ka section 123 (7) jong ka *Representation of People's Act*. Ki daw ki long kine :

1. Ba ka Indira Gandhi ka la ïoh ïa ka jingïarap jong ki ophisar sorkar ban pynbeit ïa ki rynsan bad ban pynbiang ïa ka ilektrik na ka bynta ki loudspeaker ha ka jingïalang ba ka la dei ban kren paidbah ha Rae Barelli ha u rymphang shitarik bad 25 tarik, 1971.

2. Ka jingpyndonkam ïa u Mr. Yashpal Kapur naduh u kyllalyngkot 7 tarik haduh 24 tarik 1971, haba u Yashpal Kapur u dang dei u

Gazetted Officer ha ka kam jong ka sorkar India, uba dang bad ïa ka kam Officer on special duty ha ka Secretariat jong ka Myntri Rangbahduh.

Haba ïohsngew ïa kane ka jingpynbna jong ka Allahabad High Court, ki Nongïalam ka liang pyrshah, ki la ban ba ka Myntri Rangbahduh ka dei ban iehkam noh khlem pyntud shuh, katba ka Indira pat ka kiew sha ka Supreme Court ban ïada ïalade.

Ka daw kaba la pynkhaweit shuh shuh ïa ka Indira ka long ka jingkyntu paidbah jong u Jayaprakash Narayan, uwei na ki nongïaleh laitluid bapawnam ka Ri, ha ka 25 tarik u Jylliew ha Ramlila Ground ban ïaleh tyngeh pyrshah ïa ka Sorkar. Une u la kyntu ïa ki pulit, ki shipai ban ym kohnguh shuh ïa ki jingbthah jong ka sorkar, ïa ki shakri sorkar ban ym leit trei leit ktah shuh bad ïa ki khynnah skul ban pep skul noh kum ka jingïaleh pyrshah ïa ka Myntri Rangbahduh ka bym iehkam noh, hadien ba ka la ïoh ïa ka rai jong ka Allahabad High Court.

Kane ka jingkyntu jong u JP (Jayaprakash Narayan kumba ki ju khot ïeid ïa u) ka long kaba ma bad kaba mynsaw ïa ka Ri baroh kawei hi. Lada ka Indira kan ïehkam noh, mano keiñ ban kit ïa ka lyngkor jong·ka Ri ha kata ka por bakhim ? Nalor kata ka jingkyntu jong u kam shym ïaid jai jai sah, naba ym slem ki briew kiba shim kabu ki la phnang là ki jong ki

lad ïohnong, khlem da pyrkhat ïa ka burom ka ïjot jong ka Ri.

Kaba la kham ktah shuh ïa kata ka jingrai jong ka Allahabad High Court, ka la long ka jingpynbna ïa ka result elekshon sha ka Ïing Dorbar Thawaiñ ha Gujarat, ha kaba ka seng Congress ka la rem. Kane ka la long kum u kuli bakthang tam ha ka shadem jong ka Myntri Rangbahduh kaba long ka puron-pdeng ha kata ka jingïaleh.

Nalor kine ki daw, ka tlang jong u snem 1974, ka la long kaba la pynjulor khait ïa ka thung ka tep baroh. Kumta, ka Ri baroh kawei ka la don ha ka tyngam jong ka 'Nem-sniew kaba shyrkhei. Ka dor ka mur ka la shu siat shaneng khlem sngewthuh, ka jingbun jong ki nongdie tuh ïa ki marbam-mardih bad ïa ki jingdonkam bapher, ka la pynlong ïa ki briew ban leh kiar na ka sorkar, kaba ki sngew, ba ka shu heh tang ka nia khlem kam. Kane ka la paw shai ha ka jingleit jong ka Myntri Rangbahduh sha Maharashtra ha u kyllalyngkot 1974, ha kaba ki paidbah ki la kawang ïa ka da ki juti, ki slipar da kaba pyrta dom ; "*Bhashan mat do, ra-shan do*" Kaba mut wat ai ha ngi ïa ki jingkren, hynrei, ai ha ngi ïa u rashon. Ka dor ka mur, ka la sdang ban kiew naduh ki por jong ka Thma Bangladesh hi, ha kaba ka India ka la dei ban kit ïa ka ram kaba khia ban pyndap pynbiang ïa ka bam ka dih ha ki nongphetwir bad ha kaba bsa ïa ki shipai da ka bam bad da ki tiar ïaleh ki barem dor.

Kaba kham ma, kaba la ap kmang ha tyngkong jong ka Ri ka la long ka jingïaleh bad ka jingbymïasuk ha man la ki dong jong ka Ri hi. Ki Nazalite ka Calcutta ki la long ka bih kaba sniew tam ba ka Ri ka la ïohi. Ka jingïakhih paidbah jong ki nongtrei nongktah, ka jingïaumsnam kylleng kylleng, ki la long dashisha ki dak kiba pynpaw ba ka jingpait jingpra jong ka ri kam jngai shuh.

Namar kine ki daw baroh, ka Indira ka la sngewdei, da ka jingai jingmut jong u Myntri Rangbah ka West Bengal, u Siddhartha Shankar Ray, ban pynjari noh da ka *Internal Emergency*. Kumta ha ka 26 tarik u jylliew, u President Fakhruddin Ali Ahmed u la pynjari ïa ka Emergency hapoh Ïing. Ka Emergency ka la long ka lad kaba biang tam ban pynbeit pynbiang ïa kiei kiba duna. Ka trei ka ktah ka la ïaid dei por, ki nongtrei sorkar ki la pyndep donburom ïa ki kamram jong ki, da kaba poi bad kaba mih na ophis ha ka por kaba biang. Ki shnat baroh kiba hap hapoh ka jingpynïaid jong ka Sorkar ki la ïaid beit ïaid ryntih. Ki nongkam bymman ki la shah pynkhuid uwei hadien uwei pat. I kumba ka bneng kan sa khuid kdiar ha ki khyndiat por.

Ha ka 27 tarik u Jylliew, u President Fakhruddin Ali Ahmed u la pynjari ïa ka aiñ *Maintenance of Internal Security Act*. Da kaba pynjari ïa kane, ka sorkar ka la ïoh lad ban kem ïa kino kino ki briew kiba ka i shankhmat, khlem don ïingshari ban ïada, khlem ailad ïa kita kiba

shahkem ban tip ïa ka daw balei ba ki shah khum shah teh. Namar ka jingbym pyndonkam bha ïa kane ka aiñ, ha ka jaka ba kan long ka nongïada ka la long pynban u diengsympat bad ka jingkahdum ïa ki jingpyni kiba lah ban long kiba donkam ha ka jingshisha.

Shen shen, la mih sa u khun jong ka Indira, u Sanjay Gandhi ha ka dongdit jong ka saiñhima sima, kum u nongïalam ka shnat ki samla. Une, nalor ki 20 mat treikam ba la pynbna da ka kmie jong u, u la pynbna sa ïa ki 5 mat treikam na ka bynta ki samla. Une u samla, da ka jingleh jong u, (la u angnnd ban lehbha), u la pynsniew dur shibun eh ïa ka kmie jong u da ka jingdawa bad ka jingleh thom bor jong u halor ki rympei Ïing da kaba pynbor ïa ki briew ba kin pynduna khun. U Sanjay u la pynbna ba baroh ki nongtreikam sorkar ki dei ban pynduh khun noh hadien ba ki la ïoh laingut ki khun. Ha ka jingïalam jong u, da ki spah ngut ki nongkhrong ki la shah lum na ki steshon rel bad shah ïalam sha ki hospital ban shah puid pynduh khun. Une u samla u la kyntu bad u la pynngeit ïa ki baduk batoi da kaba tyrwa pisa ruh bun bunsien.

Khlem pep, **Ka Thong** ka long kaba bha eh : kata, ban pynduna briew, namar ka jingbun briew palat ka pynhiar ïa ka ïoh ka kot, bad ka kynshoit ïa ka dor ka mur ban siat shaneng. Phewse, **Ka Lad** kaba u la pyndonkam ka long kaba pyrshah ïa ki aiñblei aiñbriew jong ka pyrthei naduh mynkulong kumah.

Katkum ka jingjurib hadien ka Emergency, la shem ba la kem bad set phatok palat 1,50,000 ngut ki briew na ka Ri baroh kawei. Na kine 40,000 ngut ki la shu shah set khlem daw. Bun hajar ngut ki la ïap na ka jinglehbeiñ lehkhoh ki pulit. Katkum ki kaiphot bapaw pyrthei hadien, ki pulit ka Karnataka, ka Kerala, ka Haryana, ka Madhya Pradesh, ka Bengal bad ka Maharashtra ki long kiba la leh jubor duh halor ka longbriew manbriew.

Dei ha ka 26 tarik mynstep, ba la sdang ban kem ïa ki Nongïalam ka liang pyrshah baroh jong ka Ri bad ba la khang khyrdep ïa ki kot khubor. Ka Sorkar ka la shim noh na ki nongshongshnong, katkum ka riti synshar, ïa ki hok ba la tyngkai ha ka Part III (peit art. 359). Ki sngi jong ka Emergency ki la long ki sngi ba ym pat ju ïohmad koit naduh ki sngi ba ka India ka la long ka Ri kaba laitluid.

Katkum ka Riti synshar, ïa ka elekshon bahynriew jong ka India sha ka Dorbar Thawaiñ Lok Sabha, dei ban pynlong ha u rymphang 1976; hynrei, da ka jingban jong ki dkhot ka seng jong ka, khamtam eh jong u Sanjay, ka la pyntud noh ïa ka da shisnem. Ka daw ba ki nongïatreilang jong ka ki la ai ka long ba ka Ri kam pat bit pat biang ban pynlong elekshon, namarba dang bun palat ki kynrum kynram.

Ha u snem 1977, la pynlong ïa ka jingjied dkhot sha ka Lok Sabha ka bahynriew. Ka la

long ka lhuh bajylliew na ka bynta ka Myntri Rangbahduh, ka bym shym la poi pyrkhat ba ka party jong ka bad ma Ka hi ruh kan rem ha kata ka jingïaleh. Ka Janata Party ka la jop pyrshah ïa ka, da ka jingaiti-mon jong u JP ïalade ban kyntiew ïa kane ka party pyrshah ïa ka Congress da kaba leit sha man ki dong jong ka Ri. Bun na ki nongïalam ka liang pyrshah ki la ïaleh da kaba don ha phatok khlem ïoh kren hi dalade ha ki nongjied.

Ka la long ka bym shym poi pyrkhat ba ma Ka kan shah kyntait ha ki briew jong ka Ri. Ki daw ba ka Indira Gandhi ka la shah rem ki lah ban long kine ;

Ka jingbakla kheiñ jong ka Indira ïa ka jingpawnam jong ka. Kam tip ki briew ki pyrkhat kumno shaphang jong ka bad shaphang ki jingleh ka sorkar jong ka. Ka daw kaba kongsan ha kane ka khep ka long namar ka jingkhang khyrdep ïa ki kot khubor, ki kot, ki radio bad ki rynsan kren paidbah. Ka RAW, ka jabieng peitthuh ba ka la pyndonkam, ka la bakla shibun haba ka la ai jingmut ïa ka Indira ba kiei kiei baroh ki biang.

Ka daw baar, ka long ka jingbakla jong ka ha kaba tharai ba da kaba pynbna ïa ka elekshon, ki dkhot ka seng Congress kin ïa tylli mlon kawei ban kyrshan ïa ka ; phewse, kane ka long kaba bakla, namar bun na ki dkhot jong ka seng Congress ki la ngiah ïa ka jingshim

kabu bad ka jingleh thombor jong ki katto katne ki riew bat bor.

Ka jingpynlong ïa ka Congress for Democracy (CFD) da u Jagivan Ram, u Bahuguna bad u Nandini Satpathy, ka la long ka jingduh kaba khraw ïa ka Congress ba la ïalam da ka Indira.

Ka daw balai kaba la wanlam ïa ka jingkyllon khram ka sorkar, ka long khlem pep ka jingpyndom pynsat jong ka sorkar ïa ki briew lyngba ka jingpynduh khun jubor (Compulsory sterilisation). Kane ka jingleh thombor halor ka longïing longsem, ka la long kaba kthang tam ïa u briew baroh naduh u baduk haduh uba don ba em. Ka jingbthah ba ki nongtreikam sorkar baroh ki dei ban pynduh khun noh hadien ba ki la ïoh laingut khun, ka long ka thliew jyntep ba u Sanjay bad u Bansilal ki la tih na ka bynta ka Indira Gandhi.

LYNNONG
13

KA JINGIALEH KABA SHYRKHEI

Ka Indira, da kaba shaniah ban jop beit ha ka jingïaleh elekshon sha ka Dorbar Thawaiñ (Parliament) ka la pynbeit ban pynlong ha u Lber 1977. Ka daw ba ka la rai ban pynlong kloi ban ïa kaba la mang ka long, namarba katba dang ïaid ki snem, ki dor ki mur ruh ki la nang kiew. Ka la sngewdei ban shoh ïa u nar katba u dang saw. Artat ha uta u snem, u jingthung jingtep bad ka bam ka dih ka la shu biang, kumta shuwa ba kan poi ka lyiur bad ka jingduh bam duh dih ka la sngewdei ban ym pynslem shuh.

Da ka jingshngaiñ shimet, ka la kren lyngba ka All India Radio bad ka Doordashan ha u kyllalyngkot 18 tarik, 1977 ban pynwai noh ïa ka Parliament bad ba yn sa pynlong ïa ka Elekshon ha u Lber jong uta hi u snem. Kane ka jingpynbna ka la long kum u pyrthat uba pynkyndit ïa ki briew baroh. Ha ka jingkren jong ka ha kata ka miet ka la ong: "Man ki elekshon ki long ka jingphla ïa ka jingngeit. Ka long ka kabu ban pynkhuid ïa ka jingkynrum kynram ha ka kam paidbah. Te, to ngin ïa leit sha ka Elekshon da kaba kut jingmut ban pynskhem shuh shuh ïa ka bor jong u paidbah bad ban kyntiew ïa ka kyrteng jong ka Ri India."

Shuwa ba kan ai ïa kane ka jingkren lyngba ka All India Radio, ka la phah hukum ban pyllait noh ïa u Morarji Desai, katba ïa u JP la pyllait kham hashuwa. Hadien kata, ka la pyllait ïa ki nongïalam ka liang pyrshah uwei hadien uwei pat.

Ha ka 20 tarik u kyllalyngkot, ka sorkar ka la weng noh ïa ka jingmana halor ki Kot khubor khnang ban ailad ïa ki liang pyrshah ban ïa aireng da kaba khuid bad da kaba laitluid. Ha ka juh ka sngi, u Morarji, u la pynbna paidbah ba ka liang pyrshah kan ïeng tylli lang kawei bad man ka konstituwensi kan pynïeng tang uwei u kandidet ban pyrshah ïa ka Congress. Ha ka 30 tarik uta u bnai, u Morarji u la plie paidbah ïa ka jingïalap elekshon jong ka Seng Janata (kaba kynthup ïa ki liang pyrshah baroh) ha Ramlila Ground. U paid babun sat u la poi sha kata ka jingïalang ban synrop lang bad kane ka party thymmai jong u JP, uba ki khot ieid u *Lok Nayak* (U Nongïalam ki paidbah) bad ïa ki nongïalam ka seng ïalam pyrshah.

Ka la long ka bym shym poi pyrkhat ïa ka Indira haba ka la ïoh ïa ka shithi ieh kam noh jong u Jagivan Ram na ka seng Congress bad na ka shuki Myntri. Ka jingieh kam noh jong une u rangbah ka la long kum u bom uba la bthei ha ka jylli jong ka Congress. Ngim dei ban klet ba une u rangbah u la kyrshan tyngeh ïa ka Indira ha ka jingïapaït ka seng Congress ha u snem 1969. U long na ka jaït Harijan, ka jaït bapoh. U don bun ki nongbud khamtam ha ki thaiñ

Bihar bad Orissa. Ka Indira, mar ïa ïoh ïa ka shithi iehkam noh jong u, ka la ong ba u Jagivan Ram u la shet kylla ïa ka, naba um shym la ïathuh hano hano ïa ka jingthmu jong u wat san minit shuwa ruh. "Ka long kaba shisha ba nga khlem ïathuh ïa ka", u la kren da kaba phuhsamrkhie artat, "Nga khlem ong eiei ïa ka wat san minit shuwa ruh". U Jagivan u la seng ïa ka Congress For Democracy, bad u la dawot ïa ki dkhot ka seng Congress ban ïa mih paidbah ban ïasynrop lang noh bad u khnang ban pyndem ïa ka Indira.

Ha ka 5 tarik u rymphang, ka Indira ka la plie ïa ka jingïalap Elekshon ka seng jong ka ha ka madan Ramlila Ground. Ha kata ka sngi ka la kren dom tyngeh ïa ki liang pyrshah, ka ong ba ka seng Janata ka long "Ka *khichri* ki party kaba kynthup ïa ki RSS bad ïa ki Marxist". Da kaba pyrta shla ka la ong: "Lada kim sngewtynnat ïa ka synshar paidbah ha ka Ri jong ngi, ki long kiba laitluid ban leit sha kiwei pat ki ri kiba ki sngewtynnat ne shano ba ki kwah ban leit, hynrei shah ïa ki ba kin leit. Ngim kwah ïa ki hangne". Kane ka jingong jong ka, ka long kaba palat bad kaba jnang ym tang ïa ki nongïalam hynrei wat ïa u paid babun uba la ïalum hangta ban sngap ïa ka. Ha kata ka jingïalang ka Indira ka la sngewdom dei na ka daw ki briew kiba la ïalum hangta, ki bym ïa shahshkor ïa ka, hynrei kiba ïa kren kai bad kiba ïa rkhie taha para ma ki kum ban beiñ ban khoh ïa ka.

Ha ka 6 tarik, shisngi hadien kata ka jingïalang paidbah jong ka, sa u JP bad u Jagivan Ram ki la pynlong ïa ka jingïalang paidbah ha ka juh ka madan. Ki briew ki la wan najan bad na jngai ban kyrshan ïa u JP ha kane ka jingpyrshang ban pynïatylli ïa ki liang pyrshah. U JP u la pynkut ïa kata ka jingïalang paidbah kaba dap smam da ki khlieh briew kiba shahshkor dngong da kine ki kyntien : "Ngin donkam ïa ki vote bad ïa ki no te (Pisa) jong phi ba ngin jop", u la kyrpad ïa ki briew.

Ha basdang u Lber, ki jingïalap elekshon ki la nang ïaid shaphrang bad ka Indira ka la nang sngewthuh ïa ka jingpyrshah ki briew ïa ka seng Congress. Kumta dohim dohïap ka la ksaid ban kot sha ka thong ka jingjop. Bunsien ha ka jingïalap elekshon ka ju kren pyrshah ba ki pyndonkam ïa ki RSS bad ba ki da angnud ban pynïap noh ïa ka. Kumta ka la ktah ïa ka jingsngew ki briew da kaba kdew sha ka niam ruh hateng hateng.

Ha ka konstituwensi jong u Bansilal, u myntri ïada ri, uba la lehbeiñ lehsat labiang ïa ki briew ka Haryana bad ka Punjab, da kaba pynshlur ïa ka sorkar ban tynruh ha kaba pynduhkhun jubor ïa ki, ka Indira ka la ong ïa kita ki briew kiba la kylla isih Congress : "To ïa klet bad ïa map noh" ïa kiei kiei ķiba ka sorkar jong ka, ka la leh bakla.

Ki duk ki rangli ki ïa bat shkor ban ym pynjop shuh ïa ka, naba ka banbeiñ ïa ki. Ki

la shah pyntieng kohtympan kumne ha kito ki Iarmangkalai kiba pyrshah ia ka Indira bad kiba kwah ban pynkiew skong ialade da kaba krenbein krensniew ïa ka. Ki Nongtrei sorkar kiba la shemphang, kiba la iohmad hi ia ka jingsynshar jong ka, ki don ia la ka jong ka rai kaba bïang eh. Katba ki Nongialam ka liang pyrshah, ki la sei madan ia ki khana shaphang ki kynjri ki phatok. U JP hi, lai sngi shuwa ka jingiathep vote u la ong kumne : "Kane ka dei ka lad kaba khatduh na ka jong phi, lada phi bakla, ki 19 bnai jong ka jingbanbein kin sa kylla long ki 19 snem jong ka jingngiew. Haba ngi duh ia ka jinglaitluid, ngi duh ia kiei baroh", u la pynkut.

Ka sngi u Trai 20 tarik u Iber 1977, ka la long ka sngi kaba pynkyndeh dohnud ym tang ïa ki kyrtong, hynrei ia ki briew baroh jong ka Ri. Ki result ki la pynlyngngoh ïa ki briew baroh, haba ïohsngew ba ka seng Congress ka la rem ha bun jaka. Ha ka por shibaje mynstep, ka 21 tarik, ka All India Radio ka la pynbna ba ka Indira Gandhi ka la shah rem ha u Raj Narain jong ka Janata bad ha Amethi pat, u Sanjay ruh u la rem ha u Ravindra Pratap Singh jong ka Janata. 'Ka jingstad jong ki nong India ka paw rasong', la kren ki briew ha man ki dong da ka jingphuhsamrkhie ba katto ka jingbanbeiñ ka la wai.

Ha ki snem 1977 haduh 1980 haba ka Indira ka la shah kynthet na ka bor synshar, baroh ki briew ki la sdang ban burom ieid ïa ka na ka daw jong ka jingbym beit ryntih ka synshar ka

khadar hapoh ka sorkar Janata, kaba dap tang da ki jingïashrut ïa khwan myntoi shimet bad ki jingpyrshang ban pynsniew dur ïa ka da kaba tih ïa ki jingsniew baroh ba la wan lyngshop ha ka por jong ka Emergency. Ka sorkar Janata ha ka jaka ban sdang ban trei pyneh rngiew ïa ki briew da ki saiñdur kiba thymmai, ka la pynlut pynban ïa la ka bor ka sor ha kaba seng ïa ki Commision bapher ban wad ïa ki dong ban sympat ïa ka Indira bad ki nongïatreilang jong ka. Ka Commission kaba kham pawkhmat ka la long ka Shah Commission kaba kynthup ïa u Justice J.C. Shah uba long teng u nongbishar ka Supreme Court ban peit ban jngoh bad ban ai kaiphot halor ki jingsniew, ki jingbanbeiñ bad ki jingleh palat paliang jong ka sorkar hapoh ka jingïalam jong ka Indira Gandhi.

Ka Indira ka khlem pynjem ïalade hapoh kane ka Commission kaba la mang ban pyntwa ïa ka. U Frank Anthony, u muktiar jong ka u la leh katba lah ban ïada ïa ka.

Ka jinglehbiej bakhraw tam ba ka Sorkar Janata ka la pynpaw, ka long haba u Charan Singh, u Myntri Korbar ri u la hukum ïa ka Indira ban shah teh shah khum bad shah set phatok. Ka Indira ka la tyrwa mon ïalade ban shah teh hat kheri, khlem kwah ïano ïano ruh ban bah jamin ïa ka, ka la sah ha phatok shimiet. Kane ka jingleit phatok ka la pynpaw shai kdar ïa ka mynsiem bashynrang kaba ka ju don bad ïa ka jingbiej phngar jong ka Sorkar Janata, kaba la shu pynlut por ha kaba ïaleh

para riewdkhot bad da kaba kynnoh sa kynnoh ïa ki jingleh palat paliang jong ka Indira. Palat ïa kata, kam shym don ïa kino kino ki kam kiba kongsan kiba ka la leh.

Ka sorkar Janata ka la kyllon pding khlem lah kyrda shuh ha ka bakut u snem 1979. La buh ïa u Charan Singh ban long kum u Myntri Rangbahduh shipor arpor tat haduh ban da pynlong biang ïa ka Elekshon ha u kyllalyngkot 1980.

Nalor kine ki jingbanbeiñ kiba ka Indira ka la ïoh na ka Sorkar, ka la mad ruh ïa ki jingkynteit babun na ki dkhot ka seng Congress, kiba la kwah ban shoh pynjem jai ïa ki arngut ki akhia jong ka, u Bansilal bad u V.C. Shukla khamtam, kiba la leh bor palat ha ka por jong ka Emergency. Ka Congress ka la pynpaw ïa ka jingbym hun jong ka ïa ki jingleh jong ka Indira. Kumta ban ïada ïalade, ïa u khun jong ka,u Sanjai bad ïa ki nongbud bashisha jong ka, ka Indira ka la wanlam biang ïa ka jingpait jingpra ka party Indian National Congress ha u snem 1978. Ka la ai kyrteng ïa ka Party thymmai jong ka, ka Congress (I) kaba mut ka Congress jong ka Indira, da ka jingthmu ban bat skhem ïa ki jingthmu tynrai jong ka Congress ba la seng ha u snem 1885.

****

LYNNONG

14

KA RADBAH JONG KA RI

Hadien ba ka la rem ha ka elekshon ha u snem 1977 na Rae Barelli, ka Indira ka la jop pat ha u snem u babud na ka Konstituwensi Chigmagalur kaba don ha Karnataka, ha ka bye-elekshon. Kum ka riewdkhot jong ka Lok Sabha, ka la leh thik kum ka nongïalam jong ka liang pyrshah ha kaba uwei na ki nongbud jong ka, u C.M. Stephen u la long u nongïalam. Ka Indira da kaba ym pynsngew ïa ki jinglehbiej jong ka Janata, ka la pdiang ïa ki nongkitktien sorkar na ki ri bapher, ka phah kyrwoh sngewlem haba don ki jingjia basngewsih shano shano. Haba lyngshop ki lanot ha ki bynta bapher jong ka Ri kum ka jingshlei um, ka leit jngoh ïa kita ki jaka marmet hi, katba u Morarji Desai pat uba long u Myntri Rangbahduh ha kata ka por, um ju leh ïa kine kiei kiei kiba ktah ïa ka 'matïong ka longbriew manbriew.

U Morarji Desai, u Nongïalam ka sorkar Janata u la ieh kam noh ha u Jylliew 14 tarik 1979, shuwa ka jingïapyni ïa ka jingbunkhlieh ha ka Dorbar Thawaiñ Parliament. Da ka jingieh kam noh jong u kumne, u President u la wer ïa u Charan Singh ban long kum u Myntri-

Rangbahduh shipor arpor tat haduh ban da long Elekshon.

Ha kata ka jingjied riewdkhot sha ka Lok Sabha kaba la pynlong ha u Kyllalyngkot 1980, ka Congress (I) hapoh ka jingïalam batbit jong ka Indira Gandhi, ka la plung biang da kaba ïoh 352 na ka 542 khlieh—kaba mut 64.94%. Ha kane ka sien u Sanjay ruh u la jop na Amethi da kaba wanlam ïa ki rangsamla babun sha ka Dorbar Thawaiñ kum ki nongshakri-Ri.

Ïa ka Indira la jied kum ka Nongïalam jong ka Congress (I) Parliamentary Party bad ka la shimti ïa ka kam Myntri Rangbahduh ha u juh hi u bnai. Ïa u Sanjay la kyntiew sha ka rynsan General Secretary ha u Jylliew 1980. Une u samla u la khlad noh shiphew sngi hadien kata, na ka jingbthei bad ka jingpluh jong ka liengsuiñ ha kaba u la shong. Da ka jingkhlad noh jong u Sanjay, u Rajiv u la mih pli ïa la u para da kaba jop ha ka bye-election na ka Amethi Konstituwensi. La pynsmai ïa u kum u riewdkhot ka Lok Sabha ha u Naïlar 17 tarik 1981, bad ha u Rymphang 17 tarik 1983, la kyntiew ïa u sha ka kyrdan kum uwei na ki hynriew ngut ki General Secretary jong ka seng Congress (I).

Ki jingkit ki la long kiba khia haba ka Indira Gandhi ka la shimti ïa ka kam Myntri Rangbahduh ha kane ka khep. Hynrei yn ym don ba lah ban kyrngah ba kane ka la long ka juk-ksiar jong ka jingim jong ka. To ngin ïa jngoh ïa kitaki jingjia.

Ka Jingkhihwin ha Assam ka la sdang naduh u snem 1979 na ka jingpynlong ïa ka bye-election sha ka Konstituwensi Mongaldai, ha kaba ki nongïalam ka All Assam Student Union (A.A.S.U.) ki la shem ba don bun ki kyrteng jong ki mynder ha ka lis ki nongthep vote ki ba shu wan poi ei na Bangladesh. Kumta ki la kyntu ïa ka sorkar ba ka dei ban weng noh shisyndon ïa ki bad ban phai pat sha ka lis ki kyrteng jong ki nongthep vote u snem 1961. Kane ka jingkwah jong ka All Assam Student Union ka la ktik ïa ki noog Assam baroh ban pynkhuid noh ïa kata ka jyrsieh-Bangla ïoh ka bam kruiñ ïa ka dong baroh kawei. Na kane ka phang la mih ki jingleh bor ha bun ki thaiñ jong ka ri Assam kaba la lam sha ka jingïaumsnam kaba shyrkhei ha ki bynta bapher, khamtam eh ha Nellie ha kaba la kulmar kulwit ka ri India baroh kawei. Ka Indira ka la plie ïa ki lad ki lynti ban ïa kren da kaba sngewthuh bad ki nongïalam ka A.A.S.U., da kaba ïa mir jingmut bad ki, ka la kloi wat ban ker kynroh ïa u pud u sam baroh hapdeng ka Bangladesh bad ka India.

Nalor ka Assam la khie sa ka jingïaleh ha ki thaiñ Punjab. Ki daw kiba la wanlam ïa kat kane ka sajia ka la sdang da ka jingdawa jong ka Punjab ban ïoh ïa ka Chandigarh kaba long ka nongbah jong ka Punjab bad ka Haryana ba kan long noh tang ka bynta jong ka Punjab. Na kane ka jingïakajia majia kalor ka khyndew, la mih sa ka jingïakynad ha kaba sam ïa ka um jong ka Punjab na ka bynta ka

thung ka tep. Nalor kata, ka jingpynkhyllem noh ïa ka sorkar jylla jong ka seng Akali Dal ha u Risaw 1983, ka la pyn jylliew shuh shuh ïa ka jingïapher jingmut hapdeng ka sorkar kmie bad ki nongïalam ka Punjab. Kaba kham sniew shuh shuh ka la long ka jingïamilai lang ïa ka Saiñ hima sima bad ka Niam. Na ka jingïathut ha ka saiñ hima sima, ki nongïalam ka Akali Dal ki la wanlam sa ïa ka niam. Dei namar kata ka daw ba bun ki Sikh bad ki Hindu ki la ïa mynsaw bad ïa ïap. Ka jinglum tiar ïaleh ha ka Ïingkhuid Ïingkyntang jong ki Sikh ha Golden Temple (Amritsar), bad ka jinghikai ïa ki samla ban pyndonkam ïa ki tiar ki tar ban siat pynïap ka la pyntroiñ shuh shuh ïa ka jingïapher jingmut hapdeng ka Sorkar bad ki nongïalam ka Akali Dal. Shen ha ka dongdit jong ki sikh la mih sa u Bhindrawale, uba kyang ba ka Punjab ka dei ban ïoh noh hi ïa la ka jong ka Ri kaba laitluid na ka India. Kane ka long kaei kaei ba ka sorkar India kam lah ban shu sngap jar, naba ka long kaba pyrshah ïa ka riti-synshar. Ki Punjabi (Ki sikh) ki la ïa pyrta ba ki dei ban ïoh noh la ka jong ka ri kaba ki la jer kyrteng ka Khalistan. Da kata ka jingthmu ki la pynmih ïa la kï jong ki pisa, ki passport, ki stamp bad kiwei de ki jnit ki jnat. Ha ka Ïingkhuid ïingkyntang jong ki pat, u Bhindrawale u la nang lum ïa ki mar ïaleh bad u la nang kynton ïa ki kut ïada da ka jingthmu ban ïaleh pyrshah ïa ka India

Ha ka 3 tarik u Jylliew 1984, ka Indira ka la phah ïa ki shipai ban rung sha kata ka Ïing-

khuid Ïingkyntang. Ïa kata ka jingleit rung ki shipai sha kata ka jaka la khot ka **Operation Blue Star.** Ka Indira hi ka la ong "Kaei kaba pynpangnud eh ïa ngi ka long ba ki jaka-khuid jaka-kyntang ha Punjab ki la kylla long ka ktem buh tiar ïaleh, ka jaka rieh tngen ki briew kiba ka aiñ ka dawa . . . . ". Ka jingïaleh hapdeng ki shipai bad ki lehnoh ka la neh da ki khyndiat sngi. Ha ka 6 tarik, ki Shipai India ki la jop bad ki la rung sha kata ka Ïingkhuid Ïingkyntang kaba la jot bad la sniew dur ha ki kuli bad ki tup ki man. Ha kata ka jingïaleh bashyrkhei bun bun ngut ki la ïap, napdeng kita la don u Nongïalam ki lehnoh, u Bhindrawale, u President ka seng be-aiñ ka All India Sikh Student Federation - u Bhai Amrik Singh bad u nonghikai ïa kita ki lehnoh u Major General Shuhbeg Singh uba la shongthait na ka kam shipai, bad kiwei pat.

Da kaba phah rung ïa ki shipai sha ka Golden Temple, ka Indira Gandhi ka la tip shai ba ka la soi ïa ka rai ba ka dei ban aiti noh ïa la ka jingim ha kawei ka sngi. Khlem khaweit ka la ïaid shaphrang. Haba ki nongaibuit jong ka ki la ong ba dei ban weng noh ïa ki sikh kiba trei ha ïing jong ka, ka Indira ka la kyntait ïa kata da kaba ong ba lada ka weng noh ïa ki, ka pynpaw ba kam shaniah ïa ki Sikh, kiba long ki briew kiba bha lait noh ki lehnoh kiba shu leh bor khlem pyrkhat.

Nalor ba ka Indira ka dei ban ïakynduh ïa kat kine ki jhan ha ka Ri, ka la lah pat ruh ban kyntiew ïa kiwei pat ki dor hakhmat jong ka pyrthei.

Da ka jingshynrang mynsiem ka la pdiang ïa ka IX ASIAN GAMES ha Delhi. Da ki jingpynkhreh kiba sani bad kiba la nam pyrthei, kane ka lympung ïalehkai ki Nong Asia kaba la pynlong ha u Naiwieng 1982, ka la pynkup ha ka ïa ka nam kaba ka shonghok ban ïoh *ka Gold Order of the International Olympic Council* ha u snem 1983.

Ha u Naiwieng 1983 pat, ka Indira ka la kyntiew shuh shuh ïa ka maiñ jong ka Ri da kaba pdiang ban pynlong ïa ka jingïalang ka *Common-Wealth Heads of States* ha Delhi. La bun ki kynrum kynram ha ki thaiñ Delhi ka la peit la jngoh ba kita ki nongleit nongwan kin suk, kin shngaiñ bad kin bit kin biang ha ka jingshong jingsah jong ki ha ka Ri. Shuwa kata, ha u Iber jong u snem 1983, haba la pynlong ïa ka jingïalang pyllun ka *Non Aligned Movement* (Ki seng bym ïa shah liang) ha Delhi, la jied ïa ka kum ka shongknor. Kane ka la long ka burom bakhraw na ka bynta ka Ri baroh kawei. Kum ka shongknor jong kane ka seng, ka Indira ka la ïoh lad ban pynskhem shuh shuh ïa ka jingangnud jong ka ban ïeng ïaleh pyrshah ïa ka jingñiewbeiñ namar ka rong sniehdoh, ka jingwanlam ïa ka jingsngewthuh jingmut ha la ri bad ha ki ri bapher jong ka pyrthei, bad kaba am pyrshah ïa kito ki ri kiba lehbor halor ki ri

kiba khamrit. Kum ka shongknor jong kane ka seng, ka la leit sha ka United Nations ban kren pyrshah ïa ki jingïakynton tiar thma ha ri sepngi bad ban kyntu ïa ki artylli ki Ri baradbah ka America bad ka Soviet Union ban poi sha ka jingïasngewthuh jingmut.

U snem 1984 u la long u snem jong ki jingjia bapher ha ka Ri. Kawei ka long ka jingïadei hapdeng ka sorkar kmie bad ki sorkar jylla. Kane ka jingïakhing ka la kham san kham ih hadien ka jingshahbehkam noh jong u N.T. Rama Rao na ka shuki Myntri Rangbah ka jylla Andhra Pradesh ha u Nailar 16 tarik 1984. Ka jingïakhih shityllup ka Ri, ka jingiehkam noh jong u Lat, uba kyrteng u Ramlal, bad ka jingwanphai biang jong u sha ka shuki Myntri Rangbah ka jylla, 32 sngi hadien, ka la pynsniew dur khait ia ka rukom synshar paidbah ha India. Ka Indira kum ka Myntri Rangbahduh jong ka Ri, ka la ong ba kam don kti don kjat eiei ha kata ka jingbehkam noh ïa u Rama Rao, hynrei ki bor kiba ap kmang tang ban pynkhyllem ïa ka, ki la shim ïa kane ka kabu ban kawang ktieh ïa ka longbriew bad ka rukom synshar khadar jong ka. Ka Indira hi ka la ong kumne shaphang ki liang pyrshah ha ka 8 tarik u risaw: "Ngi kwah ba ka liang pyrshah kan long kaba khlaiñ bad ngim kwah ba kan ym don ïa ka jingpyrshah ia ngi, hynrei ngim lah ban klet ïa ka kamram jong ngi ïa la ka Ri. Ngi dei ban ïatreilang kawei haba don ki jingsniew jingma kiba pynthut ïa ka jinglong kawei bad ka jingïar ka ri jong ngi".

Ha Bombay ha u risaw 8 tarik, haba ka Indira ka dang kren paidbah ïa ki ophisar ki shipai madan, ki shipai suiñ bad ki shipai duriaw, ka la ong, "Ngim long kiba riewspah hynrei ngi long kiba ieid ïa ka jingsuk". Kane ka la long kum ka jingkren khatduh jong ka ïa ka ri baroh kawei ruh. Da kine ki kyntien ka la kren lyngkot shaphang ki jinglah-jingïai bad ki jingpyrshang jong ka da ki bun bun snem kum ka Myntri Rangbahduh kaba ïalam ïa ka Ri kaba kum ka jong ngi. Ka Indira ka khlem lah ban weng ïa ka jingduk-khai, hynrei ka la pyrshang ban bsut ha ka Ri bad ka pyrthei ruh ïa ka jingsuk bad ka jingshngaiñ.

Ha ka 9 tarik u juh u bnai, ka Indira ka la kyntu ïa ki khun ka Ri ban wad ïa ki khuiñ ka jingsuk jingsaiñ, ym ha ki nongïalam pyrthei kiba shu paw ngut nget ha ka dongdit jong ka ri, hynrei ban wad bor na ki Rishot-Blei ka histori jong ka pyrthei. Ka la ong : "U Buddha bad u Mahavira, u Lao Tse bad u Confucius, u Zarathustra bad u Socrates, u Jisu Krist, u Prophet Mohammed bad u Guru Nanakji ki la ai ha ngi ïa ki kyrwoh (Messeges) bym lah ban duh. Nalor ba ngi don ïa kine ki khuiñ bakordor, peit dang jia aïu ha kane ka pyrthei jong ngi mynta ?".

Ha ka 17 tarik ha Patna, ka la pynkynmaw biang ïa ki Nong India baroh ba ka jingdonkam jong ka mynta jong ka Ri ka long ka jingïatylli lang kawei. Ka la kyntu ba kum ki nong India ngi dei ban tep noh ïa ki jingsngew ïapher na

ka daw ka niam ne ka ktien ka thylliej. Ka Indira hi ka la ong : "La ngi don ïa ka kynhun shipai kaba khlaiñ kaba lah ban ïakynduh bad kino kino ki jingma kiba na shabar ri, ki briew ki dei ban long barabor kiba la khreh ban ïakynduh bad kino kino ki jingma kiba mih na ka Ri hi".

Ha ka 30 tarik, ka sngi bakhatduh jong ka jingim jong ka, ka Indira ka la don ha Bhubaneshwar. Ha ka por mynsngi, ka la bam la dih bad ki shipai da ka jingsuk mynsiem. Ka la kyntu ïa ki ban long kiba shlur bad kiba kloi ban aiti mon ïalade na ka bynta la ka jong ka Ri. Ha ka jingïalang paidbah bakhatduh jong ka ha kata ka janmiet, ka la kren da ka jingshynrang mynsiem bad ka jingsngewsarong ban kñia ïalade ha ka duwan jong ka Ri. Ka la ong : "Lada nga ïap noh mynta ka sngi, man la i synjaw snam jong nga in sa ai bor ai sor shuh shuh ïa ka Ri", ka la kren kum ka briew kaba shu don ïa ka jingsngewthuh ba kan ym im slem shuh, hynrei ba kan sa dei ban aiti ïa la ka jingim ban tei ïa ka Ri. Halor kane ka phang ka la ban ar sien laisien bad ha kaba khatduh ka la pynkut "hynrei ngam tieng ïa kine kiei kiei. Ngam sngewei lada nga dei wat ban aiti noh ïa la ka jingim ha kaba shakri ïa ka Ri". Kane ka jingong jong ka, ka la urlong ha ka step kaba bud.

Ka Indira Gandhi kam don shuh, hynrei ka Indira Gandhi ka im junom. Ki kuli jong ka lehnoh ki la khang khyrdep ïa u thylliej jong

ka, hynrei ki la plie wang ïa ka sur jong ka sha man ki dong jong ka Ri bad ka pyrthei shityllup. Haba ka dang im bun kiba la shu ïaroh ïa ka khlem pynpaw, mynta haba kam don shuh ka ïoh ïa ka jingïaroh kaba dei ka hok jong ka wat na ki rymmiang shyntur jong kito kibym shym shlan katba ka dang im. U Jawaharlal Nehru u la btin ïa ka Ri badang khunlung bad ka Indira pat ka la pynsan pynrangbah bad pynstad pynnang ïa ka khlem tyngkai ïalade. Ïa u Mahatma Gandhi ngi dang kynmaw pyrto kum "u Kpa ka jaitbynriew", nga sngew ba kam long kaba duna ba ngin nam ïa ka Indira Gandhi pat kum "Ka kmie jong ka jaitbynriew bad ka nongtei ïa ka India kaba thymmai."

KI PAR JINGTIP

(Bibliography)

Ki Kot

1. Abbas, K. A., THAT WOMAN-Indira Gandhi's Seven years in power.
2. Abbas, K. A., THE RETURN OF THE RED ROSE.
3. Bhargava, G.S., MORARJI DESAI Prime Minister of India.
4. Bose, John Dayal, Ajoy, THE SHAH COMMISSION BEGINS.
5. Mankekar, D.H., LAL BAHADUR (A political biography).
6. Mankekar, D.R. Mankekar, DECLINE AND FALL OF INDIRA GANDHI.
7. Masani, Zareer, INDIRA GANDHI (A Biography)
8. Mehta, Ved, MAHATMA GANDHI and HIS APOSTLES.
9. Nehru, Jawaharlal, GLIMSES OF WORLD HISTORY.
10. Nehru, Jawaharlal, LETTERS FROM A FATHER TO A DAUGHTER:
11. Sahni, Naresh Chander, INDIRA (A Study).
12. Scarfe, Allan and Wendy, J.P. (HIS BIOGRAPHY):
13. Singh, S. Nihal, MY INDIA.
14. Vasudev, Uma, TWO FACES OF INDIRA GANDHI;

Ki Makasin

1. Career and Competition Times (New Delhi)
2. Competition Refresher (Delhi)
3. Competition and Job aid (New Delhi)
4. Competition Success Review (New Delhi)
5. Frontline (Madras)
6. Home Life (Bombay)
7. Illustrated weekly (Bombay)
8. India Today (New Delhi)
9. Sunday (Calcutta)
10. The Teenager (Allahabad)
11. The Week (Kerala)
12. Weekend Review (New Delhi)

Ki Kot Khubor

1. Amrita Bazar Patrika (Calcutta)
2. Assam Tribune (Gauhati)
3. Sentinel (Guwahati)
4. Statesman (Calcutta)
5. Telegraph (Calcutta)

La shon ha SCORPIO PRINTERS Mawkhar,
Main Road Shillong.